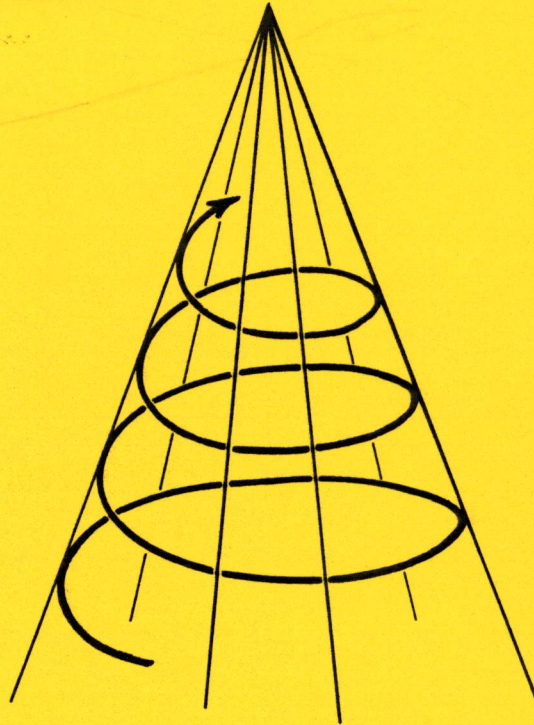

DIAKRONE BEBYGGELSES- UNDERSØGELSER

Beretning fra et bebyggelseshistorisk symposium
på Hollufgård - afholdt den 8.- 9. oktober 1985

udgivet af HENRIK THRANE

Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, nr. 34

Odense 1987

ODENSE UNIVERSITETS TRYKKERI

U.nr. 06-82-257

Oplag 400-07-87

INDHOLD

FORORD	1
Program	2
Henrik Thrane, Sydvestfynsundersøgelsen	3
Märta Strömberg, Forntidsbebyggelsen i Hagestad	25
Nils Jensen, Bronzealderens bopladsmønster på sydvestfyn	37
Steen Hvass, Status over Vor. basseundersøgelsen og dens resultater i forhold til jernalderens bebyggelse i Midt- og Østjylland	49
Helge Nielsen og Svend Åge Tombjerg, Østsjællandske "Gammeltofter" - praktiske forsøg på lokalisering ud fra udskiftningskort og markbøger	59
Michael Müller-Wille, Bebyggelsesarkæologiske undersøgelser i Kosel, Kr. Rendsburg-Eckernförde	66
Torben Grøngaard Jeppesen og Erland Porsmose, Fynske Landsbyunder- søgelser - 10 år efter starten	78
Henrik Thrane, Arkæologisk strategi og taktik på Fyn 1972-85	87

FORORD

Det tiende bebyggelseshistoriske symposium i Odense var naturligvis en passende lejlighed til at se tilbage og vurdere, hvor langt vi er nået siden det første symposium blev afholdt i 1976.

Derfor blev emnet: "Diakrone bebyggelsesundersøgelser", d.v.s. at der lagde særlig vægt på det historiske perspektiv i de bebyggelsesarkæologiske eller bebyggelseshistoriske undersøgelser, som i det forløbne tiår blev sat i gang eller nåede en mere eller mindre foreløbig afslutning.

Kredsen af deltagere blev desværre ikke så bred som ønsket, Ystadprojektet måtte glimre ved sit fravær og vi måtte også undvære vore kolleger fra Kiel. Det var så meget mere ærgerligt, som vi fra den Letterstedtska förening modtog et særligt tilskud i anledning af jubilæet, hvilket jeg gerne vil takke for. Tilskuddet skal gøre beretningen mere tiltalende end sædvanligt.

Beretningen afviger fra symposiet derved, at der ikke er modtaget manuskripter fra alle deltagere. Til gengæld er to bidrag kommet fra kolleger, som var forhindret i at være med. Af hensyn til afvigelserne aftrykkes symposieprogrammet.

Hollufgård maj 1986

Henrik Thrane

Program for det tiende bebyggelseshistoriske symposium i Odense

Tirsdag den 8. oktober

- Kl. 11.00 Vekomst v. rådmand Søren Møller.
11.30 Märta Strömberg, Forntidsbebyggelsen i Hagestadsområdet.
13.15 Henrik Thrane, Sydvestfynsundersøgelsen 1973-85.
14.00 Jørgen Jacobsen, Erkendelseskriterier i felten.
15.15 Niels Jensen, Bronzealderens bopladsmønster på Sydvestfyn.
16.00 Niels H. Andersen, Yngre stenalder på Sydvestfyn.

Onsdag den 9. oktober

- Kl. 9.00 Søren H. Andersen, Norsmindefjordundersøgelsen på ny.
10.15 Svend Åge Knudsen, Oldtidsbebyggelsen i sandflugtlandskabet ved Oksbøl.
11.00 Helge Nielsen, Gammeltofteproblemer.
11.45 Stig Jensen, Jernalder- og middelalderbebyggelse langs Ribemarsken.
13.15 Steen Hvass, Status over Vorbasseundersøgelsen og dens resultater i forhold til jernalderens bosættelse i Midt- og Østjylland.
14.00 Torben Grøngaard Jeppesen, Fynske landsbyundersøgelse - 10 år efter starten.

SYDVESTFYNSUNDERSØGELSEN

af

Henrik Thrane

Da Fyns Stiftsmuseum og Odense Universitet i 1973 begyndte en bebyggelseshistorisk undersøgelse på Sydvestfyn var det ikke helt tilfældigt. Baggrunden var den næsten afbrudte tradition for dansk bebyggelsesarkæologi - historie, som fra 1904 med stærke spring og afbrydelser strakte sig til 1960. (Thrane 1974).

Et jævnsides forløb i Nordtyskland udvikledes i 1920'erne og 30'erne til den livskraftige arkæologiske "Landesaufnahme," der jo især er velrepræsenteret i Slesvig-Holsten (Hachmann 1963; Harck 1978). Netop den fortløbende publikation af dette foretagende har stået stærkt for øjnene af os i Skandinavien.

I 1960'erne afløstes den danske forskningslinie af en svensk, idet der i Skåne indledtes det projekt i Sydøstskåne ved Hagestad, som fortsat er igang (Strömberg 1986). De mange senere projekter og undersøgelser i Sverige og Norge kan i denne sammenhæng holdes uden for, idet de først på et senere tidspunkt har påvirket dansk arkæologi. De er jo nu resumeret af Müller-Wille (1984).

Mens vi i Danmark således efter Therkel Mathiassens to store landskabsundersøgelser befandt os i et tomrum, hvad bebyggelsesarkæologisk forskning angår, var vi omgivet af lande, hvor der foregik spændende undersøgelser, og hvor Jankühns indsats og inspiration markerede en helt anderledes bredt orienteret forskningsretning end vi i Danmark kunne præstere. Et forsøg på en integration af arkæologi, historie og geografi i en fælles bebyggelsesforskning er det i 1965 oprettede "Arbeitsgemeinschaft für genetische Siedlungsforschung" (Fehn 1975).

Også den angelsaksiske arkæologi begyndte i 1960'erne for alvor at slå sig på "settlement archaeology" som led i den ny arkæologi. (e.g. Clarke 1972; Hodder & Orton 1976).

I dette tomrum har jeg personligt oplevet det utilfredsstillende i den manglende holistiske betragtningsmåde; efter igennem flere år at have arbejdet på en enkelt

boplads, kom et tidspunkt, hvor savnet af viden om denne boplads's kulturelle og naturlige omgivelser føltes som en alvorlig hindring for en dybere forståelse.

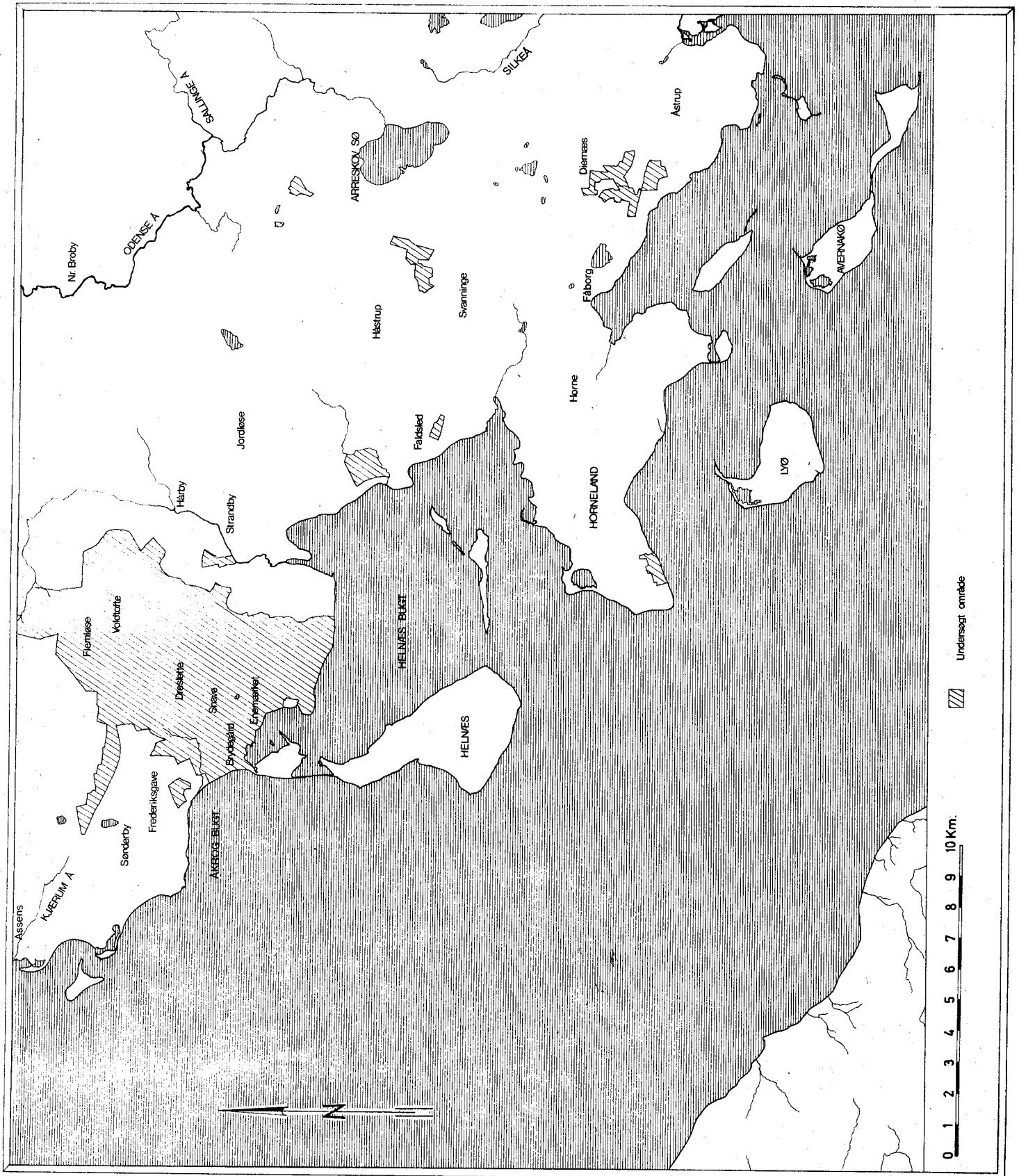
Hertil kom så den interesse for arkæologisk kildekritik, som vel er et af "New Archaeology's" vigtigste bidrag til arkæologiens udvikling (Kristiansen m.fl. 1985; Hodder & Orton 1976; Thrane 1974).

Hvis en arkæologisk kildekritik skulle tages alvorligt, måtte forudsætningen være et solidt kendskab til det arkæologiske materiales repræsentativitet (Liversage 1976). Hvordan kunne man skaffe sig et sådant solidt kendskab uden feltundersøgelser af netop den art som Hagestad?

Dette kan kaldes den videnskabelige motivation - en fremmed inspiration indpodet på en lokal, næsten indsovet forskningstradition.

At det netop blev i 1970'erne at disse strømninger mødtes og fandt udtryk på Fyn, hænger sammen med den nye fredningslov i 1969 og dens holdning til truslen fra landbrugets mekanisering - en holdning, der også udtryktes i det humanistiske forskningsråds bopladsinitiativ samme år (Becker 1969a). Man var nu, omsider, blevet klar over at der foregik en destruktion af det arkæologiske primærmateriale uden sidestykke i historien, og at noget ekstraordinært måtte gøres, hvis man ikke ville få enorme ukontrollerede huller i den arkæologiske viden og samtidig afskrive muligheden for at skaffe den viden om repræsentativitet, som netop er nævnt. På Fyn eksisterer der en god tradition for bebyggelsesarkæologi fra 1940-71 koncentreret omkring jernalderbyggelsen, tydeligst udtrykt i Albrechtsens række af publikationer, som ikke blot tog gravfundene som udgangspunkter, men også inddrog stednavnene - med en livlig diskussion til følge (Albrechtsen 1951; 1971).

I princippet havde det været ønskeligt at behandle hele Fyn som et sammenhængende undersøgelsesområde på ialt ca 30000 km² (efter Trap 1899), men en kort betragtning af den logistiske situation vil vise, hvorfor dette ikke kunne lade sig gøre: I 1973 var Fyns Stiftnuseum det eneste arkæologiske arbejdende museum på Fyn med én arkæolog og én tekniker; på Odense Universitet fandtes et eksternt lektorat, dvs. den samme arkæolog, samt nogle midler til udstyr og studentermedhjælp. Når det betænkes, at der samtidig skulle drives normal museumsdrift og foretages en normal arkæologisk undersøgelsesvirksomhed og universitets undervisning, er det vist indlysende, at der måtte ekstra ressourcer til for blot at klare

en mindre bebyggelsesundersøgelse. I 1973 var den økonomiske situation endnu ikke udartet, så nye og flerårige undersøgelser kunne endnu anses for realistiske. Derfor begyndte Sydvestfynsundersøgelsen i foråret 1973 med arkivarbejde, de første rekognosceringer i marts og den første større udgravning i juni (Thrane 1984).

Dens undersøgelse, som det her drejer sig om, behandler Sydvestfyns bebyggelseshistorie igennem oldtid og middelalder - altså dobbelt så langt tid som Ystadprojektets 6000 år (Regnell 1985).

Undersøgelsesområdet dækker 490 km², dvs. en sjette del af Fyns areal (- Langeland og Ærø).

Området er valgt af flere grunde: 1) For det første at få alle fynske landskabstyper repræsenteret fra kyst til indland. 2) For det andet fordi det på forhånd havde givet fund fra så godt som alle perioder, hvorfor en kontinuerlig bebyggelse forekom sandsynlig. 3) For det tredje fordi det ældre fundmateriale gjorde det klart, at Sydvestfyn ikke var noget underudviklet område i oldtiden. 4) For det fjerde fordi områdets beliggenhed naturligt måtte have ført til kontakter over havet til Sønderjylland og sydpå, hvorfor disse udværts kontakters betydning kunne indgå i studiet.

Theorien bag Sydvestfynsundersøgelsen er, at bebyggelsen udtrykker væsentlige sider af oldtidssamfundene, og at studiet af bebyggelsen giver en holistisk ramme om den arkæologisk/historiske forskning, som er fremmende for en dybere forståelse af de strukturer og mekanismer, som bestemte samfundsudviklingen - fremfor den atomistiske forskning, der normalt har præget arkæologien.

Dette er i dag næsten en selvfølgelighed, i hvert fald i de forskningsmiljøer, som har været med i de omfattende bebyggelsesundersøgelser i Nordsøområdet, hvor den interdisciplinære forskning forlængst har vist sin berettigelse (Kossack & al. 1984). I 1970'ernes forskningsmiljø var en sådan opfattelse dog langt fra nogen selvfølge.

Jeg vil gerne tilslutte mig den ny arkæologiske optimisme m.h.t. arkæologiens muligheder, omend det må indrømmes, at ressourcerne sjældent rækker så langt som mulighederne.

Udgangspunktet er, at bebyggelsen afspejler kulturens udnyttelse af naturen og samtidig er udtryk for nogle interkulturelle sammenhænge. Det er således ikke en form for naturdeterminisme, der ligger bag undersøgelsen. Naturen er rammen og den er en meget vid ramme. Udnyttelsen af denne ramme afhænger af teknologi og andre kulturelle faktorer, kommunikation osv.

Metoden er at søge at etablere synkrone situationsoverblik, som kan sættes sammen til et diakront udviklingsforløb, ligesom enkeltbilleder sættes sammen til en film. Herved bliver bebyggelsesstudiet historisk fremfor statisk, men det er nødvendigt først at vurdere de statiske situationer. Naturligvis er det i virkeligheden ikke-statiske situationer vi kan beskrive, den arkæologiske dateringsteknik endnu for grov til andet. I næsten alle perioder må vi nøjes med så brede dateringsrammer, at det er umuligt at fastslå, hvad der eksisterede præcist samtidigt f.eks. i år 125 AD. Vi må nøjes med situationer dækkende perioder f.eks. 0-200 eller 0-400 AD. eller endnu grovere, dvs. længere perioder. Dette problem opfatter jeg som et øjeblikkeligt problem, men da vi næppe oplever radikalt forbedrede dateringer indenfor de nærmeste år, må vi indtil videre leve med disse usikkerheder og arbejde herefter.

Vi har benyttet en dobbelt undersøgelssstrategi, idet der sideløbende er arbejdet i undersøgelsesområdet dvs. intensivområdet og på resten af Fyn, dvs. referenceområdet eller ekstensivområdet. Denne strategi er tidligere benyttet i Hagestad (Strömberg 1978) og i Nordøstfynsundersøgelsen (Jeppesen 1981a). Det har endda vist sig nødvendigt, pga. den betrængte logistiske situation, at operere med begge slags områder indenfor det oprindelige Sydvestfynsområde. Således udgør de 45 km² vest for Hårby Å, som er totalregistrerede, nu det egentlige intensivområde, mens resten af Sydvestfyn er et mere intensivt vurderet referenceområde.

Medens den oprindelige strategi var den simple at behandle hele Sydvestfyns 490 km² ens med den samme teknik og den samme grundighed, viste feltarbejdet hurtigt, at dertil kunne ressourcerne umuligt strække indenfor en overskuelig fremtid.

Selvom en bebyggelsesundersøgelse i princippet er et evighedsarbejde, må der naturligvis lægges en realistisk tidshorisont. Den har været anslået til ca. 10 år for første fase, der i praksis er gået til 1982,- og ikke afsluttet som forudset! Grunden til at vi ikke er kommet længere er den simple, at andre opgaver har måtte

prioriteres højere! Dette er situationen for bebyggelsesforskning i dagens Danmark. (jvfr. S. 89).

Udover det sammenhængende område på 45 km² ($\frac{1}{66}$ af Fyn) fra Flemløse til Helnæsbugten, som er rekognosceret første gang, har vi pillet nogle kvadratkilometerarealer ud ved hjælp af en tilfældighedstabel og er nået igennem de første af dem øst for Fåborg. Resten af undersøgelsesområdet må finde sig i at blive behandlet på lige fod med det øvrige Fyn.

Teknikken er traditionelt arkæologisk.

1. Den billigste og hurtigste måde at indsamle et totaltdækkende fundmateriale er overfladerekognoscering, som den blev praktiseret ved en række undersøgelser i Jylland fra 1930'erne og ved Therkel Mathiassens to landskabsundersøgelser i 1940'erne og 1950'erne. Rekognoscering er ikke en så enkel teknik, som det ofte antages. Mange faktorer medvirker til en optimal rekognoscering. Ja selv den bedste rekognoscering behøver ikke at give det ønskede udbytte (Thrane 1978). Hvis materialet ikke er tilgængeligt på overfladen den dag der rekognosceres, er der ikke meget at gøre ved det - udover at finde en bedre dag! Der er for nylig lavet flere undersøgelser af rekognosceringsresultaternes anvendelighed, som klart viser nogle faktorer, der indskrænker iagttagelsesmulighederne, bl.a. keramikens resistens over for vejrlig og jordbund (Jacobsen 1984; 1985).

Da vi begyndte at rekognoscere, var det med den naivt optimistiske opfattelse, at alle bebyggelsesspor lod sig iagttage, hvis blot rekognosceringen var god nok (Thrane 1976).

2. Overfladeiagttagelser skulle kvalificeres ved udgravninger, således at de enkelte objekter eller objekttyper kunne vurderes fyldigere og give oplysninger om struktur og om forholdet mellem overfladesituationen og situationen under muldlaget. Mangel på penge til egentlige forskningsgravninger har gjort det nødvendigt at udnytte nødudgravningspuljen til dette formål. Det er konsekvent forsøgt i årene 1973-1980, hvor der er gravet på ca. 30 lokaliteter. Af disse udgravninger har to været egentlige forskningsgravninger, den ene er en højrest "Bohøj", den anden er Saruppladsen ved Hårby Å, der endnu blev gravet på i 1984 (Andersen 1981), Alle andre gravninger har været nødgravninger, incl. Lusehøj (Thrane 1984).

Nødgravninger søges stadig prioriteret højt på Sydvestfyn, i 1983-85 var der 3 om året. Den økonomiske udgangssituation har medført, at det ikke har været muligt at udgrave netop de pladser, som måske ville have været mest aktuelle rent forskningsmæssigt, f.eks. har det ikke været muligt at grave nogen større yngre jernalders boplads ud. Det er dog lykkedes at få næsten alle perioder repræsenteret, således at der er nyudgravet materiale fra dem.

3. Det gængse arkæologiske kildemateriale er jo det tilfældigt fremkomne og tilfældigt registrerede. Albrechtsens første bebyggelsesoversigt fra 1951 og alle landsdækkende oversigter bygger på et sådant sædvanligt fundmateriale. De eneste undtagelser herfra var Mathiassens to landskabsundersøgelser.

Vi har registreret de fund, som er indgået til museerne, og er - først noget sent - gået igang med at registrere de lokale samlinger. Det er nok sket for sent; der er de sidste 20 år foregået en kraftig udskiftning af ejerne af landbrugsejendomme, som har fjernet megen lokal viden fra området på Sydvestfyn ligesom i hele Danmark.

Som en væsentlig del af kildematerialet blev det meget tidligt forsøgt at indsamle de ældste kort, der desværre ikke går meget længere tilbage end 1800. Disse kort har dannet udgangspunkt for en rekonstruktion af det udrænedes landskab omkring 1800, som er blevet flittigt benyttet også i studiet af oldtidsbebyggelsen (ex. Madsen & Thrane 1983) og i andre sammenhænge fx Fyns Amts landsbyregistrering. Dette kortarbejde har i paranthes bemærket sat en udvikling igang, som har ført til oprettelse af et "Kartografisk center" ved Odense Universitet.

Undersøgelsesforløbet

Første fase er, som sagt, nødtvunget afsluttet.

Anden fase: bearbejdningen af det indsamlede materiale er igang. Også denne fase lider under dette 10 års nye opgaver - naturgas, motorvej, nyt museum - således at de egentlige implicerede dvs. undertegnede, Jørgen Jacobsen og Niels H. Andersen nok må siges at være godt forsinkede. Før vi får frigjort os til koncentrerede studier, kan denne fase ikke afsluttes.

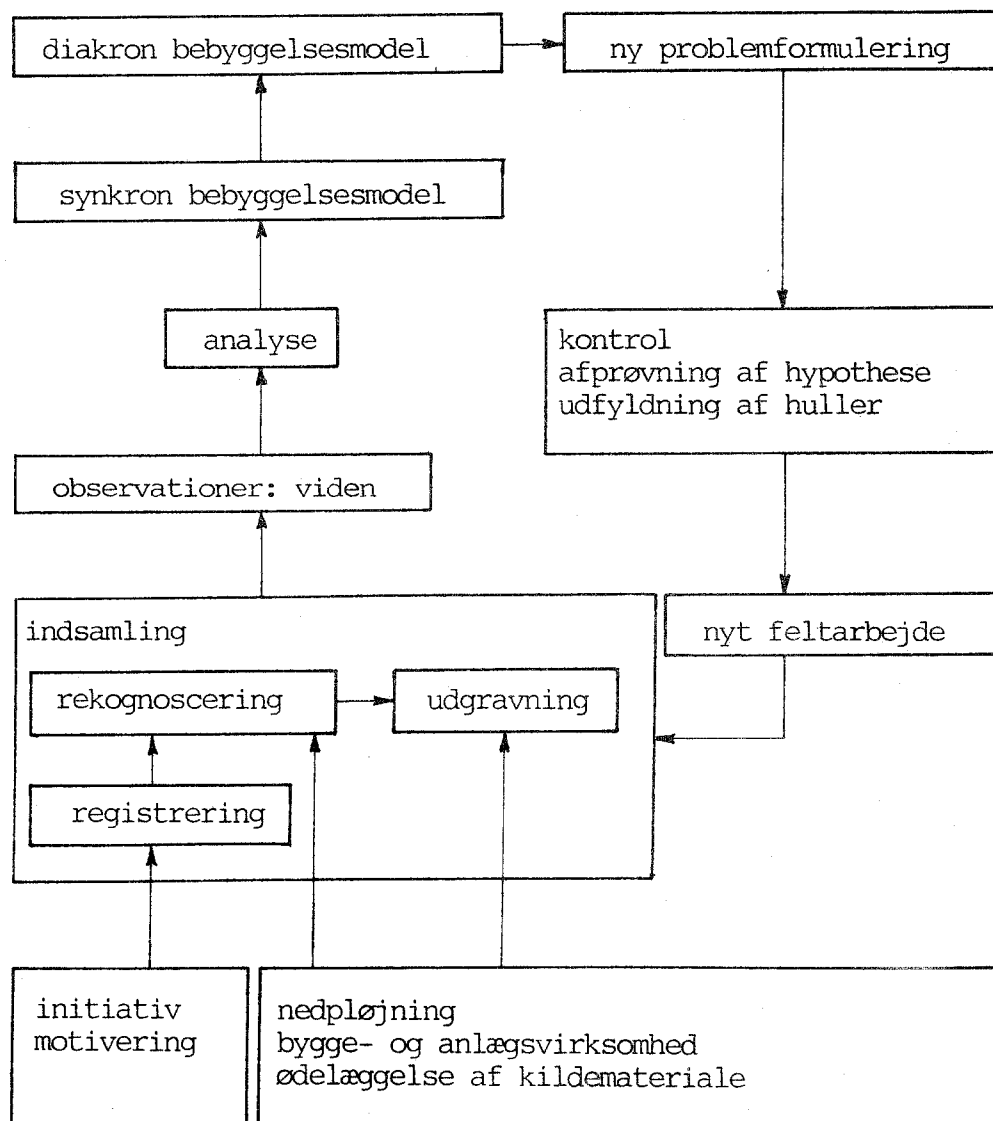
Inden jeg går videre med "Stand der Forschung", vil jeg lige nævne det planlagte videre forløb: Tredie fase bliver udarbejdelsen af foreløbige synkrone bebyggelsesbeskrivelser og -modeller og af en foreløbig diakron udviklingsmodel.

Fjerde fase skal være fornyet feltarbejde på grundlag af og til kontrol af fase 3 samt afslutning af de manglende stumper af første fase.

Efter fjerde fase begynder vi så forfra med fornyet bearbejning osv. (Thrane 1981).

Med den nuværende mangel for fremdrift må man nok se i øjnene, at det varer 5 år, inden vi er igennem fase 2-3 - og det er alt for langsomt.

Ressourceforbruget har til dato været 211.000, i direkte udgifter, excl. udgifter til nødudgravninger og museets eget mandskabsforbrug samt langtidsledige, vel ialt 10 mandår (mest arbejdsmandstid) + Sarupundersøgelsesbudgettet.

Stand der Forschung

Denne oversigt giver nok mere en hensigtserklæring eller en liste over tabte illusioner end et katalog over opnåede færdige resultater. Må jeg begynde med rammen - naturudviklingen.

Siden 1959 (Degerbøl & Krog 1959;) er der ikke publiceret noget selv nok så lille pollendiagram fra Fyn, og Sydvestfyn var overhovedet ikke repræsenteret blandt de få publicerede diagrammer. I løbet af 1987 vil der forelægges to diagrammer, et generelt fra Frederiksgave, som skal belyse udviklingen i hele intensivområdet og et lokalt diagram øst for Voldtofte (Königsson 1984). De bearbejdes begge nu af professor Königsson i Uppsala, og synes at vise et pænt tidligt landnam før elmefaldet ca. 3000 f.Kr.f. med dyrkning allerede i senatlantisk tid.

Med elmefaldet begynder det kontinuerlige kulturlandskab med særlig stærkt udnyttelse i senneolitisk tid og i sen bronzealder, med vægten lagt på dyrkning i yngre stenalder, men i ældre bronzealder lagt på kvægavl, og igen i yngre bronzealder lagt over på øget dyrkning. I ældre jernalder stagnerer kulturpåvirkningerne og denne stagnation brydes først i folkevandringstid med en usædvanligt stærk øgning i vikingetiden, hvor byggen blev dominerende kornart. Agerbruget kommer igen kraftigt frem i vikingetiden, mens det i germansk jernalder og tidlig vikingetid var mere kreaturorienteret.

Manglen på eksakte dateringer gør disse tendenser mere usikre end ønsket, men forhåbentlig vil bearbejdningen bringe os videre.

Pollendiagrammerne er her citeret mere for kulturudviklingen, der jo også er væsentligere for bebyggelsen end for naturudviklingen. En ubehagelig mangel i den hidtidige viden angår kystlinien igennem oldtiden. Vi ved ikke, hvor kystlinien gik i yngre stenalder eller i bronzealder; vi må gå til Tybrind Vig, Ærø eller til Slesvig for at få velstuderet materiale (Andersen 1984; Voss 1984; Petersen 1985). En serie undervandsundersøgelser med det formål at lokalisere kystbebyggelser og datere dem, er derfor et gammelt ønske. Også for studiet af grundvandsspejlet ville sådanne studier være væsentlige. Vor rekonstruktion af kulturlandskabet er dateret 1800 og savner helt dynamik. Vi kan ikke kvalificere ændringer i fordelingen af land og vand. I grove træk mener jeg dog, at det rekonstruerede kort kan bruges. Sidste halvdel af 1700 tallet var præget af temperaturnedgange (Aaby 1985), så udgangs-

punktet er måske snarere større fugtighedsgrad end normalt. I andre perioder har landskabet formentlig haft skiftende vådhedskarakter, i nogle perioder, f.eks. bronzealder, mindre vådt end omkring 1800.

Rent arkæologisk er ikke alle perioder lige velrepræsenterede i kildematerialet - heller ikke i behandlingen.

Ældre stenalder er det afsnit, der er gjort mindst ud af. Der er ikke fundet ret mange mesolithiske pladser ved rekognosceringen, men der er gravet på en Maglemoseboplads ved Arreskov Sø og der er kommet enkelte gode løsfund (slagvåbnet fra Arreskov Sø). Da rekognosceringen omkring Arreskov Sø ikke er fornyet siden krigsårenes generelle fynske stenalderboplads eftersøgning (Albrectsen 1974, 14ff), er det begrænset, hvad nyt der er at melde. Det må også indrømmes, at de ikke agrare kulturer ikke har været centrale i Sydvestfynsundersøgelsen. Det har været bebyggelsen i landbrugsperioden, der er opfattet som hovedemnet.

Yngre stenalder er derimod meget velrepræsenteret i rekognosceringsmaterialet, men når der ikke er diagnostiske lerkarskår på en lokalitet, er det endnu ikke muligt at give en præcis datering af bopladsen - senneolithisk/ældre bronzealder undtaget på grund af denne periodes karakteristiske flade flintteknik.

Kærneundersøgelsen for yngre stenalder er Sarupgravningen, der fra 1972-84 har afdækket 6 hektar, langt den største fladeafdækning på Sydvestfyn. Denne store undersøgelse, som Niels H. Andersen har foretaget i samarbejde med Stiftsmuseet, har givet vigtige biprodukter, men den neolithiske del er naturligvis den vigtigste (Andersen 1981 m.fl.). I de sidste par år har Niels H. Andersen fulgt Sarupundersøgelsen op med gravninger af ødelagte dysser i Sarups nabolag og i 1984-85 med undersøgelse af en boplads beliggende under tørvelaget på Helnæs. Meningen er at undersøge anlæg, der ved hjælp af keramikken kan jævnføres med Sarups fine keramikronologi, så man kan få indtryk af de synkrone situationer og derigennem af den bebyggelsesstruktur, der var grundelsen for Sarups mærkelige palisaderækker og enorme indhegnede område (9 ha i den første fase - Fuchsbergfasen). Et vigtigt kornfund fra den tidlige fase er publiceret (Jørgensen 1977). Sideløbende med Moesgårds gravninger har Stiftsmuseet gravet i truede dysser, tre er totaludgravede foruden to dyssekamre (Madsen & Thrane 1983). Vel vidende om de kronologiske usikkerhedsfaktorer er det forsøgt at lave bebyggelsesmodeller for

Sydvestfyn; både Niels Andersen og jeg har forsøgt os ud fra forskellige forudsætninger. Han har lavet en rent geometrisk model efter kulturgeografisk forbillede (Andersen 1981), min går ud fra terrænet idet jeg postulerer, at terrænskel blev brugt som grænser for bebyggelsesenhederne - i analogi med historisk tid. Resultaterne er i begge tilfælde, at der synes at kunne udskilles mindre bebyggelsesområder - territorier - på ca. 4-6 km², som i et sammenhængende net har udfyldt kystzonen indtil 4-5 km inde i landet. Denne struktur synes at opstå i Fuchsbergfasen, men hvor længe den fortsætter er et åbent spørgsmål, som må stå på den kommende undersøgelses program. Sarup viser benyttelse til og med den yngste mellemneolithiske periode (V), men synes i faserne efter Fuchsberg at have været betydeligt indskrænket såvel i omfang som intensiteten af benyttelsen.

Der er ikke udgravet nogen senneolithisk/ældre bronzealder- plads på Sydvestfyn, men ikke desto mindre er denne periode ret veldokumenteret. Der er et ganske fyldigt, omend gammelt gravfundsmateriale fra ældre bronzealder fra intensivområdet, publiceret af Anér og Kersten (1977). Der er mange pladser med senneolithisk flint og der er mange overpløjede høje. Alle andre steder end her ville man uden tøven henføre højene en bloc til ældre bronzealder, men med det kraftige yngre bronzealders højbyggeri, som er dokumenteret ved de seneste undersøgelser i Voldtoftebygden, er en sådan grov datering af højene næppe tilrådelig på Sydvestfyn. Ikke desto mindre må det nok stadig være rimeligt at bruge højregistreringen som udgangspunkt for en bebyggelsesmodel for ældre bronzealder. Mens højene således stort set anbringes i ældre bronzealder, er bopladserne hidtil kun dateret ud fra flinten. Ved afslagene kan man ikke skelne imellem ældre bronzealder og senneolitisk tid. Dette er et udmærket eksempel på at rekognosceringsmaterialet fra den vigtigste del af bebyggelsen - bopladserne - ikke er umiddelbart sammenligneligt med andre dele af bebyggelsens spor, in casu gravene.

Situationen kan kun afklares ved at skaffe et bedre dateret materiale fra begge kategorier, men det kan kun ske ved udgravninger og omfatter således meget mere end en 5-årsplan. Der er endnu ikke lavet udbredelseskort eller bebyggelsesmodel for denne periode. Yngre bronzealder står, som nævnt, meget markant i undersøgelsen, takket være det store materiale fra Frederik VII's tid og det nye fra de sidste 12 år. Det er måske ikke uventet, at de nye fund således støtter de gamle, men det kan måske berolige skeptikerne over for det gamle materiales repræsentativitet. Derimod kan det nok forbavse, hvor stærkt også det nye fundmateriale fremhæver periode V. Næsten alle undersøgelser har leveret periode V-materiale

og kun minimalt fra periode IV eller VI. Der er gravet på 3 bopladser og 9 høje samt et dusin fladmarksgrave.

De to vigtigste undersøgelser er Lusehøj og Kirkebjerg (Bergrlund 1982), der begge har ydet resultater af usædvanlig karat. Kirkebjerg mangler at blive bearbejdet i sin helhed, mens Lusehøj netop er publiceret (Thrane 1984). Et kornfund fra Kirkebjerg er publiceret (Rowley-Convy 1984), men endnu mangler hele det store knogle- og plantemateriale. Om disse to gravninger fylker sig andre undersøgelser ved kysten i to mindre bebyggelsesområder på Helnæsbugtens nordside ved henholdsvis Brydegård og Enemærket. Her er komplekser af høje og fladmarksgrave samt bopladser, votivfund og skålstene, som tilsammen giver gode udgangspunkter for studiet af den mere almindelige bebyggelse. Også for denne periode er der udarbejdet en bebyggelsesmodel, som opererer med flere muligheder, men foretrækker en hierarkisk struktur ikke blot socialt udtrykt i gravfundene men også i selve bebyggelsesstrukturen (Thrane 1982).

Problemet med overgangen til jernalder er endnu for dårligt belyst. Vi har de sidste par år gravet to pæne gravhøje fra periode VI fra Sydøstfyn, som tyder på, at den store velstand i hvert fald lokalt kan spores igennem denne periode (Madsen 1984). Netop nu graves en stor høj ved siden af den periode VI-høj i Håstrup, som Albrechtsen (1952) udgravede i 1951. Herved håber vi måske at få fat i efterfølgeren for Lysehøjrigdomscentret.

Endnu er det galt med førromersk jernalder periode I; der dukker stadig spredte fund frem rundt på Fyn, men ikke nok til at give antydninger af denne periodes specielle præg eller problemer.

Ældre jernalder er en af de perioder, som er velrepræsenteret i rekognosceringsmaterialet, der viser en langt tættere bebyggelse end det tilfældigt indkomne fundmateriale fra 125 års museumsvirksomhed lod formode. Der er ikke udgravet mere end nogle få grave og en håndfuld bopladser, men keramikfundene og rekognosceringerne er tydelige nok til dateringer. Sarups mange kvadratmeter har givet en uventet gevinst i form af en førromersk bebyggelse med brønd, grav og huse placeret så spredt, at de andre steder næppe ville være blevet erkendt som andet end en enkeltliggende gård (Becker 1982, Andersen 1985). Her er det første eksempel på den spredtliggende "Weiler", som kan have været langt mere udbredt, end vi i dag formoder. Hvem tør afdække flere hektar omkring et jernalderhus uden sikkerhed for udbytte?

Ved de store motorvejs- og naturgasgravninger, der har afledt ressourcerne fra Sydvestfyn, er ældre jernalders bopladser de dominerende udgravningsobjekter. Herved er vor viden om fynsk jernalderarkitektur og bopladser enormt udvidet. Indtil videre er vi nødt til at overføre iagttagelserne fra midtfynske forekomster til Sydvestfyn. Hvor vi indtil 1979 stod næsten uden husfund fra øernes ældre jernalder, med Lundsgård som undtagelsen (Albrechtsen 1946), har vi nu et materiale på over 100 hustomter (Jacobsen 1985) og selv på Sjælland er situationen ved at vende. De meget store fladeudgravninger har vist, at man normalt leder efter husene de forkerte steder. Husene ligger ikke umiddelbart der, hvor affaldsgruberne eller kogegruberne er; de ligger i nogen afstand derfra.

Det er i forbindelse med ældre jernalders bebyggelse interessant, at der ved rekognosceringen er gjort så mange iagttagelser af myremalmforekomster og slaggefund (Jacobsen 1985). I modsætning til den ældre opfattelse, af myremalm kun var udnyttet i store jyske forekomster, synes det nu mere rimeligt at regne med, at også de mindre, ja endog de helt små forekomster i de utallige små mosehuller på Øerne blev brugt igennem jernalderen og i høj grad har medvirket til udjævnelse af forsyningsskævhederne. I de fleste områder af Fyn vil der have været tæt med små mosehuller, og formentlig har der været mulighed for at hente mindre portioner myremalm i mange af disse. Derfor kan myremalmsforekomster næppe have bestemt bopladsernes placering, men rigelige forekomster har uden tvivl været regnet med, når en placering skulle vurderes.

Endnu er materialet for spinkelt til en egentlig bebyggelsesmodel, et af de manglende punkter er en færdiggravning af Sarupbopladsen for at finde dens afgrænsning - og efterfølgere.

Som vi efterhånden mange gange i de senere år har gjort opmærksom på, er ynge jernalder et problem på Fyn - som for øvrigt i store dele af Sydsandinavien. Det har simpelt hen ikke været muligt at finde bopladser eller grave fra perioden mellem yngre romertid og yngre vikingetid.

Sydvestfyn er i den henseende ikke bedre stillet end resten af Fyn og langt ringere end de steder, hvor germanertidens guld hober sig. Guldbrakteaterne og brudguld er næsten ene om at vise menneskelig aktivitet på Fyn efter ca. 400 AD.

Et problemkompleks, som vi ikke har kunnet blive færdig med, drejer sig om

kolonisationen af det udyrkede land. De hidtil publicerede udbredelseskort over den forhistoriske bebyggelse på Fyn synes at vise en gradvis udvidelse af det beboede område i løbet af sten-, bronze- og jernalder med en vis regression fra kysten i løbet af yngre romertid (Albrechtsen 1951; 1971; 1974). Vore foreløbige iagttagelser tyder på, at den neolithiske bebyggelse nok nåede lige så langt ind i landet som bronzealderens, men ikke på samme måde. Tyngdepunktet synes i tidlig og mellemlithisk tid at ligge længere nede mod kysten, på sletterne og ikke i højlandet. Den senneolithiske bebyggelse har tilsyneladende den samme udbredelse som yngre bronzealderens bebyggelse.

Derimod ser det ud til, at jernalderbebyggelsen når længere ind i landet. Dette problem skulle være undersøgt i en korridor vest for Hårby å, men vi er ikke nået langt nok mod nord til at kunne afgøre, om grænsen for det beboede område er nået.

Det vigtigste ved de sidste års undersøgelser er, at vi i dag ved, at yngre jernalders bopladser viser sig ved andre indicier end ældre jernalders bopladser eller for den sags skyld bronzealderens og yngre stenalders bopladser. Keramikfundene er så få, at de meget nemt overses og de er - bortset fra Østersøkeramik - så ukarakteristiske, at man ikke med dem i hånden ville turde postulere en yngre jernalders boplads. Der kan være ildskørnede sten, sort jord, og ildskørnet flint i overfladen - eller helt andre uvedkommende ting såsom flintafslag. Disse kriterier turde man længe ikke starte en udgravning på, men nu har det i tre tilfælde vist sig, at steder uden andet på overfladen end lidt ukarakteristisk flint har givet helt typiske Lundsgårdhuse og formentlig hører til 4.-6. århundrede. Det er ikke så underligt, at der ikke findes lerkarskår i overfladen, der er næsten heller ingen skår i anlæggene! (Jacobsen, Madsen & Thrane 1985).

Det bliver derfor i lige så høj grad de topografiske kriterier, som skal afgøre, om man kan påvise yngre jernalders bopladser. Herefter kan det ikke længere undre, at de onskede bopladser heller ikke kom ved det store projekt, som i 1967-78 udførtes på Nordøstfyn eller ved de store motorvejs og DONG-undersøgelser. "Kun" ældre jernalders og ganske sene bopladser med Østersøkeramik blev erkendt og undersøgt. Projekt "Landsbyens opståen" var en udløber af Sydvestfynsundersøgelsen, koncentreret om et specielt problem - det vigtigste i dansk bebyggelseshistorie: hvornår og hvorfor blev de nuværende landsbyer placeret der, hvor de endnu ligger i dag? (Jeppesen 1981b).

Prøvegravninger viste, at den første landsby på Sydvestfyn, hvor man gravede (Flemløse) var så forstyrret, at urørte lag fra den ældste fase ikke kunne findes. Måske forhastet flyttede man derfor til området nordøst for Odense. Formålet var at etablere landsbyernes oprindelsesfase og den forudgående tids bebyggelse. Det første lykkedes for så vidt som alle undersøgte landsbyer syntes at begynde med Østersøkeramik, dvs. ved vikingetidens slutning, et resultat der nu også bekræftes ved tilsvarende undersøgelser på Sjælland (Hedeager, Poulsen & Tornbjerg 1982) og i Skåne (Callmer 1985). Bebyggelsen fra perioden før landsbyernes fiksering blev derimod ikke lokaliseret - trods et stort anlagt methodisk forsøg herpå.

Landsbyprojektet viser fordelene ved at arbejde indenfor et område af en rimelig størrelse som Fyn. Resultater fra intensivundersøgelsen kan med større sandsynlighed overføres til andre dele af øen end f.eks. til Jylland. Erfaringerne ved de nye bopladsfund uden overfladeindikationer må nu bringes tilbage til Sydvestfyn og der kontrolleres - foruden i felten også ved en fornyet gennemgang af rekognosceringsmaterialet.

Udgravninger i Åstrup har bekræftet, at de nordøstfynske resultater også kan bruges på Sydvestfyn (Jeppesen 1981b).

Til slut vil jeg nævne en ny intensivundersøgelse, som foregår siden 1982, omend på lidt andre præmisser.

Et sted på Fyn har yngre jernalders fund hobet sig påfaldende - omkring Gudme på Østfyn, hvor den store Broholmskat fandtes for 150 år siden, og hvor kammerherre Sehesteds flerårige undersøgelse skabte et for den tid enestående bebyggelseshistorisk materiale, som fortsat vil være uhyre væsentligt for en dybere forståelse af de processer, som det forhistoriske kildemateriale har været ude for fra 1800 og til i dag.

Siden november 1982 vælter her metalfundene frem af jorden, kraftigt hjulpet af to skattejægere med metaldetektorer. De nye fund koncentrerer sig kvantitativt og kvalitativt i germansk jernalder, men strækker sig fra ca. 200 AD til nutid. Indtil videre er det undersøgte område kun 3,75 ha, som har givet mere end 1000 enkeltfund af bronze, sølv og guld.

Prøvegravninger har bevist, at det er et større bopladsområde, og hermed er en

afgrund lagt mellem Gudme og de bopladser vi nu kender fra det øvrige Fyn (Jacobsen, Madsen & Thrane 1985). På den ene side har vi bopladser næsten uden fund og på den anden side Gudmes overflod af kostbarheder, skattefund, mønter, smykker og kunstgenstande, brudsølv og brudguld.

Gudmeundersøgelsen får naturligvis sin egen problematik og metode (Thrane et al. 1985), men kommer uden tvivl ligesom Nordøstfynsundersøgelsen til at virke befrugtende også på Sydvestfynsundersøgelsen, omend det samtidig betyder en afledning af ressourcer fra Sydvestfyn.

Hvis vi betragter Fyns bebyggelseshistorie som det egentlige forskningsmål og Sydvestfyn som et prøveområde med den hensigt at nå oversigtlige resultater på en rimeligt overkommelig økonomisk måde indenfor et rimeligt tidsspand, er ulykken ved at flytte kræfterne til andre fynske græsgange dog næppe så stor.

Sydvestfynsundersøgelsen søgte at tage tråden op fra Mathiassens undersøgelser i Nordvestjylland og Nordvestsjælland under inddragelser af den fornyelse, som bragtes af Hagestad-undersøgelsen. Mathiassen var på en måde for tidligt ude. Der var dengang i datidens arkæologiske selskab ikke den interesse for det historiske forløb, og landbrugets mekanisering havde ikke fornyet det arkæologiske kilde-materiale i kraft af den nye pløjedybde med fund navnlig af keramik (Thrane 1987). I 1970'erne og 80'erne er det endnu muligt at datere pladserne ved hjælp af overfladefundet keramik. Hvor længe dette fortsætter, ved ingen i dag. Landskabsundersøgelser i felten bør derfor prioriteres højt i nordeuropæisk arkæologi, hvis man er interesseret i bebyggelsens struktur og udvikling.

Det er derfor glædeligt, at denne interesse nu syntes at brede sig. Der laves i dag flere bebyggelseshistoriske undersøgelser, mest som delundersøgelser af bestemte perioder - ældre stenalder, yngre stenalder, f.eks. af ældre jernalders bebyggelse eller af landsbygrundlæggelserne, osv., men i det mindste er det holistiske syn på kulturen ved at slå igennem. At der er så få diakrone undersøgelser over lange tidsforløb kan nok ikke undre i betragtning af, hvor store ressourcer denne art undersøgelser kræver.

Ystad-undersøgelsen er den foreløbigt sidste begyndte og fortsætter i Hagesteds og Sydvestfyns fodspor, mens marskundersøgelserne ved Ribe har en helt anden metode.

LITTERATURLISTE

- Albrechtsen, E., 1946,
Fyns Bebyggelse i ældre Jernalder, Aarb. 1946, 1-72.
- Albrechtsen, E., 1951
Fyns Bebyggelse i Oldtiden, Fynske Aarbøger 1951, 220-250.
- Albrechtsen, E., 1952,
En Gravhøj ved Haastrup, Fynske Minder 1951, 5-11.
- Albrechtsen, E., 1971,
Den ældre Jernalders Bebyggelse på Fyn Kuml 1970, 123-144.
- Albrechtsen, E., 1974,
Fyn i Oldtiden, Odense.
- Aaby, B., 1985,
Norddjurslands landskabsudvikling gennem 7000 år belyst ved pollenanalyse og bestemmelse af støvindhold i højmosetørv, Antikvariske studier 7, 60-84.
- Andersen, N.H., 1981,
Sarup. Befæstet neolitisk anlæg og deres baggrund, Kuml 1980, 63-104.
- Andersen, N.H., 1985,
Jernalderbebyggelsen på Sarup, Hikuin X, 83-90.
- Andersen, S.H., 1984,
Tybrind Vig, Antikvariske studier 4, 7-22.
- Aner, E. & Kersten, K., 1977,
Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark etc. III, Neumünster.
- Becker, C.J., 1969,
Udvalg for arkæologiske undersøgelser, Nyt og noter fra kulturmuseerne nr. 73, 16-17.
- Becker, C.J., 1969b,
Therkel Mathiasen og dansk arkæologi, Aarbøger 1968, 5-25.
- Becker, C.J., 1982,
Siedlungen der Bronzezeit und der vorrömischen Eisenzeit in Dänemark, Offa 39, 53-71.
- Berglund, J., 1982,
Kirkebjerg - A Late Bronze Age Settlement at Voldtofte, Southwestfunen, Journal of Danish Archaeology 1, 51-64.
- Callmer, J., 1985,
Agrarbebyggelse i backlandskapet vid övergången til historisk tid, Regnell 1985, 65-70.
- Clarke, D.L., 1972,
A provisional model of an Iron Age Society and Settlement System, D.L. Clarke ed. Models in archaeology, 801-869, London.

- Degerbøl, N. & Krog, H., 1959, The reindeer (*rangifer tarandus* L.) in Denmark. Biol. skr. dan. vidsk. selsk. 10 nr. 4, København.
- Fehn, K., 1975, Aufgaben der Genetischen Siedlungsforschung in Mitteleuropa. ZAM 3, 69-94, Köln.
- Hachmann, R., 1963, Anmeldelse, Germania 41, 158-165.
- Harck, O., 1978, "Landesaufnahme" som udgangspunkt for bebyggelseshistoriske undersøgelser, skrifter fra Historisk Institut nr. 23, Odense Universitet, 14-19.
- Hedeager, L., Poulsen, B. & Tornbjerg, S.Å., 1982, Land- og byundersøgelse af østersøkeramikken på Stevns, Hikuin 8, 125-148.
- Hodder, J. & Orton, C., 1976, Spatial analysis in archaeology in London.
- Jacobsen, J.A., 1984, A contribution to the evaluation of archaeological fieldsurveying, J.D.A. 4, 187-198.
- Jacobsen, J.A., 1985, Fynske jernalderstatus, Hikuin 10, 17-26.
- Jacobsen, J.A., Madsen, C., & Thrane, H., 1985, Fund af yngre jernalders bopladser, Fynske minder 1984, 7-18.
- Jeppesen, T.G., 1981a, Middelalderlandsbyens opståen, Fynske Studier XI, Odense.
- Jeppesen, T.G., 1981b, Åstrup II, fynske minder 1981, 59-72.
- Jørgensen, G., 1977, Et kornfund fra Sarup, Kuml, 1976, 47-64.
- Kossack, G. et. al., 1984, Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an ländlichen und frühstädtischen Siedlungen in deutschen Küstengebiet. Von f. 5. Jahrhundert f. Kr. bis zum 11. Jahrhundert n. Kr. Bonn.
- Kristiansen, K., 1985, Archaeological Formation Processes, København.
- Königsson, L.-K., 1984, Voldtofte-boplatsen i pollenanalytisk belysning, Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet nr 32, 26-28, Odense.
- Liversage, D., 1976, Bemærkninger til nogle udbredelseskort, Skrifter Inst. f. Hist. & samfundvid. 17, 63-69.
- Madsen, C., 1984, Tre sydfynske gravhøje fra yngre Bronzealder, Stof 41, 14 f.

- Madsen, C. & Thrane, H., 1983, Sydvestfynske dysser og yngre stenalder bebyggelse, Fynske Minder 1982, 17-42.
- Müller-Wille, M., 1984, Siedlungsarchäologische Forschungsprojekte in Schweden, PZ 59, 145-187, Berlin.
- Petersen, K. Strand, 1985, Det sydfynske arkipelag, J. Skaarup, Yngre stenalder på øerne syd for Fyn, 15-27, Rudkøbing.
- Regnell, G., 1985, ed. Kulturlandskapet - dess framväxt och förändring, Lund.
- Rowley-Convy, P., 1984, Bronzealderkorn fra Voldtofte, Kuml 1982-83, 139-152.
- Strömberg, M., 1978, Hagestadundersökningen som utgångspunkt för bebyggelsehistoriska metoder, Skrifter fra Hist. Inst, Odense Universitet, nr. 23, 4-13.
- Thrane, Henrik, 1974, Bebyggelseshistorie- en arbejdsopgave, Fortid og nutid XXV, 229-321.
- Thrane, Henrik, 1976, Bebyggelseshistorie som arbejdsmethode, Skrifter Inst. f. Historie & samfundsvidenskab 17, 5-17, Odense.
- Thrane, Henrik, 1978, Sydvestfynsundersøgelsen, erfaringer og problemer fra det hidtidige arbejde, samme serie nr. 23, 108-119.
- Thrane, Henrik, 1981, Eine Untersuchung der Besiedlungsgeschichte Südwestfüdens in Vorzeit und Mittelalter, Kiel Papers 80, 15-25, Kiel.
- Thrane, Henrik, 1982, Nogle tanker om yngre bronzealder bebyggelse på Syvestfyn, skrifter fra hist. Inst. nr. 28, 165-173, Odense.
- Thrane, Henrik, 1984, Lusehøj ved Voldtofte, Fynske studier XIII, Odense.
- Thrane, Henrik, 1987, Arkæologisk strategi og taktik på Fyn 1972-85, dette hæfte s. 87-105.
- Trap, J.P., 1879, Kongeriget Danmark III³ Kjøbenhavn.
- Voss, F., 1984, Neu Ergebnisse zum jüngsten Transgressionsablauf im Bereich der schleswig-holsteinischen Küste Ostseeküste, H. Jankuhn & al ed.

Archäologische & naturwissenschaftliche Untersuchungen an ländlichen und frühstädtischen Siedlungen im deutschen Küstengebiet 2, 83-96, Darmstadt.

Liste over publikationer foranlediget af Sydvestfynsundersøgelsen

- Bebyggelsesarkæologi. Henrik Thrane ed. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet nr. 17, Odense 1976.
- Kontinuitet og bebyggelse. H. Thrane ed. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet nr. 22, Odense 1978.
- Bebyggelseshistorisk Methode og teknik. H. Thrane ed. Skrifter fra Odense Universitet nr. 23, Odense 1979.
- Fra jernalder til middelalder. Henrik Thrane ed. Skrifter fra Odense Universitet nr. 27, Odense 1980.
- Broncealderbebyggelse i Norden. H. Thrane ed. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet nr. 28, Odense 1981.
- Om Yngre Stenalderens Bebyggelseshistorie. H. Thrane ed. Skrifter fra Odense Universitet nr. 30, Odense 1982.
- Gårdens Udvikling fra Jernalderen til nyere Tid. H. Thrane og T. Grøngaard Jeppesen ed. Skrifter fra Odense Universitet nr. 31, Odense 1983.
- Dansk Landbrug i Oldtid og Middelalder, H. Thrane. ed. Skrifter fra Odense Universitet nr. 32, Odense 1984.
- Gudme problemer, H. Thrane ed. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet nr. 33, Odense 1985.
- Diakrone bebyggelsesundersøgelser, H. Thrane ed. Skrifter fra Odense Universitet nr. 34, Odense 1987.
- H. Thrane, Eine Untersuchung der Besiedlungsgeschichte Sydvestfünens in Vorzeit und Mittelalter, Kiel Papers/80, 15-25, Kiel 1981.
- H. Thrane, continuity of the Rural Prehistoric Settlement on South-West Fyn, Archaeological Situation of the Lowland Zone of Scandinavia, Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape, Collective Papers, Denmark Session 1979, 45-50, Copenhagen 1981.

Specialeafhandlinger

- Karen Marie Bojsen Christensen, En regionalundersøgelse af Sydvestfyns bebyggelse i ældre jernalder, Århus Universitet 1982.
- Konrad Lambertsen, En analyse af den neolithiske bebyggelse på Sydvestfyn ud fra et udvalgt materiale, sammenstillet med andre neolitiske bebyggelsesundersøgelser i Sydskandinavien, Århus Universitet 1985.

Nils M. Jensen, Yngre broncealders bebyggelsesforhold på Sydvestfyn, Århus
Universitet 1986.

FORNTIDSBEBYGGELSEN I HAGESTAD

Projektmaterial under bearbetning

av

Märta Strömberg

Vid flera tillfällen har Hagestadsprojektet presenterats i Odense, och utvalda delar av material, problem och resultat har diskuterats i anslutning till olika symposiemata såväl här som på andra orter. Uppläggningsen i starten, prioriteringar och förändringar under arbetets gång har tagits upp liksom variationer i bebyggelse och föremålsbestånd, den växlande intensiteten m.m.

Genom att vissa materialkomplex publicerats i bokform och andra berörts i större eller mindre artiklar är projektet numera i och för sig väl känt, men flertalet kollegor har naturligt nog ändå inte en fullständig överblick över vad som gjorts och inte heller någon kännedom om vad som planeras för den närmaste framtiden. Just detta sistnämnda var anledningen till att jag vid det nordiska arkeologmötet i Finland i augusti i år redogjorde för bearbetningsstrategin i Hagestadsprojektet. Föredraget kommer visserligen att tryckas, men något av vad som sades i Finland kommer jag även här att kort anföra.

Projektet startades i sydöstra Skåne på 60-talet, vid en tidpunkt när denna typ av intensivundersökning i ett litet område inte förekom hos oss, och vi har väl egentligen ännu inte någon fullständig motsvarighet i vårt land, även om man under senare år i viss utsträckning använt en liknande arbetsmetodik. Mitt projekt visade sig i praktiken vara ett mycket tidskrävande företag framför allt som de ekonomiska och därmed personella resurserna hela tiden varit ytterst begränsade. På den tiden kunde man inte få gehör för anslagsansökningar gällande denna typ av omfattande undersökningar, som under senare år kunnat genomföras relativt snabbt bl.a. med hjälp av stora anslag från Riksbanksfonden (som tyvärr har som praxis att inte gå in i redan pågående projekt utan vill satsa enbart på nya undersökningar). Om vi redan i början - efter en pilotundersökning med positiva resultat - kunnat etablera oss som ett team med säkrad ekonomi för exempelvis en sexårsperiod och alla medarbetarna enbart fått ägna sig åt detta projekt, skulle arbetet ha kunnat läggas upp mera storskaligt och undersökningar äga rum på flera platser samtidigt.

I Hagestad har vi i stället fått arbeta på lång sikt och med liten arbetsstyrka och många frivilliga insatser, och mina medarbetare från andra discipliner - vi har varit sammanlagt ett 10-tal personer förutom tekniska medhjälpare - har med få

undantag åtagit sig att göra sina undersökningar på s.k. fritid. Detta har givetvis inneburit en kraftig fördröjning, som man inte förstår, om man inte vet bakgrunden. Eftersom jag själv sedan åtskilliga år tillbaka har en heltidstjänst med omfattande undervisning, forskarhandledning jämte administration har jag endast kunnat utnyttja korta perioder för bearbetning, ofta med långa intervaller. Fältarbeten har jag dels gjort under min docenttid, dels lyckats få in under obetalda tjänstledigheter under därefter följande år.

Dessa ogynnsamma förhållanden förklarar varför allt inte är färdigt. Men samtidigt måste man tillstå, att fördröjningen inte enbart varit negativ. Det har också många gånger varit en fördel att låta ett projekt löpa under lång tid, eftersom man ju fått möjlighet till eftertanke och omprövning och att man ofta kunnat komma tillbaka till boplatz eller gravfält och även rikta blickarna utanför det "hål" man tagit upp i marken.

Det finns också anledning att vara glad för att undersökningarna började såpass tidigt, att vi fann så många spår av bosättning i området. Självfallet hade mycket skadats redan då. En hel del konstruktioner var förstörda eller endast fragmentariskt bevarade, vilket ju är negativt, och man får nog räkna med att vi inte kommit åt alla bosättningar med tillhörande gravplatser.

Men vi kom ändå igång vid en tidpunkt, när man ännu inte börjat bli så effektiv i lantbruket, som man blev några år senare i denna region. Vi började bl.a. med att inventera privatsamlingar och konstaterade då att det fanns fynd på mer än 100 ställen i denna by på 30 kvkm. Jag gjorde då en utvärdering av detta med både positiva och negativa resultat. Positivt var ju att man kunde få så noggranna uppgifter om fyndplatserna genom att många föremål kommit fram relativt nyligen. Negativt var det vanliga, att man samlat selektivt och bara fäst sig vid vissa föremålsformer, som var lätta att observera. Enligt min åsikt kan fornsaksamlingar i privat ägo utgöra ett viktigt källmaterial under förutsättning att man är klart medveten om riskerna för felslut och kontrollerar uppgifterna så långt det går. Det är en rad förhållanden, som man måste ta reda på såsom exempelvis när föremålen påträffades, om detta skett i samband med någon förändring i jordbruksmetoderna, vid nyodling av vissa marker som inte använts på kanske århundraden, vid torvtäkt eller djupplöjning eller vid det mera normala markarbetet. Det är också angeläget, att man försöker lokalisera de enskilda fyndplatserna så noga som möjligt för att ev. bilda sig en uppfattning om det sammanhang, i vilket föremålen hört hemma och därigenom bättre kunna planera de egna fältarbetena. Detta kan synas elementärt, och många arkeologer arbetar säkert också på det ovan skissera de sättet när så behövs för deras egna fältarbeten. Men när man granskar

tillgängliga inventeringar av privatsamlingar får man tyvärr sällan några upplysningar om fyndplatsernas belägenhet inom gårdarnas ofta skiftande marktyper. Man får heller inte veta, i vilken utsträckning vederbörande inventerare förhört sig med ägarna mera ingående om detta efter någon typ av frågeformulär.

Sedan jag delvis med hjälp av en yngre medarbetare gått igenom det privatägda materialet i Hagestad har en del skingrats. I samband med förberedelserna för en publikation om de senneolitiska fynden har jag under det senaste året tagit kontakt med vissa markägare för att komplettera mina fynduppgifter med vad som kunde ha kommit fram efter den första registreringen. Men det visade sig då, att samlingar delats upp inom familj och släkt och delvis inte längre finns kvar i Hagestad. Man inser lätt vilka konsekvenser detta har, när föremålen förvaras i en helt annan trakt. Givetvis förloras också kunskapen om fyndmiljön, när de tillförts yngre generationer av ägare, som kanske inte heller har några kataloger att gå till för att fortlöpande hålla reda på fornsakernas fyndplatser och omständigheterna kring deras upphittande. Samma förhållanden har jag kunnat konstatera beträffande samlingar i kontrollområdena, senast i Gislöv, Ö.Nöbbelöv sn, som jag nyligen behandlat i en bok (Strömberg 1985).

De privatägda artefakterna är ett stort och för vissa undersökningar viktigt källmaterial, som enligt min uppfattning måste hållas under bättre uppsikt än vad hittills skett. Privatsamlingar har ju alltid varit utsatta för faran att skingras. Förr i tiden kom inköpare ut till gårdarna och inhandlade de bästa sakerna, varvid fynduppgifterna ofta gick förlorade eller decimerades till ytterst kortfattade påskrifter, typ "Hagestad", "trakten av Ystad", "sydöstra Skåne" eller kanske enbart "Skåne".

Inte sällan ville nitiska skollärare ha en samling fornsaker att visa upp för eleverna, och många skolor fick på så sätt ett eget litet museum med föremål från den nära omgivningen. Detta var säkert bra, vilket jag själv kan intyga efter att för ganska många år sedan ha besökt ett flertal sådana samlingar. Men vad hände sedan? Jo, antalet skolbarn decimerades, skolorna lades ned och fornsakerna packades ned och skingrades med påtagliga negativa effekter. De gamla lärarna med primärkunskaper om samlingarnas innehåll och härkomst finns ofta inte i livet eller är så gamla, att de inte längre kan erinra sig några detaljer eller ens säkert vet var samlingarna blivit av. När man efter många tidsödande försök misslyckats med att spåra artefakter, som bedömts vara särskilt intressanta för en viss typ av undersökning, förstår man lätt, att det kräves en medveten satsning på dels information till ägarna av sådana fynd, dels en modernare form av dokumentation och kanske någon slags "elektronisk" märkning, som skulle göra det möjligt att

återfinna skingrade föremål.

Det faktum att Hagestadsundersökningen inleddes så tidigt förde med sig många spår av bosättning, vilket har blivit viktigt för det fortsatta arbetet. Detta har uppenbarligen varit en brytningstid i det moderna lantbrukets historia. På 60-talet satt man ännu ganska trygg på sina gårdar och man hade inte överallt kommit igång med tyngre maskiner eller andra åtgärder, som var påtagligt negativa för oss. Men detta har skett efterhand, och man tvingas därför vara ännu mera observant vid den källkritiska bedömningen av de spår man finner. Jag har kunnat följa detta genom egna undersökningar i Hagestad med omgivning men också genom att se resultaten av vissa andra fältarbeten. Det kan vara farligt att dra vittgående slutsatser av de spår man finner i ett starkt uppodlat område. Om man återger förändringen på ett mycket schematiskt sätt i en serie, skulle det kunna se ut på följande sätt (fig. 1):

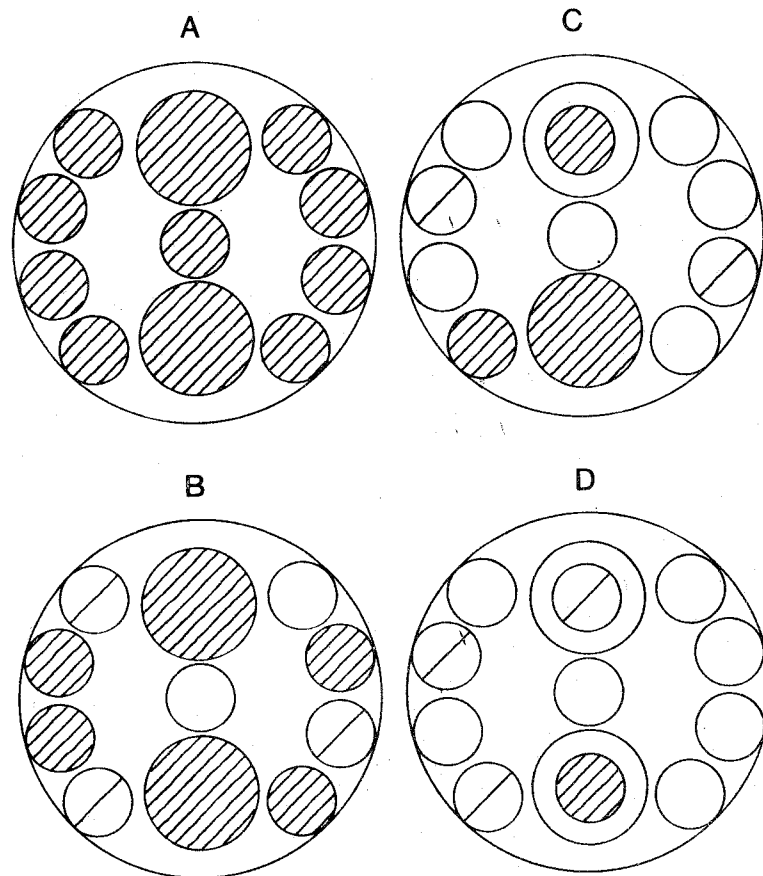

Fig. 1. Schematisk bild som åskådliggör hypotetiska situationer. A = ursprunglig fördelning av större resp. mindre enheter. B-D = successivt försämrade bevarandegrad.

A) visar en principskiss på hur ett område med goda förutsättningar kan ha utnyttjats under förhistorisk tid, alltså i ett långtidsperspektiv. Vi kan föreställa oss, att det har funnits två centralboplatser inkl. gravplats, vardera omfattande en större yta och med välbevarade spår av aktiviteter av varierande slag samt ett antal mindre ytor, i detta tänkta fall 9 st., som kan vara bosättningar för mindre sociala enheter, kortare tid eller spår av skilda verksamheter. Detta är utgångspunkter för rekonstruktionen av utvecklingsförloppet. I ett landskap, där odling och markanvändning fortgått kontinuerligt fram i nutiden, är det föga realistiskt att föreställa sig, att man skall kunna finna så många distinkta lämningar, att det möjliggör en säker tolkning, datering och rekonstruktion.

De tre följande skisserna åskådliggör på ett mer naturtroget sätt olika nivåer i bevarandesituationen.

- B) ger en bild av hur arkeologen kan komma in i ett relativt gynnsamt skede, då det går att belägga alla platser utom två, låt vara att tre endast är svagt urskiljbara. På denna nivå har förhoppningsvis inte något väsentligt gått förlorat genom att man ändå har de två centralboplatserna kvar jämte ett antal mindre enheter.
- C) nästa stadium åskådliggör läget efter intensifierad odling, då man finner endast en större bosättning och alltså missar den andra huvudboplatzen jämte 6 mindre platser och får två svagt belagda.
- D) visar hur man senare kanske endast kan lokalisera en mindre bosättning med någon grad av säkerhet och bara tre med svaga spår. Inte mindre än 7 platser synes helt ha kommit bort och kan möjligen beläggas genom fosfatanalyser och flygfotografering.

Man kan naturligtvis fortsätta serien med ytterligare ett stadium, men detta vill jag helst inte föreställa mig.

Detta är naturligtvis välkända förhållanden för ett auditorium som detta med speciell inriktning på bebyggelseforskning, men tyvärr ser man inte sällan en alltför stark tilltro till bärkraften i ett framtaget material, kanske med en typ av kommentar som "eftersom jag har så få fyndplatser i mitt nyligen undersökta område, måste det ha haft en glesare bosättning än ett annat" - trots att det enligt min åsikt rör sig om samma slags landskap med likartade förutsättningar. Det kan vara som uttolkaren säger, men de fåtaliga fynden kan också ha en annan förklaring.

Man får också kalkylera med ytterligare en faktor, nämligen intensitetsgraden i fältarbetet. Man kan ju i regel inte ägna obegränsad tid åt rekognoscering,

fyndinsamling under många säsonger och olika förhållanden (efter regn, sandflykt, plöjning etc.), täta provgröpar resp. undersökning av stora ytor, vilket gör att man inte sällan drar sina slutsatser utifrån ett kanske otillräckligt material.

Helt i svart kan man dock inte teckna förhållandena i våra odlingsbygder, eftersom det trots allt finns vissa variationer i hur markägarna utnyttjar sina jordar och att det ibland bevarats anläggningar och lager genom sandflykt eller på annat sätt. Man ser ju också, att grävningar av den typ, som kommit igång genom t.ex. gasprojekten lett till fina resultat, och jag är övertygad om att man även i en framtid då och då kommer att finna anläggningar och fynd, som ger viktig ny information och infallsvinklar till nya hypoteser och arbetssätt. Men samtidigt säger mig min övertygelse och erfarenhet, att det är genom jordbruket, som allra mest förstörs, och detta får hos oss fortgå utan att man annat än i ytterst få undantagsfall kan göra något åt det på grund av bristande resurser. Problemet kan inte lösas på ett tillfredsställande sätt i det ganska stora område, där undermarks-fornlämningarna utsättes för kontinuerlig utplåning. Men en slags "lösning" av problemet blir uppenbarligen, att projekt av typ Hagestadsundersökningen och givetvis andra, där man arbetat intensivt inom små områden, ger stoff till modeller av bosättningsstrukturen i fullåkersbygden. Jag anser också, att det ur metodisk synpunkt kommer att bli viktigt att jämföra tätheten i bosättningsspåren utifrån den tidpunkt undersökningarna gjordes för att därigenom kanske få in en väsentlig variabel, som faller under källkritiken.

Jag kommer nu över till vad som utträttats i Hagestadsprojektet, vad som finns i tryck och vad som är igång eller planeras för en relativt nära framtid.

Vid detta tillfälle skulle man kunna ange en slags lägesrapport, som gäller en undersökning, som sträcker sig över många perioder av vår förhistoria. En lämplig början är den lilla enkla skiss, som jag hade med på det tredje nordiska bronsåldersmötet i Lund 1982 (Strömberg 1983, fig. 1). Innan Hagestadsprojektet sattes igång besatt jag givetvis en kunskap om forskningsläget beträffande bebyggelsespridningen och lämningarnas karaktär, och i Hagestad med nära omgivning kunde man snabbt se vad som var representerat genom förekomsten av megalitgravar, gravhögar och vissa mindre stenkistor. Man kände dessutom till några speciella fyndkategorier som t.ex. fynd från ett litet gravfält från romersk järnålder och Nordens största denarskatt från ungefär samma tid. Detta färgade min bild av bosättningen, och jag tänkte mig nog först, att arbetet i projektet skulle resultera i att min preliminära modell skulle bekräftas genom fler fynd, som då skulle bindas till vissa platser, som i sin tur skulle upplysa om vilka marktyper och därmed resurser man valt och utnyttjat. Det var mycket mer invävt i detta, som jag har

redogjort för tidigare (t.ex. Strömberg 1980), bl.a. att undersökningsområdet skulle ha en viss storlek så att där kunde ha existerat flera samtidiga bosättningar m.m.

Men som framgår av den nämnda skissen räknade jag knappast så mycket med att området använts i nämnvärd utsträckning under mesolitisk tid, framför allt som Carl-Axel Althin i sin katalog över mesolitiska fyndplatser i sydöstra Skåne inte kunde påvisa någon säker plats mellan Ystads Sandskog och Vik N om Simrishamn.

Redan i en tidig undersökningsetapp fann vi i alla fall mesolitiska fynd, vilket medförde att vi sedan blev mer uppmärksamma på detta slag av material, som ibland var ytterst sparsamt representerat med mycket små föremål. När jag publicerade den lilla populärvetenskapliga boken *Forntid i Sydostskåne* (Strömberg 1976), demonstrerade jag på en karta, att det fanns en hel del platser med mesolitiska fynd. Att det bara är 6 punkter i Hagestad betyder inte, att jag därmed menade, att det var exakt 6 fyndplatser där, utan detta var bara ett sätt att grafiskt visa fyndtäthet i ett sådant sammanhang.

Under hösten (1985) skall jag färdigställa en artikel om mesolitikum i området. Kartan över fyndorterna är ej helt färdig, men för symposiet har jag på en skiss (fig. 2) markerat de platser, från vilka det finns material. Denna kartsnitt visar det intressanta faktum, att det i Hagestad finns talrika spår av mesolitiska uppehåll, även om det oftast är fråga om små fyndplatser, där materialet ligger i sanden eller på gammal markyta. Bara ett par gånger fann vi i Hagestad vad som kunde tolkas som små hyddbottnar, i ett fall med en okalibrerad C 14-datering till 8650 ± 105 år B.P. (6700 f.Kr. med halveringstiden 5568 ± 30 , Lu-373).

Man har oftast använt en kvalitetsmässigt fin flinta, som kan antas medförd eller importerad i flertalet fall, men det finns i regel åtminstone något av den lokala flintan, som föreligger i flera varianter. Just detta - vad för slags flinta man använt - är ett av de problem, som särskilt intresserat mig i Hagestadsprojektet.

Dessa mesolitiska uppehåll är svåra att lokalisera, eftersom de inte lämnat tjocka kulturlager efter sig. Fynden kommer oftast fram när man undersöker andra perioders lämningar och sporadiskt vid rekognosceringar. Jag kan hänvisa till en karta från den nyutkomna Gislövsboken (Strömberg 1985, fig. 2), där sådana fyndplatser markerats. I det området är jag övertygad om att man skulle kunna finna fler platser genom intensifierad lösfyndsinsamling. Gislöv är ett stycke landskap, som har skadats mycket genom odlingen och där man troligen är sent ute, om man vill försöka lokalisera och avgränsa bebyggelsen exaktare än vad jag hittills kunnat göra. Både här och på andra ställen i undersökningsområdet får man belägg för ganska täta nedslag, vilket som vi förstår inte primärt kan ses som tecken på att många sociala enheter uppehållit sig samtidigt i denna trakt utan

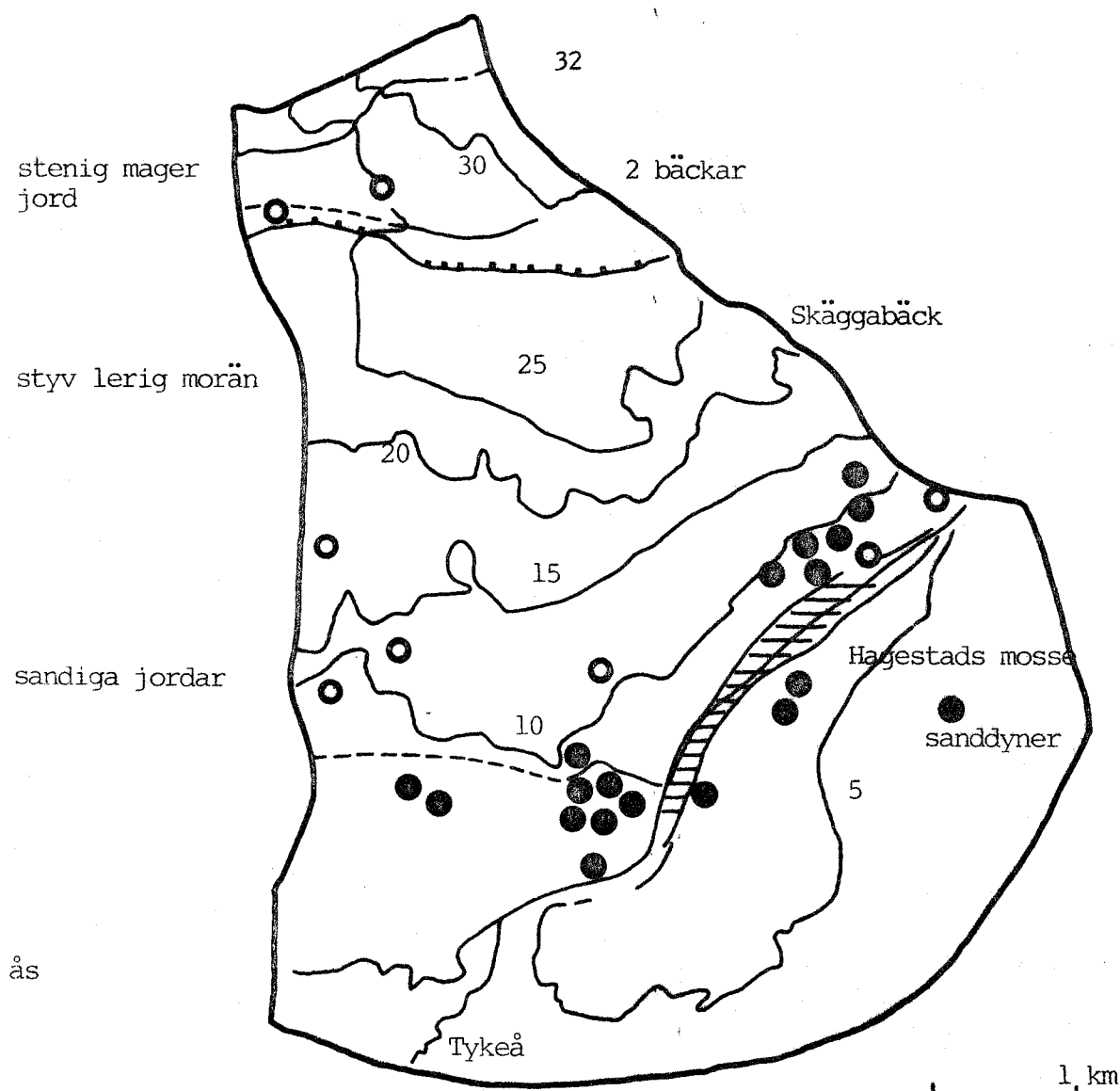

Fig. 2. Mesolitiska fyndplatser i Hagestad. Fylld cirkel = boplats. Öppen cirkel = enstaka fynd.

snarare så, att man med sin livsform rört sig inom hela området och kommit tillbaka till olika punkter i närheten av vattendrag och andra miljöer med eftertraktade resurser.

Trots svårigheterna att dokumentera de mesolitiska fyndplatserna är dessa ändå goda exempel på hur man kan få fram nya lokaler genom en undersökning med denna inriktning. Det är uppenbart, att man förut missbedömt intensiteten i bosättningen i denna del av Skåne. Av olika skäl tror jag dock inte, att vi nu kommer att få en helt sann bild av jägarstenåldern i sydöstra Skåne, men det blir en klar förbättring med ett säkrare underlag för hypoteser om utvecklingen. Det är med andra ord ett etappresultat, som bör stimulera till en distinkt problemformulering och i anslutning därtill utformande av lämplig metodik för nästa undersökningsetapp.

Det är inte min avsikt att i detta sammanhang redogöra för alla enskilda perioders kvarlåtenskap i Hagestadsprojektets arbetsområde. Det skulle heller inte vara möjligt att fälla några slutgiltiga omdömen, eftersom delar av materialet inte

är tillräckligt bearbetat för detta. Som bekant är megalitgravarna undersökta i Hagestad och på flera ställen i arbetsområdet, och vi har här fått ny kunskap beträffande konstruktioner och användning (Strömberg 1968, 1971 a och b). När det gäller de neolitiska boplatserna, är dessa inte mer än delvis genomgångna av mig och därtill det mesta av keramiken av Birgitta Hulthén (1977). Vi har fått en hel del belägg i områdets södra delar, delvis av säsongskaraktär, men bilden kan komma att ändra utseende, när vi får hela materialet inför ögonen och kan laborera med olika förklaringsmodeller. Det tycks dock inte vara så många spår på de tyngre jordarna. Dessa har naturligtvis använts men inte på det sättet, att vi finner större mängder föremål.

Vid den kommande bearbetningen får man också överväga, vad man får för kunskap om boplatser-, depå- och lösfynd. Detta har jag varit inne på rent principiellt i olika sammanhang, d.v.s. stora och små boplatser efter källkritisk analys, kult- och gravplatser m.m. Man får också ta med i beräkningen olika möjligheter i fråga om grupptillhörighet och ekonomisk tyngdpunkt, som ev. kan avslöjas i terrängläge och fyndsammansättning.

Det finns många boplatser med välbevarade kulturlager, härdar, vissa gropar o.s.v., men det är dåligt beställt med husgrunder före senneolitikum. I Valleberga har vi påträffat ett par anläggningar liksom även någon i Hagestad från tidig- och mellanneolitikum och eljest bara fragment som t.ex. stolphål. Från det vi dristar oss till att kalla bosättning av gropkeramisk karaktär har vi en grupp hyddbottnar i södra Hagestad.

Om man ställer detta material mot den bild man hade före undersökningarna av neolitikum i regionen stämmer det såtillvida som megalitgravarna rimligtvis borde vittna om en intensiv neolitisk bosättning. Det fanns däremot inget underlag för en hypotes om gropkeramiska uppehåll. Och stridsyxetraditionen syntes vara så sporadiskt företrädd, att det knappast var något att räkna med. Genom lokaliseringen av såväl gravfält som boplatser, tillhuggningsplatser för flinta samt några lösa fynd blev situationen en helt annan.

Men det är först i och med fynden från senneolitikum och tidig bronsålder, som vi får ett bra källmaterial, när det gäller något så viktigt som huslämningar i kombination med gravfält och andra fynd. Det är detta som närmast står i tur att slutbearbetas för en publikation under den närmaste framtiden i den utsträckning arbetsförhållandena tillåter.

Det fordras alltså mer bearbetning utifrån olika frågor av det tidig- och framför allt mellanneolitiska materialet, innan man kan avge en deklaration om den förmodade bebyggelseätheten och strukturen. Jag har ingen bild att visa just

nu av trattbägarkulturens bosättning, men vi vet ju, att det är ett område som domineras av megalitgravarna med 4 st. i Hagestad och sammanlagt ett dussin i arbetsområdet. I Gislöv har jag gjort en liten karta, som täcker en lång tid och som egentligen bara visar, att man utnyttjade praktiskt taget hela området med dess olika jordar (Strömberg 1985, fig. 8).

Undersökningen av stridsyxetraditionens lämningar har givit ett intressant material, som behöver studeras noggrant. För senneolitikum har jag gjort en ännu inte avslutad undersökning, som i första hand gäller själva Hagestad men som i enlighet med projektets arbetsmetodik även utnyttjar vissa undersökningar i kontrollområdena. Vid karteringen av fyndplatserna har jag även tagit med tidig bronsålder utan att kunna sätta en distinkt gräns framåt, men jag har försökt att inte ta med yngre fynd.

För de följande perioderna har jag gjort vissa preliminära kartor i samband med olika delbearbetningar. Jag tror inte, att det blir stora förändringar t.ex. beträffande mellersta och yngre bronsålderns grupperingar på gränsen mellan lätta och styva jordar. Det allra mesta på denna och andra kartor är mina egna resultat, vilket visar att man kunnat få en rätt fyllig bild av bosättningen i ett område av detta slag.

Äldre järnålderskartan visar en ganska stark koncentration till ett begränsat antal punkter i terrängen. Genom att flinta knappast längre kommer till användning, förlorar man i viss mån möjligheten att lokalisera en del aktivitetsområden, som man förut kunnat spåra. Järn är en råvara, som ännu måste hanteras med stor sparsamhet, speciellt i ett område som detta utan egna resurser av egentligen användbar kvalitet.

I Gislöv är läget något annorlunda, vilket beror på att landskapet delvis ser ut på ett annat sätt än i Hagestad genom att där inte finns sandstränder utom på en mycket kort sträcka. Det är därför intressant att ha Gislöv med i projektområdet. Här har vi företagit undersökningar av järnåldersbebyggelse på två ställen, och det finns dessutom en mängd väl synliga gravar helt nere vid stranden, alltså ett material, lämpligt att använda för att belysa intern variabilitet.

Till sist kan jag påminna om en bild från yngre järnåldern i Ingelstorpsboken (Strömberg 1982, fig. 143), där jag visar två olika slags lägen för yngre järnåldersbebyggelse i förhållande till den senare utvecklingen.

Dessa många undersökningar, som här omtalats i all korthet, ger i detta sammanhang anledning till följande kommentarer:

- 1) vi har fått en betydligt rikare bild av bosättningens fördelning i landskapet än förut. I sydöstra Skånes kustbygd fanns det tidigare mycket få indikationer utom megalitgravar och bronsåldershögar.

- 2) vi har också ofta kunnat avgränsa ytor med varierande grad av säkerhet.
- 3) vi har fått en betydande inblick i gravskicket med gravkonstruktioner och gravfältsstruktur.
- 4) vi har kunnat dra en del slutsatser om vissa råmaterial som flinta, lera och sten och har möjlighet att gå vidare med detta.
- 5) vi kan arbeta med kvalitativa aspekter i material och konstruktioner.
- 6) olika delar av undersökningsområdet kan ställas mot varandra och sedan givetvis mot andra områden såväl inom Skåne som utanför. Det måste i detta sammanhang kraftigt understrykas, att Hagestadsprojektet inte haft som yttersta målsättning att enbart belysa utvecklingen i den sydostskånska kustbygden. Detta är snarare att se som en plattform eller ett utsiktstorn ut mot världen. Hypoteser i projektet prövas och diskuteras så långt möjligt och konfronteras mot det som befinnes meningsfullt att jämföra med i andra regioner. Förhoppningsvis leder detta efterhand till att även vårt forskningsföretag lämnat ett litet bidrag till människans historia.
- 7) eftersom projektet pågått under så lång tid ges möjlighet till källkritiska överväganden, hur den fyndspridning man konstaterat under senare år skall bedömas i jämförelse med vad man fann i ett tidigare stadium av undersökningarna.

Listan kan göras längre. Men man kan förvisso också göra en lista på negativa faktorer, t.ex. den ojämna bevarandegraden för huslämningar, för benmaterial, för torven i mossarna. De senare är kraftigt utdikade, och vi har inte mycket att arbeta med för landskapsutvecklingen utan man får använda det lilla som finns från Hagestad och för övrigt dra slutsatser från analyser i närheten. Mer kunde sägas, som är att uppfatta som negativt och som gör en nedstämd, men samtidigt är ju detta arkeologens vardag. Det vore väl snarast en utopi, om man skulle finna allt väl bevarat i ett område med så många bosättningar, representerade i detta långa tidsperspektiv.

Nedanstående litteraturlista redovisar ett litet urval av vad som skrivits i projektet.

Litteratur

- Hulthén, B. 1977. On ceramic technology during the scanian neolithic and bronze age. Theses and papers in north-european archaeology 6. Sthlm (tr. Helsingborg).
- Strömberg, M. 1968. Der Dolmen Trollasten in St. Köpinge, Schonen. Acta Arch. Lundensia 8:7. Lund.
- 1971a. Die Megalithgräber von Hagestad. Acta Arch. Lundensia 8:9. Lund.
 - 1971b. Gånggriften i Tågarp, Ö.Tommarp. För. för Fornminnes- och Hembygdsvård i sydöstra Skåne 11. Simrishamn.
 - 1976. Forn tid i Sydostskåne. För. för Fornminnes- och Hembygdsvård i sydöstra Skåne 14. Lund.
 - 1978. Hagestadsundersökningen som utgångspunkt för bebyggelsehistoriska metoder. Bebyggelsehistorisk metode og teknik. Skr. fra Hist. inst. 23. Odense.
 - 1980. The Hagestad investigation - a project analysis. Medd. från Lunds univ. hist. museum 1979-1980.
 - 1982. Ingelstorp. Zur Siedlungsentwicklung eines südschwedischen Dorfes. Acta Arch. Lundensia 4:14. Lund.
 - 1983. Bebyggelseintensiteten under bronsåldern i sydöstra Skåne. Struktur och förändring i bronsålderns samhälle. Rapport från det tredje nordiska symposiet för bronsåldersforskning i Lund 1982. Inst. of Arch., Univ. of Lund. Report Ser. 17. Lund.
 - 1985. Jägare flintsmed bonde järnsmed i Gislöv. Utg. av Gislöfs Smidesmuseum. Simrishamn.

BRONCEALDERENS BOPLADSMØNSTER PÅ SYDVESTFYN

af

Nils M. Jensen

Undersøgelser af bronzealderens overordnede bopladsmønstre er fåtallige. Forskellige tiltag til at nærme sig forståelse af det efterhånden ret omfattende bopladsmateriale er dog gjort (Becker 1980, Thrane 1980). De store repræsentativitetsproblemer, samt problemer med overordnet at definere bronzealderens agrare økonomi - og den deraf følgende bebyggelsesstruktur - og det fremdragne fundstofs ofte tilfældige karakter, gør det dog vanskeligt at danne sig et overordnet billede.

En indfaldsvinkel til forståelse af det overordnede bebyggelsesmønster, der eliminerer en del af det tilfældigt fremdragne fundstof mangler, er de bredt anlagte landskabsanalyser (Thrane 1974). Med udgangspunkt i Fyns Stiftsmuseums landskabsanalyse på Sydvestfyn skal her søges fremlagt nogle af de resultater, der er fremkommet ved en præliminær gennemgang af det indsamlede bronzealdermateriale i forbindelse med forberedelserne til et specialestudium ved Århus Universitet. Iagttagelserne er at regne for foreløbige, og det er mit håb senere at kunne udbygge resultaterne ved inddragelse af et større geografisk og numerisk materiale for en bredere og mere overordnet analyse.

De iagttagelser der skal fremlægges er primært koncentreret om bronzealderbosættelsernes rumlige placering i forhold til periodens formodede subsistensøkonomiske agrarproduktion. Agrarproduktion kan karakteriseres som en form for samspil mellem menneske og natur, og det må være naturligt at anlægge et økonomisk helhedssyn på produktionsstrukturen. Kulturgeografen Viggo Hansen har udtrykt det således: "Indenfor landbrug er areal og bebyggelse sideordnede dele af den samme økonomiske situation. Det ene betinger det andet" (Hansen 1970 p. 13). Udfra denne antagelse vil jeg søge at belyse, om der er tydelige geografiske præferencer for bostedsvalget i forhold til terræn, jordbund og vådbundsområder i den intensivt undersøgte del af Sydvestfynsprojektet, nemlig sognene Flemløse, Dreslette og tildels Hårby og Sønderby (Thrane 1976). I dette område er ca. 44 km² systematisk rekognosceret, med en dækningsgrad der kan anslås til mellem 60-70% af det samlede areal.

Mine iagttagelser koncentrerer sig om yngre bronzealders bopladsforhold, idet der ikke fra området kendes entydige bopladsfund fra ældre bronzealder. Denne mangel dækker selvklart ikke over fundtomhed, jfr. flere gravfund (Aner/Kersten 1977), men over de vanskeligheder der er forbundet med at erkende og datere periodens oldsagsinventar.

Udgangspunktet er Sydvestfynsprojektets registrant samt optegnelser i sognebeskrivelserne. Ialt er opført 214 fundlokaliteter fra yngre bronzealder indenfor det intensivt undersøgte kerneområde. Lokaliteterne dækker over bopladsfund, votivfund, depotfund, gravhøje - heraf mange udaterede - samt urnegrave, respektive gravpladser, og skålstensforekomster. Alle fund uden klar proveniens er udeladt, hvilket bla gælder de fleste rige gravfund fra Voldtofte Vestermark (afbildede i Jensen 1967 p. 129 ff).

Lokaliteterne fordeler sig på følgende måde:

41 bopladsforekomster dateret til yngre bronzealder. 10 lokaliteter bredt dateret til bronzealder. 13 mulige bopladsforekomster fra yngre bronzealder, bestemt ved flintfund (primært yngre bronzealders flækkeknive). Flere af ovennævnte bopladsforekomster er muligvis sammenhørende og dækker blot over 1 bosættelse. 11 enkeltfund af yngre bronzealders urnegrave - flere af disse sikkert fra samme gravplads. 2 fund af deciderede urnegravpladser. 107 udaterede rundhøje. 7 rundhøje med sekundær urnebegravelse fra yngre bronzealder. 17 rundhøje primært datert til yngre bronzealder. 3 stedfæstede depot/votivfund fra yngre bronzealder. 3 fund af skålstens in situ.

Altså et omfattende datamateriale fra et begrænset areal, der tenderer et generelt repræsentativt udsnit af bronzealderaktiviteten i området.

Den omfattende kildekritik, det i hovedsagen rekognoscerede materiale skal udsættes for, vil jeg ikke komme ind på, men blot henvise til de overvejelser som tidligere er gjort, bla. i symposieregi (bla. Andersen 1976, p 29, Jacobsen 1978, p 77 ff, 1985. Thrane 1976).

YNGRE BRONCEALDERBOPLADSERNES RUMLIGE SPREDNING

På figur 1. er indplottet samtlige de bopladsspor der iflg. Sydvestfynsprojektets registrant hidrører fra enten sikkert daterede yngre bronzealderbosættelser eller fra usikkert daterede bosættelser. Desuden er de daterede og udaterede gravhøje samt fladmarksurnegrave respektive gravpladsen indplottet.

■ Bopladsfund fra yngre bronzealder.	◼ Mulige bopladsfund fra yngre bronzealder.
Bestemt ved flækkeknive.
▲ Depot/votivfund	◆ Skålstén.
	● Udaterede rundhøje
⊙ Rundhøje med sekundære urnebegravelser fra yngre bronzealder.	
★ Daterede rundhøje.	⊕ Urnegravplads.
+ Enkeltfundet urne/brandpletgrav under flad mark.	

Kortet viser tydeligt en række grupperinger af både grav- og bopladsfund. Således tydeligt en koncentration af fund ved Flenstofte/Brydegård i bunden af Helnæsbugten. Fra dette område kendes bopladsspor og en række gravfund fra en koncentration af høje og fladmarksurnegrave dateret til periode IV - VI (bla. Jensen 1967, p. 132).

Følges kystlinien mod øst ses en større koncentration af bopladsspor, mindre gravhøje og urnegravpladser i det kystnære område ved Enemærket i det inderste af Helnæsbugten. I området er udgravet dele af en periode V-bosættelse samt tæt herved flere urnegrave og et depotfund ligeledes dateret til periode V. Desuden er fundet jordfaste skålstene på en lille holm i et vådbundsområde nær bopladslokaliteten. Alt indenfor blot 2-300 m. Længere mod øst, ca 4 km fra kystlinien, ses i det ret kuperede område nær Sarup/Strærup en del bopladsspor. Her er bla. områdets eneste sikre hustomter fra yngre bronzealder på næsset ved Hårby Å, hvor det neolitiske Sarup-centralanlæg ligger (bronzealderbosættelsen upubl.). I en række høje omkring bopladskoncentrationerne er gjort rige gravfund fra yngre bronzealder (bla. Helweg Mikkelsen 1939). Endelig er der den store koncentration af fund, oppe i morænehøjlandet ved Voldtofte, ca 7 km fra kysten. Her dominerer Kirkebjergpladsens store udrømningslag (Jensen 1967, Berglund 1982) samt højen Lusehøj i en stor højgruppe ca. 1,5 km vest herfor (Thrane 1984).

De indplottede bopladsspor og tilhørende gravpladser ligger ret tæt indenfor de 4 grupperinger, måske som udtryk for en art områdekontinuitet. Om koncentrationerne afspejler en labil bebyggelsesstruktur i landsby eller enkeltgård indenfor relativt afgrænsede ressourceområder eller flere samtidige mindre bosættelser nær hinanden, evt. satellitpladser med specialiseret virke i forhold til en større primærbosættelse, kan ikke besvares. Hertil kræves sikre periodedateringer og større indsigt i bosættelsernes indre struktur. Den relative områdekontinuitet er dog påfaldende.

BOPLADSERNES BELIGGENHED I FORHOLD TIL DOMINERENDE JORDTYPE I
0-20 CM DYBDE.

MÅLESTOK 1:50000

	GROVSANDET		LERBLANDET		SANDBLANDET		HUMUS
JORD		SANDJORD		LERJORD			

HVIDE OMRÅDER ER UKARTERET (I HOVEDSAGEN SKOV)

YNGRE BRONCEALDERBOPLADSERNES TOPOGRAFISKE BELIGGENHED

Med udgangspunkt i områdets rigt varierede geologiske forudsætninger ses, at bebyggelsen både er knyttet til det let kuperede kystnære område i Helnæsbugtens inderste del, det ret flade morænelandskab bag kystzonen samt det massive morænestrøg mod nord i undersøgelsesområdet, hvor den store Kirkebjergbosættelse dominerer.

Topografisk er hovedparten af bopladserne fra yngre broncealder lokaliseret højt i terrænet - som konstateret andre steder (bla. Becker 1980, p. 138). Ca 75% af bopladserne er placeret på let skrånende terræn og heraf er 70% placeret på syd-til østvendte skråninger. Som tolkningsforslag for denne markante retningsorientering, der i øvrigt er konstateret andre steder, bla. ved Lövö i Mälardalen i Sverige (Petré 1984, p. 58), kan nævnes, at placeringen giver maksimal udnyttelse af sollyset samt læ for evt. herskende vestenvind.

At den skrånende flade så entydigt er valgt, kan skyldes den drænende effekt. Et kildekritisk problem er det dog, at dette kan bero på, at højdepunkterne generelt er nedpløjede. Hvis hustomterne er placeret på bakketoppene, som konstateret ved de store fladeafdækninger i Vestjylland (Becker 1980), afspejler det indsamlede materiale snarere bopladsernes aktivitetsområder med køgegruber og affaldshuller i periferien af selve bebyggelsen (Widholm 1980 p. 43ff).

YNGRE BRONCEALDERBOPLADSERNES PLACERING I FORHOLD TIL JORDBUNDEN

Et forhold der utvivlsomt har betydning for bostedsvalget, er jordbundens beskaffenhed. Indplottet på et omarbejdet jordbundsklassificeringskort fra Landbrugsministeriet (figur 2) ses, selv med disse korts grove skala en ret entydig placering af bopladserne på den mere sandede jordbund. Jordbundskortets grove skala gør dog brug af direkte rekognosceringsiagttagelser af jordbundsforholdene mere anvendelige. Ved den visuelle beskrivelse af jordbundsforholdene er i øvrigt konstateret en afvigelse på ca. 10% af jordtypebestemmelserne fra Landbrugsministeriets klassificeringskort, hvilket understreger, at disse kort kun er brugelige med en bred margin!

Ved den visuelle beskrivelse er 77,5% af områdets bopladser klassificeret som liggende på sandjord, 15% på lerjord og 7,5% på blandet jordbund. Med hensyntagen til jordbundstypernes generelle fordeling i undersøgelsesområdet, er dette en entydig og signifikant placering af bopladserne på den sandede muldjord. I øvrigt synes bopladserne, med undtagelse af de kystnære, at være knyttet til såkaldte israndskamés i området -dvs. brede grus-og sandbakker, der findes i endemoræner, og som er opstået i huller i dødis (Smed 1962 p. 13).

På kortet ses det tydeligt, at flere af bopladserne ligger på overgangen til eller nær den federe muld. En lokalisering der måske afspejler udnyttelse af to lidt forskellige biotoper. I øvrigt har Strömberg beskrevet en lignende markant lokalisering af bopladssporene fra yngre bronzealder i forhold til jordbunden i Hagestad-projektets område (Strömberg 1983, p 147).

YNGRE BRONCEALDERBOPLADSERNES PLACERING I FORHOLD TIL VÅDBUNDSOMRÅDER

Hvis man accepterer en bronzealderlig økonomi baseret på et i øvrigt ukendt forhold mellem agerbrug og husdyrhold, må det formodes, at bopladserne er lokaliseret hvor der indenfor rimelig afstand er mulighed for adgang til vand, mulighed for græsning evt. høslet og samtidig optimale betingelser for agerbruget samt adgang til brændsel og byggematerialer. Viggo Hansen sammenfatter de lokaliserende faktorer således: "den ideelle lokalisering for landbrugsbebyggelse bliver et sted, hvor der er let til rigeligt ferskvand, f.eks. en å, en bæk, et kildevæld, samtidig med, at der på den ene side er direkte adgang til agerland, på den anden side græsningsmuligheder. En lokalitet hvor ager og eng støder op til hinanden, vil bedst tilfredsstille beliggenhedskravene, så meget mere som engen byder på let adgang til vand og til brændsel". (Hansen 1970, p. 15).

Brug af udskiftningskortenes informationer til retrospektivt at betragte bronzealderbosættelsen er selvfølgelig risikabel og forbundet med fejlkilder - et problem der jo før er diskuteret i symposieregi (bla. Porsmose-Christensen 1978, Dalsgård 1984), men før der kan indhentes yderligere informationer fra naturvidenskabeligt hold, giver disse kort, udarbejdet før vandstandsænkningen sætter ind, det bedste fingerpeg om landskabets udseende.

Ved et blik på kortet fig. 1, der har udgangspunkt i områdets uskiftningskort fra omkring 1790 med indtegnning af de datidige vådbundsområder, ses det tydeligt, at samtlige bopladsspor er knyttet til et eller flere større vådbundsområder. Udregnet uden hensyn til terrænforhold og landskabets i øvrigt, fås en gennemsnitsafstand til nærmeste vådbundsområde over 1 ha. på 137 m. Mange lokaliteter er endda beliggende umiddelbart ud til de våde områder:

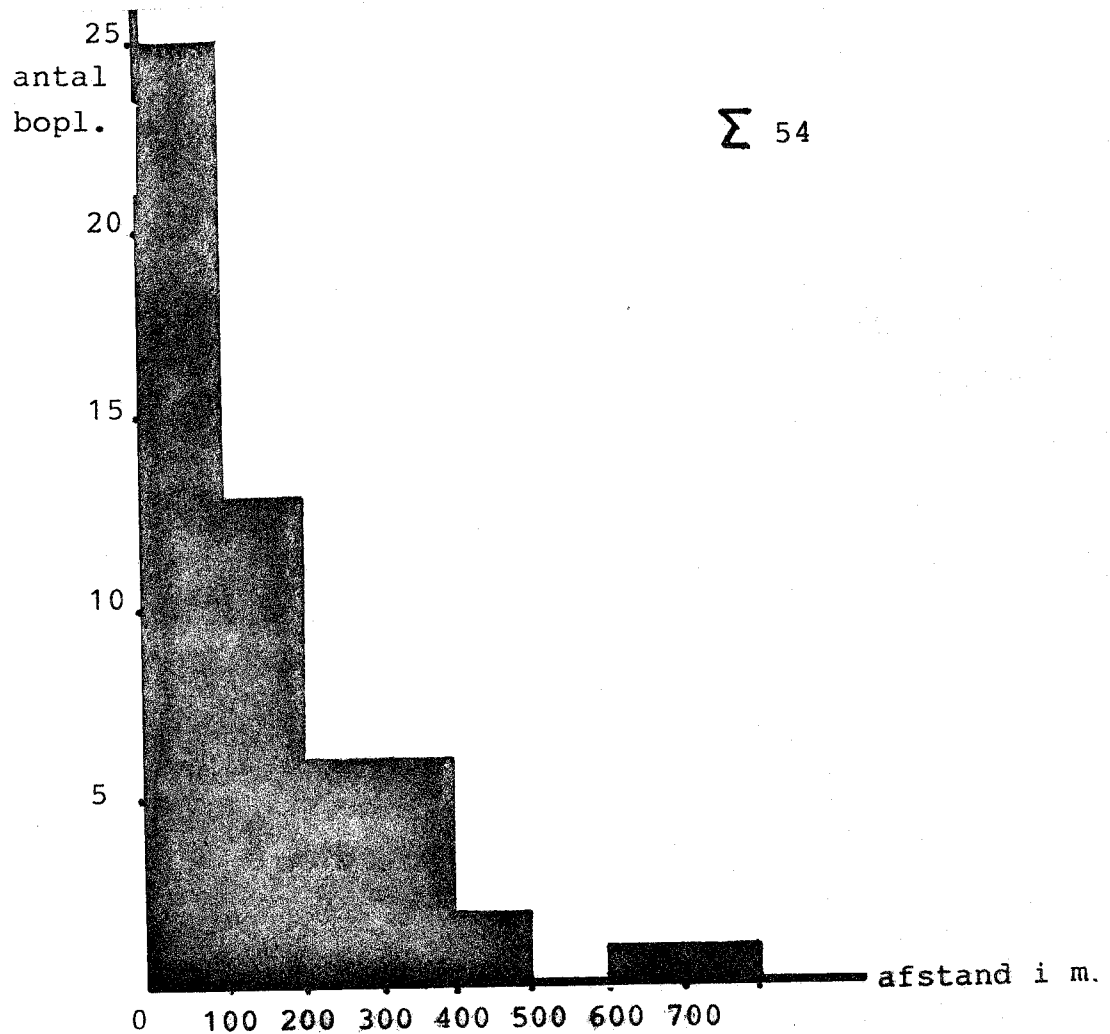

Fig. 3. Bopladsernes afstand til nærmest vådbundsområde > 1 ha. opmålingsgrundlag: omarbejdet uskiftningskort 1:25000

Med den korte afstand til vådbundsområderne er det tydeligt, at bostedsvalget ikke blot er afhængigt af optimale jordbundsforhold, men tilsyneladende i lige så høj grad er betinget af nærheden af større vådbundsområder.

Hvis man godtager, at vådbundsområderne er vitale for husdyravl - i hovedsagen

kvægavl - i bronzealderen, kan det antages, at den nære beliggenhed til vådbunds-områder i sydvestfynsområdet, er udsagn for en økonomi der i overvejende grad er knyttet til kvægavlen. En økonomi der måske er eksemplificeret i de tykke gødningslag på Kirkebjerg ved Voldtofte (Berglund 1982). Bopladsspor med afstand til vådbundsområderne kan måske omvendt indicere en overvejende ager-brugsbaseret økonomi, udfra en antagelse om, at det bærende produktionsmiddel er beliggende i kortest mulig afstand fra bosættelsen.

FORHOLDET MELLE M AGERBRUG OG KVÆGAVL

Som tidligere nævnt er bopladserne ofte lokaliseret på overgangen mellem den lette og den tungere jord - altså mellem to lidt forskellige biotoper. Da vi ikke kender det eksakte forhold mellem husdyravl og agerbrug, og i øvrigt evt. andre erhvervsformer i yngre bronzealder, og dermed det indbyrdes arealforbrug, kan man tænke sig en bopladslokalisering, der tilgodeser de formodede vigtigste dele i den bærende økonomi. Således kan det tænkes, at agerarealerne lå på eller nær de lette sandede bakketoppe med gode dræningsforhold og bopladsen på overgangen mellem ager og eng.

GRAVHØJENS PLACERING

På figur 1. ses at høje og urnegrave generelt er sammenfaldende med de fire bopladsagglomerationer. Langt de fleste høje i området er dog uden datering, hvilket selvfølgelig er et vigtigt kildekritisk problem. Generelt grupperer højene sig på højdepunkterne i landskabet og i svage rækkeforløb. Ingenlunde dog så markant som det ses andre steder, f.eks. i Hagestadområdet i Skåne (Strömberg 1983, p. 148).

En let diffus højrække synes at gå langs kysten fra Brydegårdområdet i vest over Enemærket-bosættelsen med flere urnegravfund, til Sarup-området og bopladskoncentrationerne her.

Forholdene er mere uensartede i Voldtofteområdet, længst mod nord i undersøgelsesområdet. Her synes højene ikke at ligge nær nogen erkendt bebyggelseskoncentration. Højgruppen på Voldtofte Vestermark er søgt knyttet til den postulerede centralbebyggelse på Kirkebjerg, ca 1,5 km øst herfor, udfra antagelsen om, at

områdets rige gravfund, fra bla. Lusehøj, kan knyttes sammen med de mægtige kulturlag på Kirkebjerg.

Udfra ovenstående mener jeg, at det generelt er vanskeligt at korrelere høje og bopladsspor, før mere sikre dateringer på det sparsomme bopladsmateriale fra rekognosceringerne og de mange udaterede høje foreligger. Det synes dog som om der er et vist sammenfald i lokaliseringen af høje- og i øvrigt mere udtalt urnegravpladserne - og de erkendte bebyggelseskoncentrationer.

Problemerne omkring højenes rolle i bebyggelsesmønstret vil i øvrigt blive forsøgt inddraget i forbindelse med en undersøgelse af de interne relationer bebyggelseskoncentrationerne imellem. Bla. i forbindelse med analyse af centralpladsteorien (Thrane 1980, Jensen 1983) og bronzealderens postulerede hierarkiske samfundsopbygning.

BEBYGGELSESMØNSTRET PÅ SYDVESTFYN

Med nærværende præsentation af enkelte yngre bronzealder fundgrupper fra sydvestfynsundersøgelsen, mener jeg at kunne se en ensartet lokalisering af bosættelserne i tydelig afhængighed af de naturgivne forudsætninger i området. Den entydige placering af bopladserne på den lettere muld har sikkert dyrkningsmæssige årsager og lokaliseringen nær vådbundsområderne er så entydig, at disse områder må have spillet en vigtig rolle for bebyggelsens placering.

De mange bosættelser synes ikke umiddelbart udfra det indsamlede rekognoscerede materiale at kunne medvirke til løsning af problematikken om evt. labilitet i bebyggelsesmønstret. De udprægede bopladsfundkoncentrationer indenfor relativt afgrænsede ressourceområder, hvortil gravfelterne kan knyttes, antyder dog en struktur, hvor enkeltgårde/landsbyer enten har eksisteret samtidigt, eller hvor bebyggelsen regelmæssigt er flyttet over korte afstande indenfor samme ressourceområde, som det jo tydeligt er dokumenteret fra begyndelsen af jernalderen.

LITTERATURLISTE

- Andersen, S.H. 1976
Et østjysk fjordsystems bebyggelse i stenalderen.
- I H. Thrane ed. Bebyggelsesarkæologi. Skrifter fra institut for historie og samfundsvidenskab. nr. 17 18-61. Odense.
- Aner, Kersten. 1977
Die Funde der älteren Bronzezeit. vol. III. Neumunster.
- Becker, C.J. 1980.
Bebyggelsesformer i danske yngre bronzealder. I H. Thrane ed. Bronzealderbebyggelse i Norden. Skrifter fra institut for historie. nr. 28. 127-141. Odense
- Berglund, J. 1982
Kirkebjerg - A late Bronze Age Settlement at Voldtofte, South-west Funen. Journal of Danish Archaeology 1. 51-64. Odense.
- Dalsgård, K. 1984
Matrikelkortet fra 1844 anvendt til rekonstruktion af det udrænedede landskab. Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. 282-301. Kbh.
- Helweg-Mikkelsen 1939
Sarupfundet. Fynske Studier 1.
- Jacobsen, J.A. 1978
Motorvejsarkæologi som kontrol for bebyggelseshistoriske undersøgelser? I H. Thrane ed. Bebyggelseshistorisk metode og teknik. Skrifter fra Historisk Institut nr. 23. 77-81. Odense
- Jacobsen, J.A. 1985
A contribution to the evaluation of archaeological field survey. I Journal of Danish Archaeology 3. 187-198. Odense.
- Jensen, J. 1967
Voldtoftfundet. Bopladsproblemer i yngre bronzealder i Danmark. I Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. 9-154. Kbh.
- Jensen, J. 1983
Et rigdomscenter fra yngre bronzealder på Sjælland. I Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. 48-96. Kbh.
- Petre', B. 1983
Indikationer på bebyggelseskontinuitet, samhælsstruktur och ekonomi i Östra mälardalen under yngre bronsålder. I Bronsåldersforskning - kring aktuella projekt. Arkeologiske rapporter och meddelanden från Institut för Arkeologi vid Stockholms Universitet. nr 17, 1984. 52-60.

Porsmose-Christensen, E. 1978

Udskiftningskort som bebyggelseshistorisk kilde - forsøg med retrospektiv kulturgeografi. I H. Thrane ed. Bebyggelseshistorisk metode og teknik. Skrifter fra Historisk Institut nr 23. 42-62. Odense.

Smed, P. 1983

Studier over den fynske øgruppes glacielle landskabsformer. Meddelelser fra DGF, bind 15. Kbh.

Strömberg, M. 1983

Bebyggelsesintensiteten under Bronsåldern i Sydöstra Skåne. I struktur och förändring i bronsålderns samhälle. Rapport från 3. nordiska symposiet för bronsåldersforskning i Lund. Nr 17. 141-150.

Thrane, H. 1974

Bebyggelseshistorie som arbejdsmetode. I Fortid og Nutid XXV. 299-321.

Thrane, H. 1976

Bebyggelseshistorie som arbejdsmetode. I H. Thrane ed. Bebyggelsesarkæologi. Skrifter fra Historisk Institut nr. 17. 5-16. Odense.

Thrane, H. 1980

Nogle tanker om yngre bronzealders bebyggelse på Sydvestfyn. I H. Thrane ed. Bronzealderbebyggelse i Norden. Skrifter fra Historisk Institut nr. 28. 165-173. Odense.

Thrane, E. 1984

Lusehøj ved Voldtofte - en sydvestfynsk storhøj fra yngre bronzealder. Fynske Studier XIII. Odense.

Widholm, D. 1980.

Problems concerning Bronze Age Settlements in Southern Sweden. I Meddelanden från Lunds Universitets historiska museum 1979-80. New Series vol.3. 29-46. Lund.

VORBASSE

- et landsbysamfund gennem det første årtusind
efter Kristi fødsel i Midtjylland.

af

Steen Hvass

Inden for de sidste 10-20 år er der i Danmark udgravet et meget stort, nyt og omfangsrigt materiale af huse og bebyggelser fra hele jernalderen. Den største del af de nye undersøgelser er gennemført i Jylland, men inden for de sidste år er et lignende materiale også begyndt at fremkomme fra de danske øer, Fyn, Sjælland og Bornholm. Udgravningerne er hovedsagelig foretaget i forbindelse med moderne arealanvendelse som byggemodning, motorvejsbyggeri, olie- og naturgasnet. I ca. 90% af disse udgravninger er der fundet jernalderbebyggelser. Dog er det her altid kun et brudstykke af bebyggelsen, der kan udgraves og dermed undersøges, ikke bebyggelsen som helhed. Enkelte steder har det dog været muligt at gennemføre forskningsprojekter, hvor det er bebyggelsen som helhed, der er undersøgelsens formål. Et af disse steder er Vorbasse i Midtjylland. Her har Statens humanistiske Forskningsråd siden 1974 gennemført en udgravning, hvis sidste større kampagne er planlagt i 1986. I Vorbasse er der indtil 1985 i alt undersøgt 200.000 m² (Hvass 1978; 1979, 1982, 1983, 1984)

Ca. 1000 m nord for den nuværende landsby Vorbasse har der inden for 1 km² eksisteret 8 forskellige landsbyer kontinuerligt fra 1. årh. før Kr.f. til 1100 efter Kr.f., Fig. 1. Af landsbyerne fra 1. årh. før Kr.f. til 2. Årh. efter Kr.f. er kun så meget undersøgt ved søgegrøfter, at bebyggelsernes placering, størrelse og datering har kunnet fastlægges. Bebyggelserne i disse tre århundreder har bestået af 3 landsbyer, der har efterfulgt hinanden, en landsby omtrent i hvert århundrede, hvorefter de er flyttet 2-300 m. Da bebyggelserne her ikke synes så godt bevaret, som det har været tilfældet andre steder, og under hensyntagen til, at samtidige bebyggelser er veldokumenterede ved tidligere udgravninger i Jylland (Hvass 1975, 1985), har det ikke været meningen at foretage yderligere udgravning i disse tre landsbyer. Til den ene af landsbyerne i Vorbasse kan føjes et nyt aspekt, da der ca 600 m fra landsbyen fra 1. årh. efter Kr.f. er fundet to sammenbyggede gårde inden for et større udgravet område. De må opfattes som to selvstændigt fungerende gårde, hver med deres egen indhegning. Hver gård har bestået af et langhus som

den primære bygning, og ved den ene gård yderligere to mindre huse (Hvass 1982, 192f. Fig. 4,1; 1985. Fig 108, 141). Vest for disse to gårde er fundet 18 grave fra samme tid.

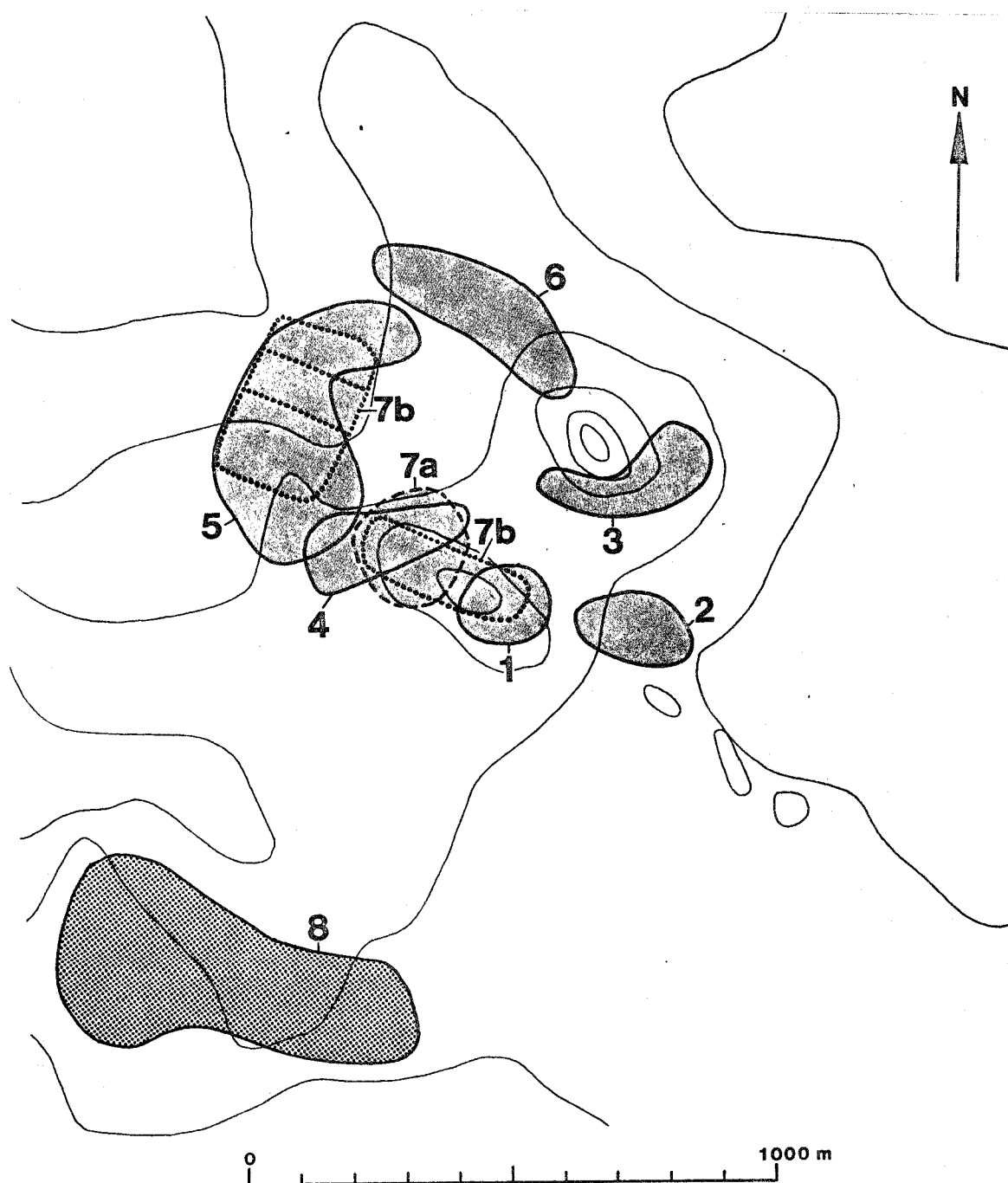

Fig. 1. Landsbyerne i Vorbasse fra 1. årh. før Kr. til 12. årh. efter Kr. Område 1: 1. årh. før Kr. Område 2: 1. årh. efter Kr. Område 3: 2. årh. efter Kr. Område 4: 3. årh. efter Kr. Område 5: 4.-5. årh. efter Kr. Område 6: 6.-7. årh. efter Kr. Område 7a: 8.-10. årh. efter Kr. Område 7b: 11. årh. efter Kr. Område 8: Det nuværende Vorbasse fra 11./12. årh. efter Kr.

De efterfølgende bebyggelser i Vorbasse fra 3. til 11. årh. har vist sig at være overordentlig godt bevaret med fuldstændige stolpekonstruktioner til både langhuse og små huse og, hvad der er meget vigtigt, med fundamentsgrøfter til næsten samtlige hegn bevaret, ligesom der ses adskillige udskiftninger både i husene og hegnene, det gør det muligt at følge de enkelte gårde igennem et langt tidsrum. Da samtidige bebyggelser hidtil har været meget mangelfuldt undersøgt i Jylland, har det været formålet i Vorbasse at totaludgrave alle bebyggelserne fra 3. til 11. årh. efter Kr.f.

Fra 3. årh. kan man erkende en række forandringer i huskonstruktionen. Langhusene er nu bygget med kraftigere vægge. Husene bliver længere, og de bliver inddelt i flere rum. En længde på 33 m til over 40 m er nu almindeligt. Også konstruktionen af de mindre, tilhørende huse er ændret, og som noget nyt dukker grubehuse op i 3. årh. for første gang i Danmark. Gårdene fra 3.-6./7. årh. er opbygget i et ganske bestemt mønster. Det er karakteristisk, at hver enkelt gård har en selvstændig indhegning af en mere eller mindre firkantet form med en side på 40-50 m. I midten af gården findes altid et langhus med beboelse i den vestlige del, stald i midten til mellem 15 og 30 dyr, og oftest i den østlige trediedel yderligere et rum. Det har vist sig, at beboelsesdelen kan adskilles i to til tre mindre rum. Hertil kommer et til to mindre huse inden for indhegningen, en til to staklader i et hjørne og i enkelte tilfælde også et grubehus. På indersiden af hegnene findes ofte kraftige stolpekonstruktioner, der formodentlig bærer en form for halvtag. I gårdenes hegn findes to former for åbninger, en til to mindre, kun ca. 1 m brede, beregnet udelukkende til gående færdsel, og altid en 3-4 m bred portåbning, beregnet til kørende færdsel. Ved enkelte anlæg i 3. og 4. årh.-bebyggelsen kan der iagttages dobbeltgårde, hvor to gårde - altså to langhuse med tilhørende mindre bygninger - kan være omgivet af et fælles hegn. I flere tilfælde fremgår det af senere reparationer af hegnene, at gårdene er blevet adskilt med gennemgående hegn.

Nyt i bebyggelserne fra 3. årh. er også skaktovne (som i Drengsted Voss 1962), drejekværne, ligesom det nu også er almindeligt at finde vævevægte i fundmaterialet. I Vorbasse er der til disse ældre bebyggelser fra 3.-4. årh. udgravet flere brønde med rester af vidjefletning, og der står ofte en stige i hver brønd.

På grund af udskiftningerne i gårdenes hegn er det muligt meget præcist at vise den samtidige bebyggelse på forskellige tidspunkter igennem 3., 4. og 5. årh. Den

Fig. 2 Det totale udgravede område fra 1974 til 1984. Den totale bebyggelse fra 3., 4. og 5. årh. Området mod nord er den lokaliserede bebyggelse fra 6.-7. årh., der udgraves i 1985-86-Målestokken nederst er 100 m.

efterfølgende bebyggelse fra 6.-7. årh. bliver udgravet i 1985 og 1986, og her viser det hidtil udgravede, at det også i denne bebyggelse er muligt at udskille de enkelte gårde, Fig. 2.

Til landsbyen fra 3. årh. kan der udskilles 10 gårde (Hvass 1982, 192f fig 4,2) samt yderligere 3 gårde, som ligger lidt alene mod nord. Gårdene findes i to næsten parallelle rækker med en åben plads imellem. Det er muligt at iagttage, hvordan gårdene fra 3. årh., enkeltvis eller i mindre grupper, flyttes ca 200 m mod vest og danner en ny landsby på ca. 300 x 400 m i løbet af det 4. årh. (Hvass 1982, 192f, fig 4,3). I 4. årh. bebyggelsen har der været 19 samtidige gårde. bebyggelserne kan følges igennem det 5. årh. med en del ændringer, og tilsyneladende bliver gårdene mindre i løbet af 5. årh. (Hvass 1982, 192f, fig 4,4). Til 5. årh. bebyggelsen hører en del grubehuse, der findes i koncentrationer uden for de enkelte gårde. Formodentlig har der kun eksisteret et til to grubehuse ad gangen til hver gård. Allerede i 3. årh. bebyggelsen kan man udskille et gårdsanlæg, der gennemgående er større end de andre. I 4. årh. er det beliggende på stort set det samme sted og træder nu tydeligere frem med den absolut største indhegning, det største langhus på ca. 46 m's længde og med 4 mindre huse hørende til gården. Samme gård kan følges, stadig med det største langhus, op i 5. årh. Der ligger altså her en klart større gård i forhold til de øvrige i bebyggelserne fra 3., 4. og 5. årh., der kan følges igennem de tre århundreder. Ved en til to gårde i 4. årh. og 5. årh.-bebyggelsen kan der konstateres smedevirksomhed, hvor der findes en koncentration på 9 skaktovne uden for gårdene, og hvor man inde i gården kan lokalisere selve smedjen ved en koncentration af gl'deskaller inde i et mindre hus, gl'deskaller, der viser, hvor smedeprocessen er foregået. Af øvrige værkstedsfunktioner kan man i 4. årh. lokalisere to områder imellem gårdene, hvor der findes koncentrationer af drejekværne, fragmenter af drejekværne og knusesten, som må vise, at forarbejdningen af kværnsten er foregået som et mere specialiseret håndværk ved enkelte gårde i bebyggelserne. Til bebyggelserne fra 3. og 4. årh. er der udgravet to gravpladser. Lige øst for bebyggelsen fra 3. og 4. årh. er der fundet et lille gravfelt med 16 grave. Indholdet i disse grave er væsentligt rigere, end hvad der er almindeligt i samtidige grave i Jylland. Gravfeltet er hovedsagelig fra 3. årh. og fortsætter lidt ind i 4. årh. I midten af feltet fandtes to rigt udstyrede krigergrave med sværd, skjold, lanser og spyd, og i den ene endog en Hemmoorspand. Omkring disse to krigergrave fandtes en serie meget rigt udstyrede kvindegrave med store perlekæder og med 5-6 fibler i hver grav. Det drejer sig her sandsynligvis om en

Fig. 3 Den ældre vikingetidsbebyggelse fra 8. til 10. årh. med samtlige huse og hegn. Langhusene med stald er udfyldt med sort ligesom alle grubehusene. Alle mindre huse er vist ved skravering.

gravplads for en velstående familie i landsbyen, der kan følges igennem nogle generationer. Det er ikke utænkeligt, at dette rige formodede familiegravfelt hører til den største gård, der er lokaliseret i 3. og 4. årh.-bebyggelsen. Ca. 300 m øst for dette er fundet et samtidigt gravfelt. Her er gravene væsentligt ringere udstyret.

Ca. 100 m nord for 4.-5. årh. bebyggelsen udgraves i 1985 og 1986 den efterfølgende bebyggelse, hvis ældste dele hører til i 5. årh., og som fortsætter i 6. og formodentlig i 7. årh. Også her er gårdene selvstændigt indhegnet, hver med sit eget hegn, og gårdene ligger placeret tæt ved siden af hinanden på en lang række. Ud fra bebyggelsens konstaterede størrelse har den bestået af 7-8 gårde. Ved husene er der mindre ændringer i konstruktionen i forhold til 4.-5. årh. bebyggelsen. Også hegnene er af en lidt anderledes konstruktion. Generelt må man sige, at husene og hegnene i denne bebyggelse fra 6.-7. årh. indtager en mellemstilling mellem de karakteristiske typehuse fra 3. til 5. årh. og de efterfølgende huse fra tidlig vikingetid, 8.-10. årh.

I 1985 kunne udgravningen af vikingetidsbebyggelsen fuldstændig afsluttes. I vikingetidsbebyggelsen fra 8. til 10. årh. har husene ændret udseende (Hvass 1979, 140ff) Langsiderne er nu svagt buede med indgange, der findes forskudt over for hinanden. Kendetegnende for denne hustype er, at der altid findes et tagbærende stolpesæt i gavlene. Også i disse huse findes i den østlige del båseskillevægge i stalden. I flere kan der ses en indgang til stalden i gavlenden. Også i de mindre huse er konstruktionen ændret i stil med langhusene. Karakteristisk er det også, at der inden for de enkelte gårde er koncentrationer af grubehuse. I grubehusene findes nu mængder af vævevægte liggende på gulvet. Det viser, at grubehusene i Vorbasse i hvert fald har været benyttet som vævehytter. Også til de enkelte gårde i disse vikingetidsbebyggelser hører der nu normalt brønde. Brøndene, der er udgravet i 1984 og 1985 har vist sig overordentlig velbevarede med meget store træsætninger, som i 1986 bliver dendrokronologisk dateret. Denne vikingetidsbebyggelse i Vorbasse udmærker sig igen ved at have en tydelig struktur og, som noget særlig vigtigt, fundamentsgrøfter til hegn, der har adskilt de enkelte gårde i landsbyen, og som meget tydeligt viser dens struktur, Fig. 3. Midt gennem landsbyen har der været en 8-10 m bred vej. Syd for vejen findes 3 adskilte gårde, og nord for vejen 4 ved hegn adskilte gårde. I midten af de enkelte gårde findes langhusene, omkring 30 m lange, med båseskillevægge i en stald på samme måde som i de ældre jernalderhuse østende. På indersiden af hegnene ligger de mindre huse, ofte stående gavl mod gavl. I området inden for gården, op mod midtergaden, findes alle grubehusene.

Vikingetidsbebyggelsen fra 8. til 10. årh. dækker et areal på ca. 230 x 230 m. De største af gårdene har en indhegning på 70 x 130 m, de mindste på 55 x 65 m. Også i disse gårde fra den ældre vikingetid er der klart forskel i størrelsen af de enkelte gårde. Kun et sted kan der her udskilles en smedje i en af landsbyens mindre gårde. Landsbyen fra 8.-10. årh. findes ca 500 m syd for den forudgående landsby fra 6.-7. årh.

Fig. 4 Bebyggelsen fra 11. årh. med samtlige huse og hegn. Fundne Trelleborg-huse udfyldt med sort. Selvstændige staldbygninger vist med priksignatur.

I den sidste bebyggelse i Vorbasse fra sen vikingetid til tidlig middelalder, 11. årh., er byggestilen igen ændret, Fig. 4. Kendetegnende er det, at de såkaldte Trelleborg-huse nu findes i centrum af de enkelte gårde. Det er den samme hustype, som er kendt i de store ringborge Trelleborg, Fyrkat og Aggersborg. Også karakteristisk for denne yngste bebyggelse er huse, der udelukkende har været brugt som stald. Hertil kommer forskellige hustyper af varierende størrelse, hvor det nu også er almindeligt, at det er kraftige stolper, der markerer væggene. Husenes indre tagbærende stolper findes kun i enkelte sæt, og i mange af husene findes ydre, skråtstillede stolper. I den vestlige del af bebyggelsen af 11. årh. findes 3 tydeligt indhegnede gårde, hvoraf den ene er den såkaldte stormandsgård med et Trelleborg-hus i midten. Med en lille indhegning er det forbundet med et lille hus, der har tjent som smedje og bronzestøberi. Inden for indhegningen findes, hovedsagelig mod syd, flere staldbygninger. I alt har der været 5 staldbygninger med båseskillevægge, der gav plads til 100 dyr på stald i denne gård. Hegnene i

stormandsgården omslutter et areal på 215 x 120 m. Nord for den store gård findes to mindre gårde med omtrent samme længde, ca. 200 m, men kun halvt så brede, dvs. 60 m. Inden for hver gård findes et Trelleborg-hus som den centrale bygning. I den østlige del af bebyggelsen er hegnene kun fragmentarisk bevaret, men positionen af husene viser, at der her findes gårde med samme struktur som de tre vestlige gårde, hvor hver gård har det omtalte Trelleborg-hus som den centrale bygning. Bebyggelsen fra 11. årh. er 3-4 gange så stor som den foregående bebyggelse fra 8.-10. årh. Ud fra gårdenes struktur og antallet af Trelleborg-huse har der eksisteret 7 gårde i denne bebyggelse, altså det samme antal som i den foregående ældre vikingetidsbebyggelse og igen her med en gård, der er væsentligt større end de øvrige.

I midten af stormandsgården fra 11. årh. kan 3 huse knyttes sammen ved hegn, dels et langhus med en længde på 21 m, dels et mindre hus på 9 m's længde og formodentlig en staklade på 2,5 m's længde (Hvass 1979, 157 fig 18). Dette gårdsanlæg er et af de yngste i bebyggelsen. Langhuset er karakteristisk ved, at væggen består af kraftige stolper. Der er ingen indre tagbærende stolper, og langsiderne er jævnt buede. I 1985 blev der udgravet ca. 4.000 m² inde midt i den nuværende Vorbasse by. Her fandtes en serie huse, der dækker et gårdsanlæg. De to ældste huse inde i Vorbasse by er af nøjagtig samme konstruktion som det ovennævnte yngste på marken uden for Vorbasse. Disse ældste huse inde i Vorbasse er ca. 22 m lange med regelmæssige buede langsider og er de stratigrafisk ældste i en rækkefølge af flere huse på dette sted, hvis yngste bygninger tilhører midten af 1600-tallet. Der kan således ikke være tvivl om, på grund af de identiske huse, at beboerne i den yngste bebyggelse fra 11. årh. på marken nord for byen herfra er flyttet og har fortsat bebyggelsen i den nuværende Vorbasse by.

Resultaterne af undersøgelserne i Vorbasse er, at man inden for 1 km² kan følge det samme landsbysamfund fra 1. årh. før Kr.f. og til 11. årh. efter Kr.f., liggende uden for den eksisterende Vorbasse by, og at man på grund af de nye undersøgelser inde i byen er i stand til at følge bebyggelsen videre op i middelalderen, som det nuværende landsbysamfund er den direkte efterfølger af. Ved en omfattende fladeudgravning har det her i Vorbasse været muligt at vise, hvordan husene, gårdene og dermed landsbyen ændrer sig igennem det lange tidsrum fra 1. årh. f. Kr. til det 11. årh. På grund af de gode bevaringsforhold på dette sted er det altså muligt meget detaljeret at vise udviklingen i jernalderens landsbysamfund over en tusindårig periode som forløbere for de nuværende landsbyer, der præger det danske landskab.

LITTERATURLISTE

- Hvass, S. 1975: Das eisenzeitliche Dorf bei Hodde, Westjütland, vorläufiger Bericht. *Acta Archaeologica* 46, 1975, 142 ff.
- Hvass, S. 1978: Die völkerwanderungszeitliche Siedlung Vorbasse, Mitteljütland. *Acta Archaeologica* 49, 1978, 66ff.
- Hvass, S. 1979: The Viking-age Settlement at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Archaeologica* 50, 1979, 137 ff.
- Hvass, S. 1982: Ländliche Siedlungen der Kaiser- und Völkerwanderungszeit in Dänemark. *OFFA* 39, 1982, 189 ff.
- Hvass, S. 1983: Vorbasse. The development of a Settlement through the First Millenium A.D. *Journal of Danish Archaeology* 2, 1983, 127 ff.
- Hvass, S. 1984: Wikingerzeitliche Siedlungen in Vorbasse. *OFFA* 41, 1984, 97 ff.
- Hvass, S. 1985: Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder. *Arkæologiske Studier* VII, 1985.
- Voss, O. 1962: Jernudvinding i Danmark i forhistorisk tid. *KUML* 1962, 7 ff.

ØSTSJÆLLANDSKE "GAMMELTOFTER" - PRAKTISKE FORSØG PÅ LOKALISERING UD FRA UDSKIFTNINGSKORT OG MARKBØGER

af

Helge Nielsen og Svend Åge Tornbjerg

I Frits Hastrups disputats fra 1964, "Danske Landsbytyper - en geografisk analyse, rettedes opmærksomheden bl.a. mod mulige flytninger og reguleringer af en række landsbyer i den tidlige middelalder.¹ Disse omflytninger skulle oftest være sket indenfor de gamle ejerlavsgrenser, men undertiden kunne mindet om landsbyernes tidligere beliggenheder være overleveret i form af bebyggelsesindicerende marknavne som "Gammelby", "Gammeltofter" o.lign.

Lejlighedsvis er det siden flere steder i landet lykkedes at påvise konkrete spor af bebyggelse på de udvalgte steder, faktisk som en bekræftelse på Fritz Hastrups teori,² men man har tilsyneladende aldrig prøvet dette interessante marknavnestof systematisk på et større materiale.

I det følgende skal der derfor gøres rede for en afprøvning af marknavnestoffet, geografisk sammenfaldende med Køge Museums geografiske dækningsområde. Den er foretaget på de udvalgte egnede årstider i 1984 og 1985, fortrinsvis ved overfladerecognosceringer, men i nogle tilfælde suppleret med prøvegravninger m. rendegraver.

Gennemgangen af, og udvalget af navnestoffet er foretaget på Institut for Navneforskning af stud. mag. Asgerd Gudiksen. Hendes gennemgang dækker hele Hovedstadsregionen, af hvilken Køge Museums arkæologiske ansvarsområde kun udgør en lille del. Igangsættelsen var motiveret af museernes fælles fredningsplanlægningsopgaver i regionen.

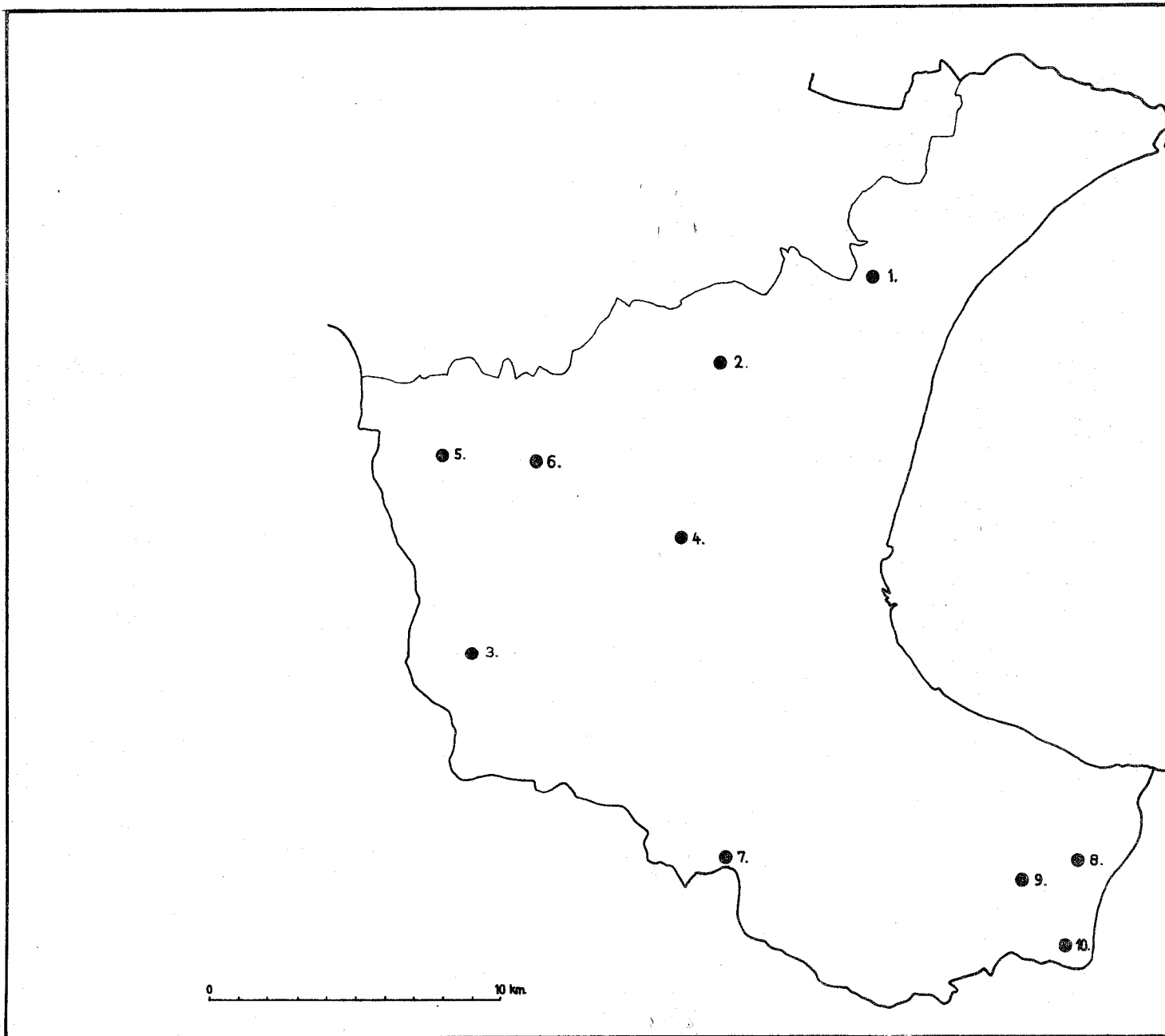
Navnestoffet er stort og heterogent - og endnu foreligger der ikke færdigbearbejdet en samlet amtsoversigt.

Af den totale mængde forekommer der såvel bebyggelsesnavne, som indikerer nedlagte torper, som navne af "Gammeltoft-typen".

Det er den sidste kategori, der har været gjort til genstand for denne undersøgelse, omfattende ialt 10 rimeligt præcist lokaliserbare marknavne.

I det følgende skal der fremlægges både navnekilder og "arkæologisk status", svarende til forholdene ved skiftet 1985/86 jfr. fig. 1.

KØGE MUSEUMS GEOGRAFISKE VIRKEOMRÅDE.
"GAMMELTOFTER"

1. Tykmosevej, Karlstrup sogn.

Matrikelkort 1804: "Yderste gamle Tofter" og "Inderste gamle Tofter". Ved recognoscering af "Inderste gamle Tofter" fremkom enkelte lerkarskår af østersø-type, fragment af sandstenstenvægt samt fragment af skifferhvæssesten og talrige menneskeknogler.

Ejeren har desuden fundet en tenvægt, ligeledes af sandsten, på stedet. Ved en prøvegravning, hvor der blev udlagt tre søgegrøfter med rendegraver, fremkom enkelte gruber med østersøkeramik samt enkelte stolpehuller. I den nordlige del af søgegrøfterne fremkom en kristen gravplads med bl.a. enkelte kridtstensgrave. Gravpladsen var afgrænset mod syd ved enkelte store stolpehuller.

Ved recognosceringen af "yderste gamle Tofter" fremkom ildskørnede sten, hvidbrændt flint, keramikmulder og tydelige mørke trækulsholdige pletter med trækul.

Begge tofter ligger på en langstrakt bakkedrag, med gravpladsen liggende på bakkens østende. Afstanden til Karlstrup By er ca. 500 meter.

2. Gløvermarksgård, Kirke Skensved sogn.

Matrikelkort 1784: "Gammel tofte" og "Yderste Gammel toft".

Markbog: 1682: "Nest Gammel toft Aas" og "Yderste Gammel toft Aas".

Ved recognosceringen på "Nest Gammel toft Aas" fremkom to fundsteder, det ene på toppen af en mindre bakke, hvor der kunne iagttages adskillige sorte pletter med trækul og ildskørnede sten, i to af pletterne fandtes sideskår af østersøkeramik.

Dernæst tæt ved Skensved å fandtes et mindre område med kulturjord med østersøkeramik, kværnstensfragmt. knogler fra tamdyr samt en del jernnagler. Fundstedet er også her på og ved siden af en mindre bakketop. Stedet rummer måske en vandmølle. Afstanden til Kirke Skensved er henholdsvis ca. 300 og 500 meter.

3. Tornekildegård, Gørslev sogn.

Matrikelkort 1800: Søndertofter.

Markbog 1682: Sønder Tofte, Søndre Tofte.

På marken fremkom ildskørnede sten, mørke pletter og keramikmulder over et

stort areal. Fundstedet ligger på et svagt sydhældende terrain. Afstanden til Slimminge er ca. 500 meter.

4. Rismosegaard, Ejby sogn.

Markbog 1796: Iohntofte.

På et højtliggende plateau fandtes ved recognosceringen talrige ildskørnede sten, hvidbrændt flint, mange mørke pletter og med skårsmulder, samt enkelte sideskår af oldtidskarakter. Afstanden til Lellinge er ca. 2000 meter. Afstanden til Ejby ca. 1000 meter.

5. Skovagergård, Borup sogn.

Matrikelkort 1794: Gammeltoften.

Markbog 1682: Gammel Toffts Aas.

På toppen af en meget markant bakke fandtes talrige pletter med ildskørnede sten og trækul over et større areal. I området fandtes 16 side- og randskår af østersøtype med ornamentik. Desuden en hvæsesten og en halv tenvægt af sandsten. Afstanden til Klemmestrup er ca. 800 meter.

6. Dalmosegård, Dalby sogn.

Matrikelkort 1794: Gammel Tofter.

Markbog 1794: Gamle Tofft Aass.

På toppen af men mindre bakke fandtes tydelig spor efter en boplads med gruber, bl.a. keramik af oldtidskarakter, en hel skubbekværn, samt talrige mørke pletter med ildskørnede sten og trækul. Afstanden til Kløvested er 1000 meter.

7. Sonnerup, Sædder sogn.

Markbog 1682: Gamle Toffte Aas, Gamlle Toffte Aas.

På toppen af en ujævn bakke fandtes ildskørnede sten, hvidbrændt flint og skårsmulder samt to sideskår af østersøkarakter. Afstanden til Sædder er ca. 1800 meter.

8. Toftehøj, Strøby sogn.

Matrikelkort 1797: Tofft Høys Agre.

Markbog 1682: Lille Toffthøyes Agers Aaes, Store Tofft Høys Agers Aaes.

På et svagt hævet fladt område fandtes ved recognosceringen, der var meget kortvarig på grund af vinterafgrøder, adskillige pletter med ildskørnede sten og skårsmulder. Afstanden til Strøby er ca. 1800 meter, til Strøbylille 1000 meter.

9. Lille Tårnby, Hårlev sogn.

Matrikelkort 1797: Tofthøisagre.

Markbog 1682: Toffthøj. Thoft Høje.

På området, der ifølge kortet skulle være Tofthøisagre fandtes ingen bebyggelses-spor, men på et højtliggende område 300-400 m. øst for stedangivelsen fandtes særdeles tydelige spor af bebyggelse i form af mange potteskår, ildskørnede sten og talrige mørke trækulsholdige pletter. keramikken var oldtidskeramik, formodentlig fra ældre romersk jernalder, og bopladsen var meget stor. Afstanden til Lille Tårnby er ca. 500 meter, til Store Tårnby 1600 meter.

10. Bøgelund, Varpelev sogn.

Matrikelkort 1799: Gammel Toft.

Markbog 1682: Gammel Toffte, Anden Gammel Tofft.

Fundsted ligger på et fladt og relativt højtliggende område, med fund af keramik af østersøkarakter samt et fragment af et klæberstenskar samt en hvæssesten af skiffersten. På området fandtes mange ildskørnede sten og adskillige sorte trækulsholdige pletter. På marken øst for fundstedet er der i forbindelse med en fabriksudvidelse udlagt 1000 m søgegrøfter samt et mindre felt på 2000 m².

I søgegrøfterne fremkom stolpehulskoncentrationer afbrudt af tomme områder, til 4-5 vikingetidsgårde. I udgravningsfeltet fremkom tre langhuse samt et par mindre huse fra tidlig vikingetid, jfr. fig. 2. Afstande til Varpelev er ca. 600 meter.

BØGELUND
VARPELEV SOGN
KOM. J. NR. 1200

KONKLUSION

Afprøvningen har med al tydelighed vist, at de udvalgte marknavne i alle ti tilfælde falder sammen med eller ligger nær ved bopladser.

På fem af disse pladser forekommer østersøkeramik, medens de øvrige fem indtil videre er udaterede, eller rummer potteskår af oldtidskarakter.

Som stikprøve for navnestoffets anvendelighed til påvisning af ældre bosættelse, har det således stået sin prøve, men kun konsekvente prøvegravninger vil klart kunne afsløre, om man samtlige steder vil kunne påvise den interessante fase på overgangen mellem vikingetid og tidlig middelalder, karakteriseret af østersøkeramik. Hvis det sidste viser sig at være tilfældet - det vil blive afprøvet i den kommende tid - og iagttagelserne iøvrigt viser sig at have generel værdi, vil der fremover fra navnestoffet kunne hentes en betydningsfuld forøgelse af bopladser fra denne arkæologisk set hidtil så dunkle periode.

NOTER

1. Frits Hastrup. Danske Landsbytyper. En geografisk Analyse. Århus 1964.
2. Problemet omkring "Gammel tofter" har bl.a. været genstand for Ødegårdsprojektets interesse, og materiale vil blive fremlagt i den kommende publikation om Falster. Se desuden: Dorffluren und Zinsen auf Falster, Würzb. geogr. Arb. 60 s. 155-169 Würzburg 1983.

På Fyn omtales flere gammeltofter hos Torben Grøngaard Jeppesen: Middelalderlandsbyens opståen. Fynske Studier 11, Odense 1981.

**BEBYGGELSESAKÆOLOGISKE UNDERSØGELSER I KOSEL, KR. RENDS-
BURG-ECKERNFORDE
(Schleswig-Holstein)**

af

Michael Müller-Wille

Ca. 12 km Ø-NØ for Hedeby ligger landsbyen Kosel i halvøen Svansens kuperede ungmoræne. På landsbyens marker har Institut für Ur- und Frühgeschichte der Christian-Albrechts-Universität i Kiel siden 1983 gennemført større bebyggelsesarkæologiske undersøgelser, der understøttes af det tyske forskningsråd, Deutsche Forschungsgemeinschaft- Bonn (fig.1). Projektet bygger især på materiale, som den lokale smedemester Helmuth Hingst fik indsamlet igennem flere årtier frem til sin død i 1985. Han havde systematisk gennemgået det gamle landsbysområde og det i 1977 betydeligt udvidede kommuneareal og her kunnet registrere flere end 300 forhistoriske fundsteder. Ved disse markrekognosceringer opdagede han bl.a. de to vikingetidsbopladser vest og øst for landsbyen, som udgraves i disse år (fig. 2).

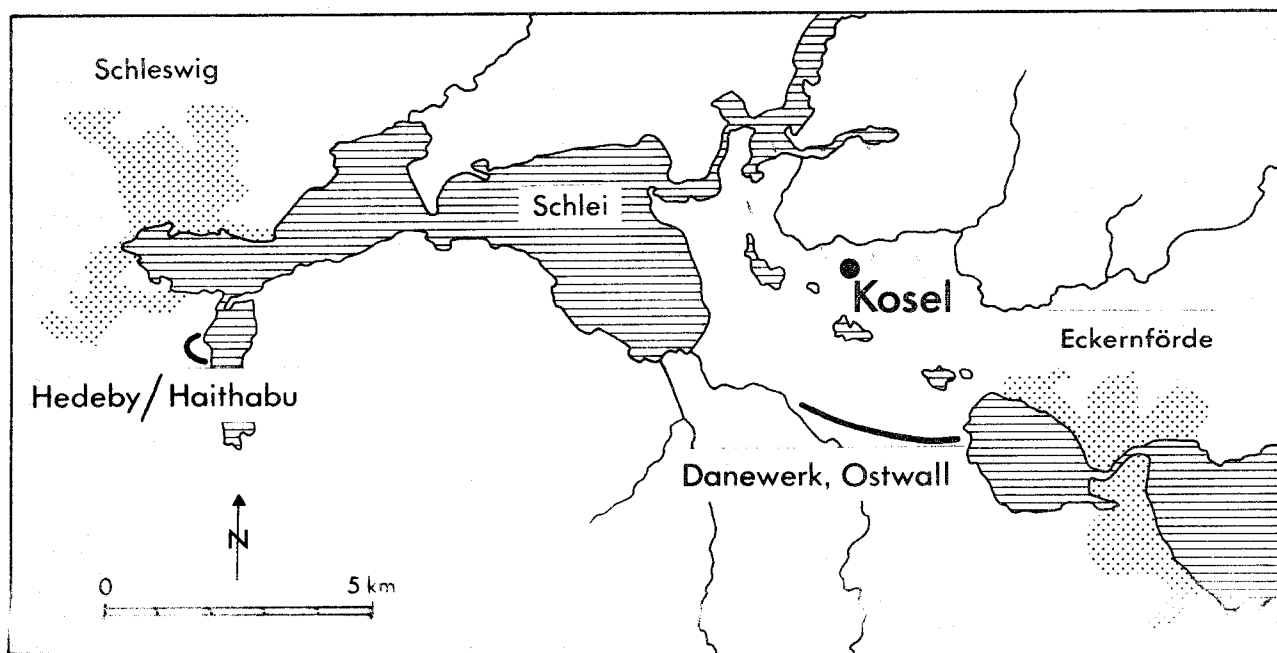

fig. 1: Kosels beliggenhed mellem Slien og Østersøen ved Eckernförde.

Det gamle Kosels ejerlav har på tre sider naturlige grænser, mod vest Slien, mod nord Ornum nor og mod øst Kosel å; kun mod syd findes intet afmærket skel:

Ejerlavsgården forløber i øst-vestlig retning syd for Bült sø, sydligere går terrænet over i udstrakte engdrag. Området afvandes af Kosel å, der slynger sig i en smal gennembrudsdal omgivet af fugtige lavninger til begge sider. Ungmorænen nordøst for åen præges af både tung lerjord og lersandet undergrund, mens sandede til lersandede jorder fra en sandflade, der afbrydes af en kæde af større og mindre søer, dominerer syd for åen. I to af disse indlandssøer blev der i sommeren 1985 og i den påfølgende vinter lavet borer til brug for palynologiske undersøgelser: I Koll sø lykkedes det at fremdrage 6 meter sediment liggende under 2 meter dybt vand, i Bült sø 4 meter sediment under 12 meter vand. Pollenanalyserne, som bearbejdes af Walter Dörfler, giver mulighed for at følge vegetations- og bebyggelsehistorien fra landnamfasen i tidlig yngre stenalder til middelalder (fig. 2). Analyserne skal sættes i sammenhæng med den gruppe referencediagrammer, der danner et længdesnit fra Syd til Nordskandinavien; for Fyn kan nævnes L.-K. Königssons undersøgelser i Voldtofte (Berglund 1985).

På grundlag af markrekognosceringernes resultater er det muligt at beskrive

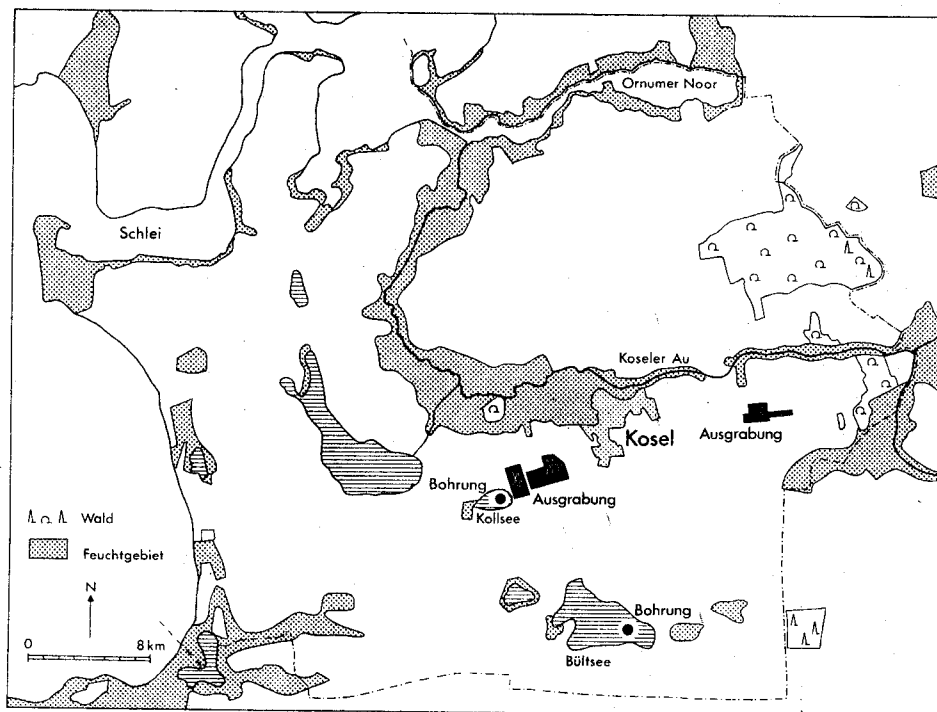

fig. 2: Kosel kommune i Kr. Rendsburg-Eckernförde inden arealudvidelsen i 1977. Kortet viser udgravningerne og de nævnte borehuller. Skov- og engflader indtegnet efter opmålingen i 1866. Kommunegrænsen afmærket med gennembrudt linie.

bebyggelsesudviklingen fra jernalder til middelalder. Det intensive arkæologiske opsamlingsarbejde i marken på mesoplan kan uden videre sammenlignes med tilsvarende undersøgelser i Sydvestfyn (Thrane 1977; Ebbesen 1985 og Kristiansen 1985; for Mellemeuropa Schier 1985). Efter Karl-Heinz Willroths fundanalyse begynder jernalderbebyggelsen med nogle få skår fra den mellemste del af førromersk jernalder. I modsætning hertil er antallet af fundsteder fra romersk jernalder og ældre germanertid betydeligt større, som talrige overfladefund fra bopladser og flere urnegrave fra perioden mellem Kristi fødsel og frem til det sene 5. århundrede har vist (fig. 3). Ved differencering af forskellige fundpladser udfra deres keramik indhold fremstår følgende billede: Bopladserne fra ældre romertid ligger næsten udelukkende på tungere jord nord for Kosel å, men fundstederne fra yngre romer- og ældre germanertid er dominerende på de sandede arealer syd og sydvest for ålejet. Denne forskydning viser, at en bebyggelseskontinuitet ikke er bundet til en udpræget pladskontinuitet for bebyggelses eller bosætning.

I modsætning til fundstederne fra romertid og ældre germanertid ligger vikingetidens lokaliteter udelukkende på sandjorderne syd for Kosel å på begge sider af den senere landsby Kosel (fig. 4). Hidtil har fund fra det 6. og 7. århundrede ikke kunne påvises på noget sted. Tilsvarende gælder forøvrigt for den øvrige del af Svansen og for Angel, hvor denne hiatus i det arkæologiske materiale for øjeblikket ikke kan lukkes, bortset fra nogle få depotfund (afvigende situation overfor forholdene på Fyn. Thrane 1985). Pollendiagrammet fra Koll sø (se fig. 2) viser for perioden en bemærkelsesværdig kraftig tilbagegang for kulturplanter og disses ledsagere (meddelt af W. Dörfler).

Vikingetidens bopladsområde vest for Kosel blev udgravet ved en fladeafdækning i 1975-76. Senere kunne Dietrich Meier sammen med flere medarbejdere afdække 40.000 m² i tre udgravningskampagner 1983-85; den sydlige del af fladen fremhæves forøvrigt af høje fosfatværdier, som undersøgelser ved Reinhard Zölitz kunne vise (fig. 5). Det fremgik af udgravningen, at vikingetidsbopladsen kun lå på den nordøstlige og østlige del af det afdækkede areal; den overlejlrede mod øst en bebyggelse fra yngre romer- og ældre germanertid, der strækker sig videre mod vest. Grænserne for disse to bopladskomplekser er dog hidtil ikke fundet noget sted. Derfor er der planer om at åbne yderligere udgravningsflader i den kommende tid.

Over 40 grubehuse fra vikingetidsbopladsen er blevet udgravet. De fremviser for

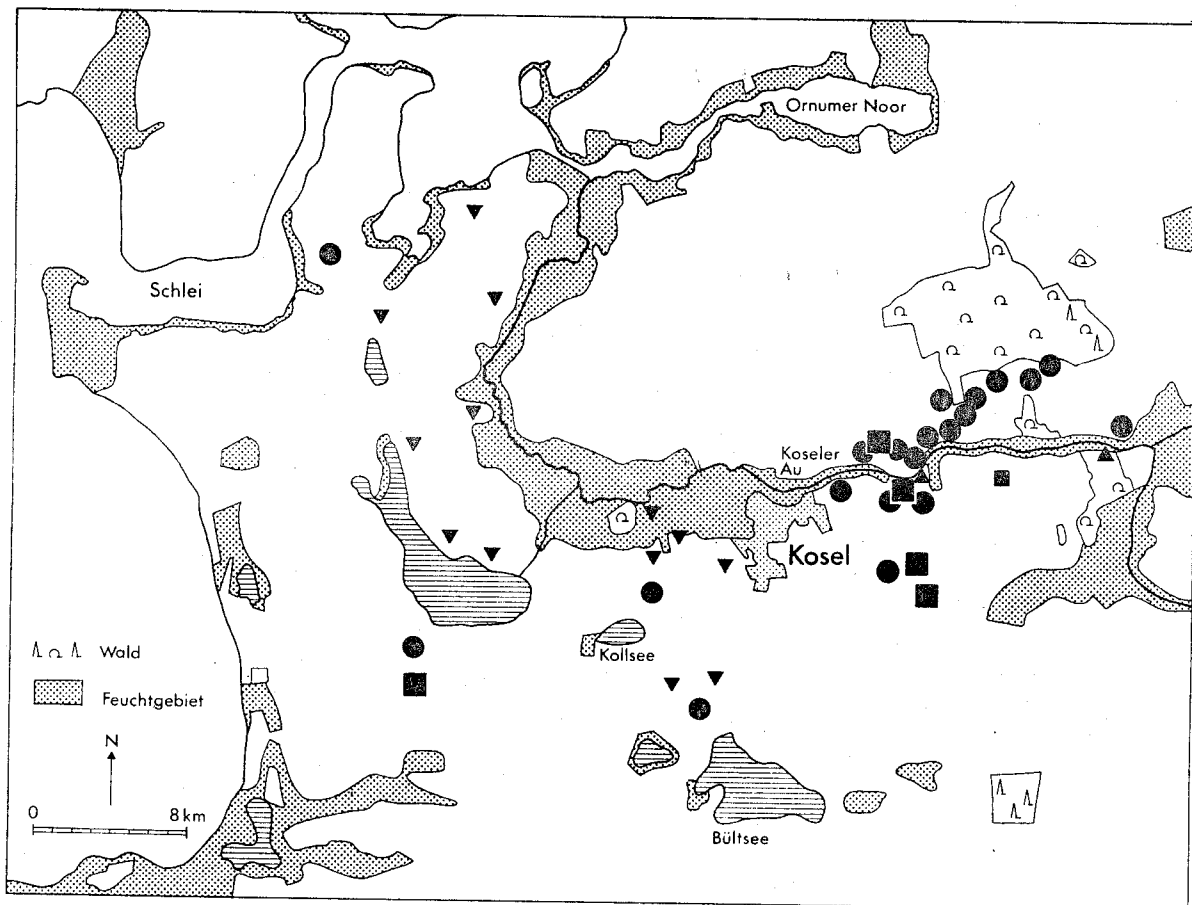

fig. 3: Kosel, Kr. Rendsburg-Eckernförde. Fundsteder fra romer- og folkevandringstid. Efter Willroth.

Signaturer: udfyldt kreds = boplads, stort udfyldt kvadrat = gravplads, lille udfyldt kvadrat = grav, udfyldt trekant med spids nedefter = ildsted /grube, udfyldt trekant = enkeltfund.

Skov- og engarealer efter opmåling i 1877.

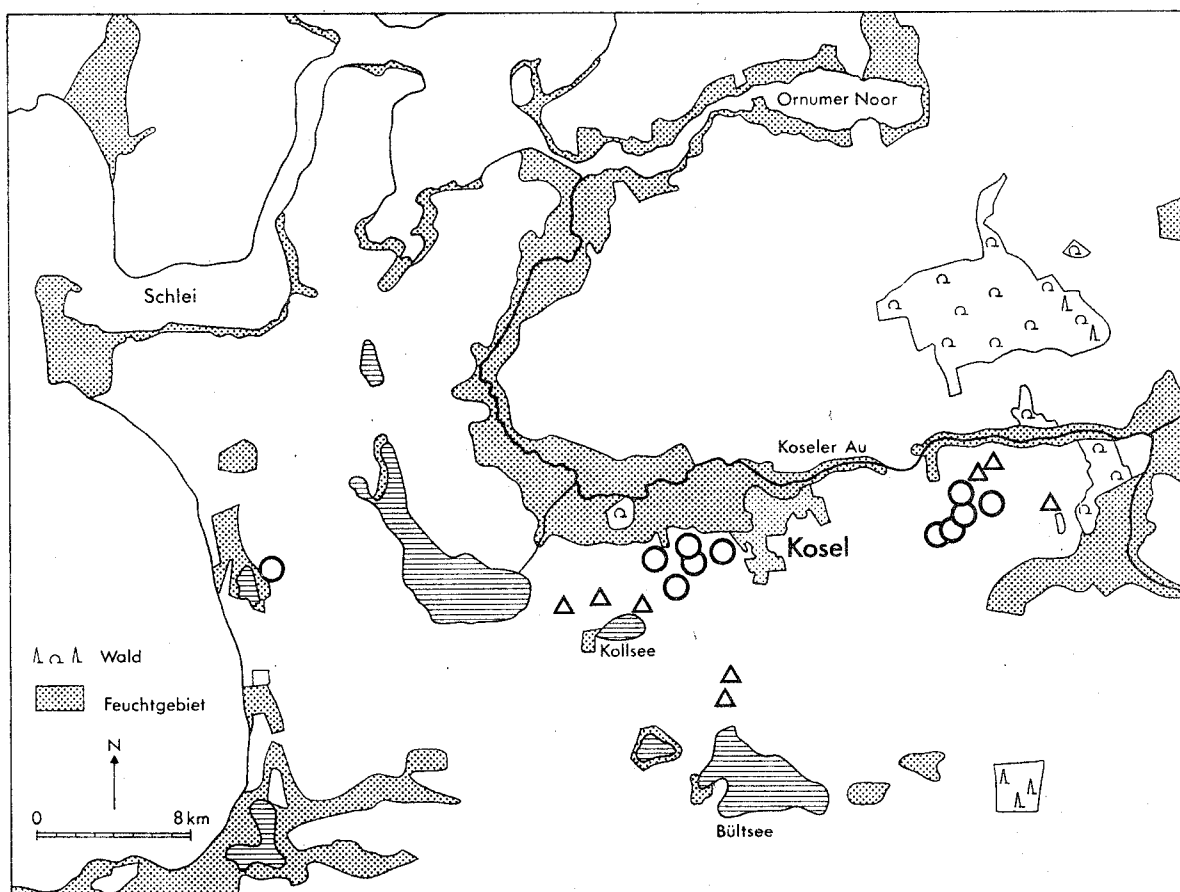

fig. 4: Kosel, Kr. Rendsburg-Eckernförde. Fundsteder fra vikingetid. Efter Willroth.

Signaturer: Åben kreds boplads, åben trekant = enkeltfund.

Skov- og engarealer efter opmåling i 1877.

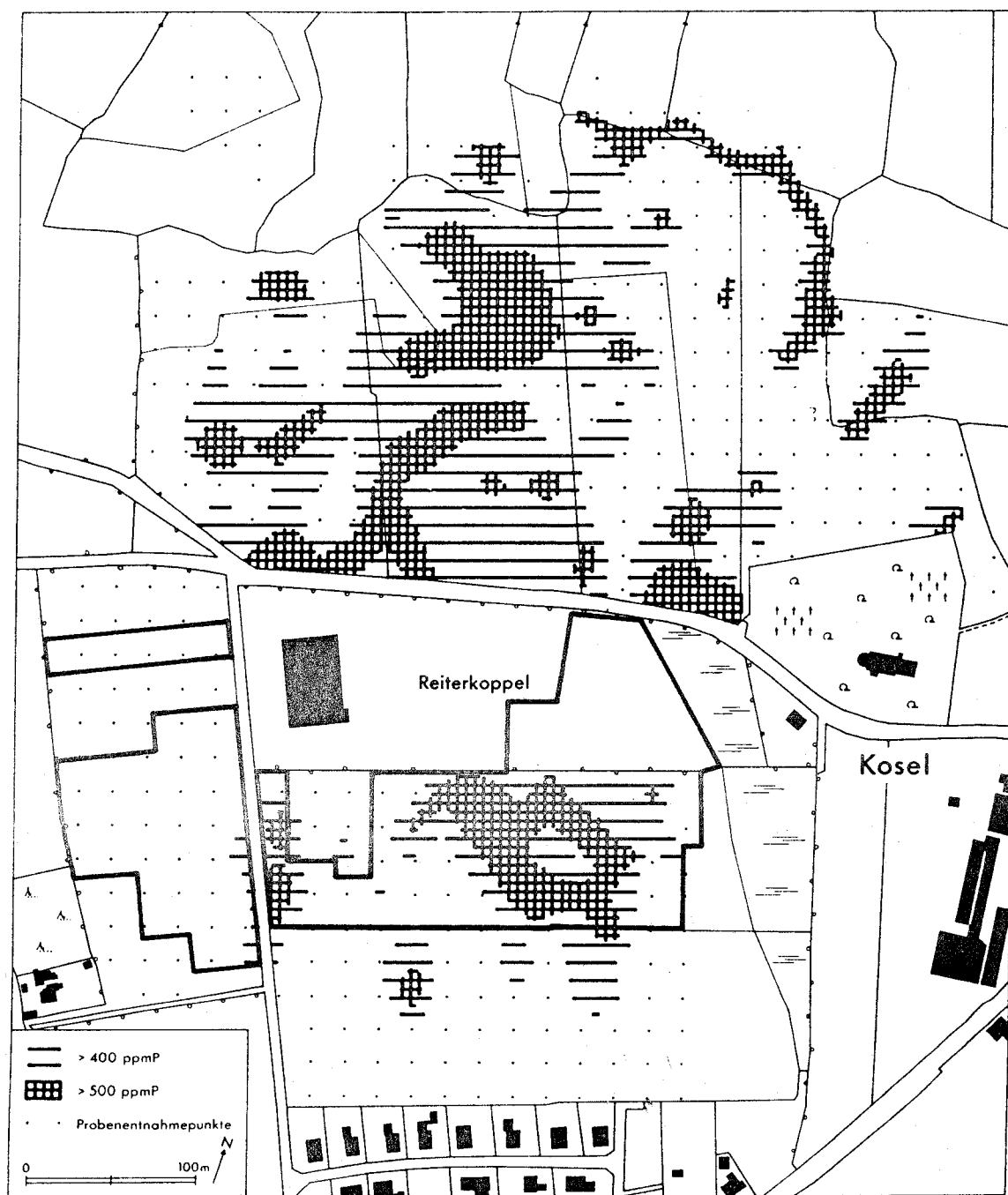

fig. 5: Kōsel. Fosfatundersøgelser omkring udgravningen vest for landsbyen. Efter Zölitz. - Udgravningsfladerne markeret ved kraftig linie.

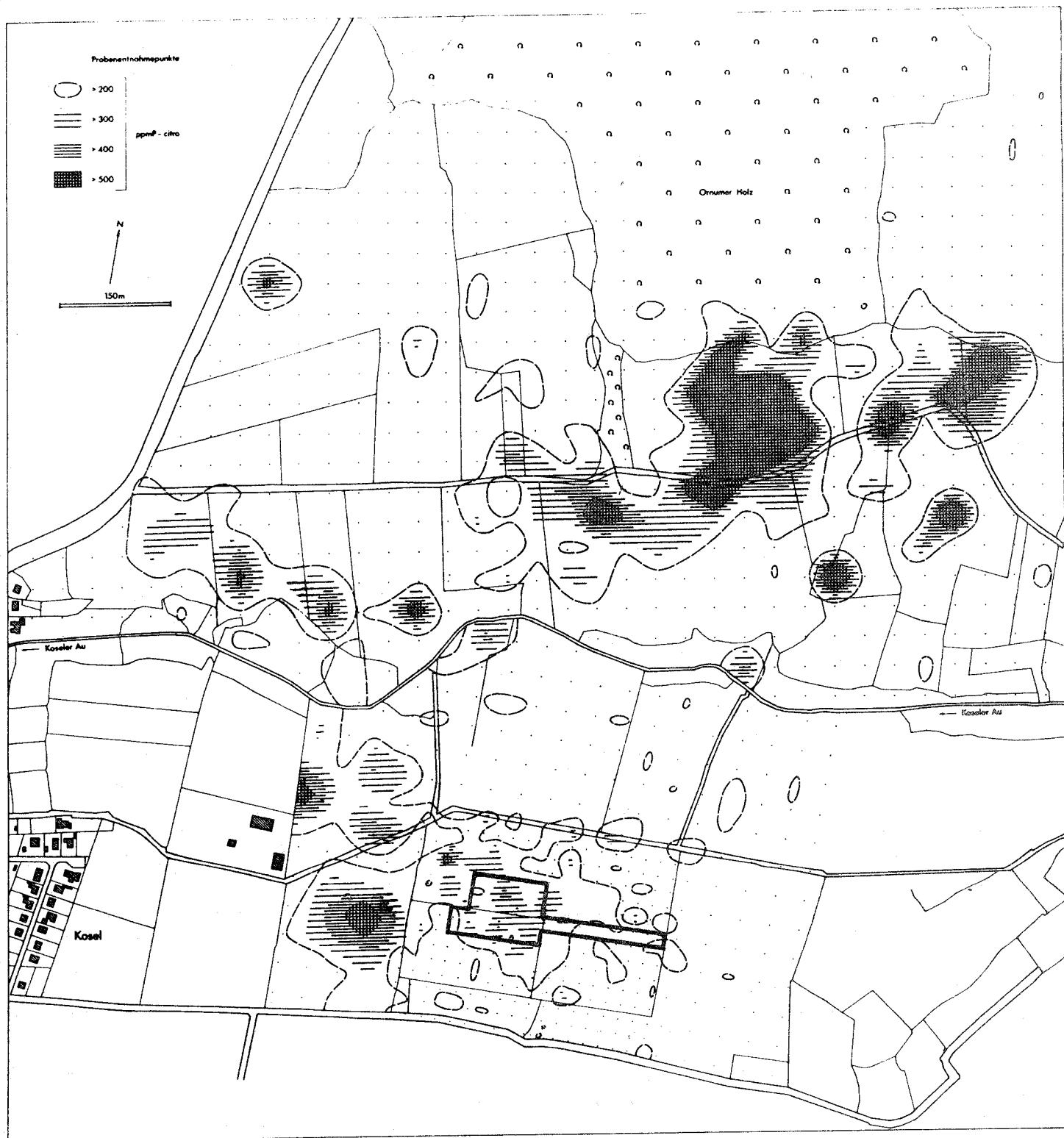

fig. 6: Kosel. Fosfatundersøgelser omkring udgravningen øst for landsbyen. Efter Zölitz. - Udgravningsfladerne markeret ved kraftig linie.

størstedelens vedkommende en firkantet grundflade med mål fra 3 x 2,5 m til 5 x 4 m og nedgravninger mellem 0,4 - 1 m dybde i sandjorden. Omkring halvdelen af grubehusene havde en kraftig, dybt nedgravet stolpe i hver af smalsidernes midte; væggene bestod af fletværk omkring svagere pæle, hvis affarvninger fandtes i skiftende antal og forskellig indbyrdes afstand i de enkelte huse. 30 grubehuse indholdt rester af kuppelovne i deres sydøstlige hjørne. I modsætning til det store antal af grubehuse fandtes kun få spor af langhuse under markoverfladen. De hører til gruppen af treskibede bygninger med en let udadbuet langside.

I det ældre, topografisk identiske eller nærtliggende bopladskompleks er forholdene omvendte. Her er der hidtil kun fundet pælekonstruktioner på plant niveau, grubehuse mangler totalt. De treskibede langhuse med halvbuede ender var opdelt af indgange på langsiden i beboelses - stalddele (og yderligere rum); de ledsages af mindre bygninger og fædebure. Derudover var det muligt at udsondre indhegnede områder.

Keramikmaterialet fra den ældre boplads stammer fra det 3.- 5 århundrede e.kr.f.: der er ingen fund fra det 6. og 7. århundrede. Vikingetidsbopladsens store keramikmængder kan dateres til slutningen af det 8., til det 9. og den tidlige del af det 10. århundrede; "østersø-keramik" fra det 11. og det 12. århundrede hører til undtagelserne. Handelspladsen Hedeby's nærhed genspejles i importgodset: Rester af Tating-kander (fra området omkring Mellemerhinen ?), kværne af basalt fra Mayen/Eifel, hvæssesten af skifter (sandsynligvis Norge), en arabisk mønt (tidlige 8. århundrede. umajjasdisk) og metalarbejder i tildels fremragende kvalitet. Hertil hører bl.a. en forgylt møntbroche (en Munus-divinum- efterligning, af formentlig rhinsk oprindelse), et hesteskoformet spænde af østlig proveniens, en broncekam o.s.v.

Keramikmaterialet af lokal (jysk) form har nære paralleller i Hedeby's- "Südsiedlung", smykkerne - foruden de nævnte metalarbejder af særlig kvalitet fandtes et fragment af et skålspænde, en ringnål og et rembeslag med ornamentik i Jellingestil - kan betegnes som (syd)-skandinaviske. Bopladskomplekset fra vikingetiden dokumenterer på denne måde en landlig bebyggelse, som blev grundlagt nogenlunde samtidig med Hedeby's sydlige boplads. I modsætning til denne bebyggelse lå Koselpladsen i læ af Danevirkes østlige voldsystem, Østervolden, der formentlig kan dateres i første halvdel af det 8. århundrede. Dens spor findes syd for Kosel (fig 1) (om diskussionen omkring Danevirkes datering: se Andersen 1985).

I efteråret 1984 og i 1985 var der mulighed for at udgrave en yderligere boplads fra vikingetiden ca. 1,5 km øst for det hidtil beskrevne undersøgelsesområde. Her er der for øjeblikket afdækket en flade på 11.00 m², der ligger på en sandholdig morænebanke. Den fremviser ifølge Reinhard Zölitz høje fosfatværdier. Karteringer af fosfat dokumenterer iøvrigt romertids-bopladsernes udstrækning nord for Kosel å (fig 6). I mellemtiden har Dietrich Meier sammen med flere medarbejdere fundet 26 grubehuse og nogle ganske vist ufuldstændigt bevarede grundrids af pælebyggede træhuse under flad mark. Fundmaterialet svarer i det store hele til bopladsen vest for Kosel. Til trods for lighed i godskvalitet og former synes en anden sammensætning af keramikinventaret dog påfaldende. Sammen med de kendte hjemlige former lå der i grubehusene en betragtelig mængde af både gammel - og især af mellemslaviske skår, der udgør en 1/5 af det samlede fundmateriale; på bopladsen vest for landsbyen var der kun enkelte fund af begge kargrupper. Brudstrykker af klæberstenskår og forskellige metalarbejder, bl.a. et trefliget spænde, viser dog også her Hedeby's påvirkning af det landlige bagland.

Hidtil mangler spor af en forudgående bebyggelse på vikingetidsbopladsen øst for Kosel. Skår fra yngre romertid og ældre germansk jernalder optoges ganske vist i området vest for udgravningsfladen (se fig. 3 og 4). Også her må man afvente videre undersøgelser for at kunne bedømme bebyggelsesudviklingen i det første årtusind e.Kr.f.

Vikingetidsbopladserne blev åbenbart afløst af landsbyen Kosel. Sognekirken i den vestlige del af vore dages landsby stammer formentlig fra det 12. århundrede. På samme måde som i Sydsandinavien og på Fyn (Jeppesen 1979) blev det mobile bebyggelsesmønster fra ældre tid opgivet i tidlig middelalder.

Ved fremtidige udgravningsprojekter bør undersøgelser af de til bopladserne hørende markflader inddrages. I et lille skovområde i forlængelse af romertidsbopladserne nord for Kosel å fandtes rester af "celtic fields", der svarer til den type af oldtidsmarker, som for kort tid siden blev sammenstillet i en beskrivelse af Jylland og de danske øer (Harder Sørensen 1982; Nielsen 1984; Stummann Hansen og Harder Sørensen 1984). Analyser af makroskopiske planterester fra stolpehuller og grubehuse i de hidtil udgravede bopladses vest og øst for Kosel har leveret et rigt materiale som grundlag for undersøgelser af fortidens landhusholdning. To større kornfund, som Helmut Kroll har analyseret, dokumenterer forandringer indenfor agerbruget i løbet af det første årtusind e.Kr.f. Forrådet fra et tørrings

anlæg fra yngre romertid på bopladsen vest for landsbyen bestod af 72% *Hordeum vulgare* og 17 % *Secale cereale*, forrådet fra det i 1975-76 undersøgte udsnit af vikingetidsbopladsen vest for Kosel bestod derimod af 85% *Secale cereale*. Det forhold, at grubehusene fra vikingetiden indeholdt en bestand af kulturplanter, som afviger fra langhusenes, er bemærkelsesværdig. Ifølge Kroll må grubehusene derfor anses som selvstændige erhvervsenheder; de indeholdt til dels mængder af plantearter, som sjældent forekommer i Hedeby, men derimod er fundet på det slaviske fystesæde Starigard/Oldenburg i Østholsten, f.eks. *Triticum aestivum* s. 1 og *Pisum sativum*.

Sideløbende med undersøgelserne i Kosel arbejder Karl-Heinz Willroth i en større afhandling med en rekonstruktion af bebyggelsesforløbet fra jernalder til tidlig middelalder i den østlige del af Slesvig på grundlag af vore dages arkæologiske overlevering, mens Henning Unverhau på tilsvarende måde analyserer områdets middelalderlige bebyggelse ud fra skriftlige kilder, ældre kort og stednavne. I dette samarbejde søges løsningen af bebyggelsesarkæologiske og - historiske problemer, som også vil være af betydning for naboregionerne.

LITTERATURLISTE

- Andersen, H.H. 1985: Zum neuen Schnitt am Hauptwall des Danewerkes. Arch. Korrb. 15, 1985, 525-529.
- Berglund, B.E. 1985: Early Agriculture in Scandinavia: Research problems related to Pollen-analytical Studies. Norw. Arch. Rev. 18, 1985, 77-90.
- Ebbesen, K. 1985: Fortidsminderegistrering i Danmark (København 1985).
- Harder Sørensen, P. 1982: The Use of Air Photographs in Celtic Field Studies. Journ. Dan. Arch. 1, 1982, 77-86.
- Jeppesen, T. Grøngaard, 1979: Bebyggelseflytninger på overgangen mellem vikingetid og middelalder. In: H. Thrane (udgiv.), Fra jernalder til middelalder. Skr. Hist. Inst. Odense Univ. 27 (Odense 1979) 99-117.
- Kristiansen, K. 1985: (udgiv.), Archaeological Formation Processes. The representativity of archaeological remains from Danish Prehistory (Copenhagen 1985).
- Nielsen, K. 1984: Prehistoric Field Boundaries in Eastern Denmark. Journ. Dan. Arch. 3, 1984, 135-163.
- Schier, W. 1985: Die vorgeschichtliche Besiedlung im südlichen Mainfranken. Studien zur Genese einer Altsiedellandschaft. Universität München 1985.

- Stummann Hansen, S., og Harder Sørensen, P. 1984: Tinghøjene på Borre Hede. Kuml 1984, 191-214.
- Thrane, H. 1977: Nogle iagttagelser og problemer i forbindelse med sydvestfynsundersøgelsen. In: H. Thrane (udgiv.), Bebyggelsehistorisk metode og teknik. Skr. Hist. Inst. Odense Univ. 23 (Odense 1977) 108-119.
- Thrane, H. 1985: (udgiv.), Gudme Problemer. Skr. Hist. Inst. Odense Univ. 33 (Odense 1985) passim.

LITTERATURLISTE

Bebyggelsesarkæologi i Angel og Svansen

- M. Müller-Wille u. K.-H. Willroth, Zur eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Besiedlung von Angeln und Schwansen. Offa 40, 1983, 275-320.
- K.-H. Willroth, M. Müller-Wille u. J. Reichstein, Zur vor- und frühgeschichtlichen Besiedlung von Schwansen, dargestellt am Beispiel der Gemeinde Kosel, Kreis Rendsburg-Eckernförde. Offa 40, 1983, 321-344.
- M. Müller-Wille, Siedlungsarchäologische Untersuchungen i Nordwestdeutschland und benachbarten Gebieten. In: B. Stjernquist (Hrsg.), Perspective on Archaeological Theory and Method. University of Lund. Institute of Archaeology Report Series No 20 (Lund 1984) 63-101.
- H. Unverhau, Zur mittelalterlichen Siedlungsgeschichte des südlichen Schleswig. Berichte der Römisch-Germanischen Kommission 67, 1986 (im Druck).
- K.-H. Willroth, Siedlungsarchäologische Forschungen i Schwansen. Jahrbuch der Heimatgemeinschaft Eckernförde 44, 1986 (im Druck).
- K.-H. Willroth, Siedlungsarchäologische Untersuchungen in Angeln und Schwansen (Eisenzeit und frühes Mittelalter). Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 67, 1986 (im Druck).

Udgravninger i Kosel

- D. Meier u. J. Reichstein, Eine wikingerzeitliche Siedlung westlich von Kosel, Kreis Rendsburg-Eckernförde (LA 117). Grabungen des Landesamtes für Vor- und Frühgeschichte von Schleswig-Holstein (1975 - 1976). Offa 41, 1984, 113-168.
- D. Meier, Ausgrabungen frühgeschichtlicher Siedlungen in Kosel. Jahrbuch der Heimatgemeinschaft Eckernförde 44, 1986 (im Druck).

- D. Meier, Ausgrabungen eisenzeitlicher und frühmittelalterlicher Siedlungen in Kosel, Schwansen (Kreis Rendsburg-Eckernförde). Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 67, 1986 (im Druck).

Fosfatundersøgelser i Kosel

- R. Zölitz, Geographische Siedlungsprospektion in Schleswig-Holstein. Archäologisches Korrespondenzblatt 12, 1982, 517-533.
- R. Zölitz, Phosphatuntersuchungen zur Siedlungsprospektion in der Gemarkung Kosel (Kreis Rendsburg-Eckernförde). Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 67, 1986 (im Druck).

Palæobotaniske undersøgelser i Kosel

- F.-R. Averdieck, Seen als Grundlage für palynologische Arbeiten in Schleswig-Holstein. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 67, 1986 (im Druck).
- H. Kroll, Zur Bearbeitung der Pflanzenfunde der Ausgrabungen von Kosel, Schwansen (Kreis Rendsburg-Eckernförde). Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 67, 1986 (im Druck).

FYNKE LANDSBYUNDERSØGELSER - 10 ÅR EFTER STARTEN

af

Torben Grøngaard Jeppesen og Erland Porsmose

På det første bebyggelseshistoriske Odensesymposium i 1975 præsenterede nærværende forfattere målsætning og arbejdsprogram for det netop påbegyndte bebyggelseshistoriske forskningsprojekt Landsbyens Opståen og Udvikling. På de følgende Odensesymposier hentedes god støtte, inspiration og diskussion af foreløbige resultater og arbejdsmetoder. I 1981 publiceredes projektets resultater endeligt i form af to licentiatafhandlinger (jvf. litteraturlisten). For vores vedkommen-
de oplevedes det som nogle særdeles frugtbare projektår med en 100 pct.s satsning på forskningen. Noget man nok kan mindes med en vis vemod i vore nuværende faste ansættelsesforhold, hvor administration, arbejdsledelse, formidling osv. sætter sine diskrete, men bastante grænser for den mulige forskningsindsats.

På baggrund heraf undfangedes ideen om at satse på en fælles forskningsramme for det videre arbejde. En mere løs opbygning med koordinering af enkeltprojekter, der iøvrigt afvikles selvstændigt. Forskningsrammen omfatter landbebyggelsens udvikling på Fyn fra oldtiden til vore dage, hvorfor det i almindelig tale er blevet døbt Fynsprojektet, omend det mere officielle navn lyder "Bebyggelse og Agrarøkonomi". "Projektet" står åbent for deltagelse for forskningsprojekter, der har en bebyggelseshistorisk baggrund, og en problemformulering, der falder inden for den fælles forskningsramme. I øjeblikket deltager godt en halv snes forskere med tilknytning til Odense Universitet, fynske museer og fredningsmyndighederne. I nærværende indlæg vil vi på denne gruppes vegne give en kortfattet redegørelse for de igangværende bebyggelseshistoriske undersøgelser på Fyn og deres mere formelle baggrund.

Koordineringen af de enkelte delprojekter foregår på regelmæssigt afholdte møder, hvor deltagerne på skift fremlægger arbejdsprogrammer, foreløbige resultater og manuskripter til diskussion i gruppen. Gruppen tager tillige fælles initiativer omkring udgivelser og afholdelse af symposier m.v. Som sekretariat og institutionel basis for Fynsprojektet fungerer Kartografisk dokumentationscenter ved Historisk Institut, Odense Universitet.

Kartografisk Dokumentationscenter er anlagt som en udløber af projekt Landsbyens Opståen og Udvikling. Som det fremgår af navnet er centrets kerne en meget stor kortsamling, der i dag omfatter samtlige Original I-kort (udskiftningskort) fra Fyns amt, minorerede sognekort, målebordsblade i forskellige udgaver, nyere matrikelkort m.v. De forskellige undersøgelser og registreringer har forudsat amtsdækkende udskrifter af matrikler, folketællinger og ejendomsvurderinger. Også dette basismateriale opbevares på centret, hvor det forhåbentlig med tiden vil danne baggrund for en egentlig database. Til centret er knyttet et kandidatstipendium, 2 eksterne lektorater (bebyggelsehistorie og bebyggelsesarkæologi) samt en ubesat forskerrekruiteringsstilling. Udover undervisning og forskning varetager Kartografisk Dokumentationscenter en målrettet servicevirksomhed, bl.a. med salg af kortkoper, overfor institutioner, undervisere og historisk interesserede enkeltpersoner. Her skal især fremhæves og de bebyggelsesregistreringer, der i de senere år er foretaget for og i samarbejde med Fyns Amts Fredningsafdeling.

I årene 1981-83 foretoges en registrering af de kulturhistoriske bevaringsinteresser i amtets 614 landsbyer ("Landsbyregistrering i Fyns Amt. Foreløbig orientering, Odense 1983").

Registreringen beskæftigede sig med landsbyens oprindelse og udviklingsforløb frem til ca. 1900 med henblik på at vurdere, i hvor høj grad den enkelte landsby i sin nuværende skikkelse kan illustrere landsbyens oprindelse og historiske udvikling. For hver landsby udfærdigedes en seks siders, skematisk opbygget, beskrivelse ledsaget af fire kortbilag. Materialet der tilsammen nærmer sig 6500 sider, er nu indbundet i kommunerapporter, der i begrænset oplag er udsendt af Fyns Amtskommune.

Landsbyregistreringen følges i disse år op af en tilsvarende bebyggelseshistorisk registrering af amtets hovedgårde, ligeledes i et samarbejde med Fyns Amts fredningsafdeling.

På grundlag for Fynsprojektet skal vi se nærmere på de enkelte delprojekter, der iøvrigt findes beskrevet i en lille introduktionspjece, der kan erhverves på Kartografisk Dokumentationscenter. Flere af delprojekterne udføres inden for rammerne af et licentiat eller specialestudium, medes andre har karakter af "rene" forskningsprojekter uden uddannelsesmæssig tilknytning.

Hovedvægten i de igangværende undersøgelser ligger inden for perioden 1800-1980 vel først og fremmest fordi "Landsbyens Opståen og Udvikling" havde 1000-1700 som tidsramme, og fordi de sidste 200 års bebyggelseudvikling generelt set er et uudforsket område. Der foregår imidlertid også en række undersøgelser inden for perioden 800-1800 e. Kr.

Dorthe Nørregård Madsen arbejder med et specialestudium omkring Gammel tofterne. Marknavne på Gammelby og -tofte har vist sig at dække over lokaliseringen af forgængerbebyggelser for vore nuværende landsbyer. Der savnes imidlertid stadigvæk en undersøgelse af disse marknavnes udbredelse, deres beliggenhed i forhold til ressourcer og den nuværende bebyggelse, samt naturligvis gammel tofte-bebyggelses alder og struktur.

Erland Porsmose er i færd med at afslutte en sammenfatning af de fynske landsbyers historie i dyrkningsfællesskabets tid. Fremstillingen indledes med de nuværende landsbyers anlæggelse på overgangen mellem vikingetid og ældre middelalder og afsluttes med landsbyfællesskabets opløsning ved udskiftningen o. 1800. Der er tale om en sammenfatning af den eksisterende forskning kombineret med en udnyttelse af det utroligt omfattende materiale fra den tidligere omtalte landsbyregistrering i Fyns Amt.

På et mere analytisk plan er Erland Porsmose i færd med at undersøge bebyggelsesudviklingen fra ca. 1000 til 1800 i to østfynske mikroområder omkring henholdsvis Marslev og Herrested sogne. Skønt de to områder kun er beliggende med 15 km's afstand har de en stærkt varierende udvikling, og ved at sammenstille dem skulle det derfor være muligt at trænge dybere ned i årsagsproblematikken. Herrestedområdet rammes meget hårdt af den senmiddelalderlige krise. Udover en række landsbynedlæggelser kan det noteres, at Herrested by mistede sine købstadsprivilegier. Fra 1500 til 1800 var stordriftsekspansionen særdeles markant i området og bebyggelsen gennemreguleredes. Marslev området synes derimod stort set uberørt af krisen og i tilknytning til området fik en ny købstad, Kerteminde, tildelt privilegier i 1413. Størstedelen af området blev kun lettere berørt af stordriftsekspansionen i nyere tid. Mikroplansundersøgelserne involverer foruden historiske og kulturgeografiske analyser tillige arkæologiske stikprøveundersøgelser og rekognosceringer.

En lang række centrale problemstillinger inden for perioden 1000 til 1800 er stadig

uløste, og det kan derfor forudses at den fremtidige forskning bl.a. vil koncentrere sig om disse problemstillinger.

Overgangen fra jernalderens vandrelandsby til middelalderens stationære landsby er langt fra fyldestgørende belyst. De senere års udgravninger i vikingetidslandsbyer har givet os nogen indblik i disses struktur, men til gengæld ved vi meget lidt om deres middelalderlige afløsere. Endnu i dag må det betragtes som uvist, hvornår landsbyen - i den form vi kender den fra udskiftningstiden - er skabt. Ja selv overgangen fra jernalderens langhus og indhegnede gårdkomplekser til renæssancens længegård er langt fra tilstrækkelig belyst. I de kommende år må det blive et mål at foretage målrettede strukturudgravninger i udskiftningstidens landsbytomter. I forbindelse med Landsbyregistreringen i Fyns Amt foretoges landsby for landsby en sammenligning mellem udskiftningstidens og nutidens landsbytomt, bl.a. med henblik på at konstatere blotlagte gårdtomter, i hovedsagen tofter, hvor gården er udflyttet, og hvor toften ikke siden er blevet bebygget. I de fleste landsbyer findes en eller flere sådanne gårdtomter, og i visse landsbyer er antallet endog meget stort. Disse gårdtomter bør naturligvis kortlægges, så der i tilfælde af anlægsarbejder etc. kan foretages en forudgående arkæologisk undersøgelse. Ved et simpelt søgegrøft system skulle det være muligt at få en datering på gårdtomten og formentlig på selve tofteanlægget. I mange tilfælde er tofteskellene stadig bevarede i form af jordvolde, og ved en arkæologisk datering heraf skulle det med simple midler være muligt at nå et stykke videre i studiet af landsbyens strukturudvikling.

Lige så påkrævet er det imidlertid at øge vor viden om agrarøkonomiens udvikling fra jernalder til middelalder eller rettere til 1682-matriklen, der for første gang giver os et detaljeret og landsdækkende overblik over landbrugets ressourcer og deres udnyttelse.

Vikingetidens agersystemer er endnu kun glimtvis erkendbare, og overgangen til det højryggede agersystem kan i dag blot beskrives på et hypotetisk plan. Men kildematerialet ligger der, og der er endnu mange uudnyttede muligheder for at bruge landskabet som historisk kilde i denne sammenhæng.

Vi er således idag i stand til at tegne konturerne af et målrettet, større anlagt projekt. For vikingetidens vedkommende må det blive et hovedmål at lokalisere et repræsentativt antal gammelbyer, få dem tidsfæstet, og få undersøgt deres

bevaringstilstand og dermed informationsværdi ved prøveudgravninger på hustomt niveau. For middelalderens vedkommende vil det være naturligt at satse på udvælgelse af en række eksisterende landsbyer med frilagte tofter, hvor evt. anlægsarbejder vil kunne udnyttes som nødarkæologiske udgravninger på tofte-niveau. Formålet hermed skulle være, at fremskaffe dateringer på gårdtomt og tofteanlæg med henblik på at belyse problemet omkring strukturkontinuitet. Først på baggrund af sådanne indledende undersøgelser vil det være muligt at fastlægge mål og metoder for egentlige bytomtudgravninger.

Med hensyn til studiet af driftssystemernes udvikling vil det være nødvendigt at satse på en registrering og kortlægning af relikte agersystemer kombineret med retrospektive analyser af markbøgerne 1682.

Der er således nok at tage fat på, og med de ovenstående betragtninger har vi blot villet angive retningslinier for de kommende mange års fynsk forskning på dette felt. For 1800 - 1900 tallets vedkommende er situationen anderledes, idet der allerede i dag er store projekter igang, der forventes afsluttet inden 1988.

Projektet "Landsbyens opståen og udvikling" har sammen med amtsregistreringen af de fynske landsbyer således givet et overblik over den agrare bebyggelsesudvikling på Fyn fra vikingetiden til omkr. år 1800, og dermed som nævnt givet mulighed for at præcisere væsentlige problemkomplekser for fremtidige studier. Anderledes er situationen for tiden efter 1800, hvor der ikke foreligger samme oversigtlige undersøgelser - endsige detailstudier af særlige bebyggelselementer. Denne mangel har længe kunnet mærkes føleligt i mange sammenhænge, f.eks. i forbindelse med sikring af kulturhistoriske interesser fra denne periode i fredningsplanlægningen.

Fra 1984-85 er følgende projekter - af varierende størrelse - igangsat med tilknytning til "Fynsprojektet".

Ellen Christensen-Dalsgaard arbejder inden for rammen af et licentiatprojekt med en undersøgelse kaldet "Fra storhedstid til lensafløsning". Målsætningen er ud fra en bebyggelseshistorisk og driftsøkonomisk indfaldsvinkel at kortlægge afviklingen og fæstegodset fra de fynske hovedgårde. Undersøgelsen dækker perioden 1770 - 1930, og det er tanken at fastlægge kronologi og tempo i fæstegårds-frasalget - set i forhold til bebyggelsesmæssige faktorer, f.eks. geografisk placering af hoved

gård/fæstegård, og de driftsøkonomiske forhold i perioden. Samtidig med dette projekt arbejder Ellen Christensen-Dalsgaard for Fyns Amtskommune med en registrering af de fynske hovedgårdes ejerlav, dvs. relikter inden for disse i form af stenhegn, haver, møller o. lign. Registreringen af hovedgårdsejerlavene skal ses som et supplement til landsby-registranten, hvorved hele det åbne lands bebyggelse med tilhørende ejerlav vil være registreret på Fyn i nær fremtid.

Af mere oversigtlig og fuldstændig karakter er Per Grau Møllers licentiatprojekt med titlen "Fra landsby til soveby. Landbebyggelse og dens økonomiske forudsætninger og vilkår på Fyn ca. 1780-1980". Undersøgelsen kan ses som en direkte opfølgning af "Landsbyens opståen og udvikling". Målsætningen er en beskrivelse og forklaring af kulturlandskabet i en periode, hvor der sker en voldsom opdyrkning af jorden og en stærk befolkningsvækst. Der arbejdes i undersøgelsen med 3 niveauer: Overordnet niveau, hvor udviklingen inden for bebyggelse, befolkning og erhvervsstruktur for hele det fynske område beskrives og forklares ud fra landspolitiske og markedsøkonomiske faktorer. På mellemniveauet følges den fynske bebyggelse dybere ned, til ejerlavs eller sogne-niveau - for at finde forklaringer på forskelle i bebyggelsesudviklingen. Det mindste niveau omfatter undersøgelse af enkelt-enheders driftsøkonomiske forhold - husstands-niveauet. Dette gennemføres som en stikprøveundersøgelse, hvor enheder er udvalgt på grundlag af mellemniveauet. Denne undersøgelse med samspil mellem det generelle og detailstudier vil således ikke blot give en oversigt over bebyggelsesudviklingen på Fyn fra 1800 og frem til idag, men også bud på årsagsforhold for mere generelle ændringer i det forløbne tid. Der er her tale om et studie, som vil fuldende projektet "Landsbyens opståen og udvikling" - kronologisk set.

Det sidste projekt, som skal omtales her, er vel nok det i øjeblikket største inden for "Fynsprojektet", og dette til trods for, at dets emne er snævert afgrænset. Til gengæld opererer dette projekt med en undersøgelsesintensitet, som vil føre til en meget indgående behandling med forhåbentlige velunderbyggede og detaljerede resultater til følge. Projektet, der indledtes i slutningen af 1984 og skal vare til udgangen af 1988, har fået titlen "Fynske gårde. En arkitektonisk og økonomisk undersøgelse af det fynske gårdbyggeri på overgangen mellem bindingsværk og grundmur". Bag projektet står landbygningsmuseet Den fynske Landsby, med følgende i projektgruppen: Esben Hedegaard, Peter Steen Johansen og Torben Grøngaard Jeppesen, alle fra DFL. Udover denne stab er knyttet en assistent samt flere historie- og arkitektstuderende til projektet.

Baggrunden for projektet skal findes i landbygningsmuseets status som specialmuseum for landbyggeskik på Fyn. I en årrække har museet indsamlet viden om bindingsværksbyggeri, primært i form af "nødundersøgelser" dvs. opmåling og registrering af nedrivningstruede bindingsværksejendomme. Derimod har interessen her - som i det øvrige land - for det tidlige grundmursbyggeri ikke været til stede hidtil. Da museet i disse år planlægger og har påbegyndt indsamlingen af udvalgte bygninger fra tiden efter 1850 - primært fra tiden omkr. århundredskiftet -, har det været en oplagt opgave for museet at tage det fynske gårdbyggeri efter 1850 op til en grundig behandling. Undersøgelsen gribes an både ud fra en agrarhistorisk/bebyggelseshistorisk synsvinkel og ud fra en arkitektonisk vinkel, idet det er målsætningen at belyse: 1) periodens byggeaktivitet, dens omfang målt i nybyggeri og samlet vækst, 2) bygningernes brug og ændringer heri, 3) byggemåde, dvs. introduktion af nye planformer, nye planformer, nye konstruktioner og nye byggematerialer m.v., 4) gårdbygningernes økonomiske værdi (investeringsomfanget) og 5) arkitektoniske hovedtræk, herunder det prestige-forhold, som bygningerne kan være udtryk for i en periode med forstærkede sociale modsætninger. Resultaterne heraf skal sammenstilles med en nøje vurdering af den samtidige gårdøkonomi, med den generelle landbrugsøkonomiske udvikling og endelig med periodens centrale initiativer til bedre byggemetoder. Herved muliggøres dels en generel beskrivelse af det fynske gårdbyggeri, dels besvarelse af en række konkrete spørgsmål som eksempelvis tidspunkt for grundmursbyggeriets udbredelse, indtroduktion af nye planformer og omfanget af bygningsinvesteringer.

Undersøgelsen er tilrettelagt således, at ca. 10% af de fynske gårde, jvf. situationen i tiden omkr. år 1900 indgår. De udvalgte undersøgelsesgårde er fordelt i 8 undersøgelsesområder, hver bestående af 2-4 sogne. Ved udvælgelsen er taget hensyn til en række kriterier, bl.a. geografisk spredning, landskab, nærhed til købstad/stationsby, ejerfold, kildemæssig dækning, m.v. Størstedelen af undersøgelsen gennemføres i form af bygningsbeskrivelse for hver enkelt gård. Denne udarbejdes af baggrund af relevant arkivmateriale og en påfølgende besigtigelse af gården. Ved sidstnævnte lejlighed foretages en registrering af alle nuværende bygninger, samt gennemgang af ældre fotos o.lign. Det samlede materiale bearbejdes herefter ved hjælp af edb. I slutningen af undersøgelseskampagnen er det planen på baggrund af det allerede indsamlede materiale at gennemføre et nøjere studium af ca 25 gårdanlæg, omfattende opmåling, beskrivelse af indretning m.v. I skrivende stund er de 2 første områder nær afslutning, og med udgangen af 1986 påregnes ialt 4 områder at være færdig-gennemgået.

Gårdundersøgelsens resultater forventes publiceret i en eller flere monografier, formidlet bredt gennem en udstilling - og endelig er der med nærstudier af ca 1000 gårde indsamlet en betydelig viden om fynsk landbyggeskik fra ca 1850 til nutiden. Dette sidstnævnte materiale vil således have en registrants værdi, f.eks. på linie med materialet i bondegårdsundersøgelsernes arkiv, indsamlet af Nationalmuseets, primært fra 1944-60, og vil kunne bruges i den fremtidige udvælgelse af bevaringsværdige/fredningsværdige gårdmiljøer.

Alle projekter under "Fynsprojektet" er startet ud fra en rent forskningsmæssig målsætning, men projektdeltagernes nære kontakt til den fysiske planlægning på kommunalt amtsligt eller statsligt plan gør, at projektgruppen besluttede som sit første "Bebyggelseshistorie og fysisk planlægning" op. Det er naturligt, at der netop mellem bebyggelseshistorikere og planlæggerne må være en fælles interesse - om i et snævert samarbejde at bevare de mest tidstypiske elementer i landskabet til fremtidens glæde. Inden for "Fynsprojektet" kører der udover allerede nævnte projekter tillige to undersøgelser, som knytter sig kraftigt til den fysiske planlægning. Det gælder Helle Damgaards specialeafhandling om fredningslovgivningen i Danmark og Niels Hørlück Jessens undersøgelse af stendiger i Danmark. Sidstnævnte startet som grundlag for eventuelle fredningsinitiativer.

LITTERATUR:

E. Porsmose Christensen og	Landsbyens opståen og udvikling. Udkast til et
T. Grøngaard Jeppesen:	projekt. I Bebyggelsesarkæologi, beretning fra et symposium d. 7.- 8. nov. 1975. Odense 1976.
T. Grøngaard Jeppesen:	Middelalderlandsbyens opståen. Odense 1981.
E. Porsmose:	Den regulerede landsby. Odense 1981.

ARKÆOLOGISK STRATEGI OG TAKTIK på Fyn 1972-85.

af

Henrik Thrane

Grundlaget for et arkæologisk museum er - udover de økonomiske ressourcer - dets undersøgelser, dvs. indsamlingen af oldsager og oplysninger om fund af fortidsminder, bevarede såvel som forsvundne.¹⁾

I gamle dage, dvs. før 1950, var der ikke så store problemer; man tog sig af de fundanmeldelser, som kom ind. Man gravede det ud, som man mente var interessant, resten fik lov at ligge. Den arkæologiske teknik bestod i brugen af de samme hjælpemidler, som Worsaae havde kendt, skovl og spade, graveske, målebånd, lod- og watterpas + snor. Så gravede man ellers i kvadratmeterfelter, hvis det skulle være fint. I gravhøjene var det gravene, der var det interessante plus eventuelt randstenskæderne, der jo nemt lod sig finde. Hvordan selve højene var opbygget, og hvilke informationer der kunne hentes i, under dem eller uden for dem, bekymrede man sig ikke stort om. Det samme gjaldt bopladserne. Her udgravede man en enkelt eller nogle få gruber med fund i, så man kunne få dateret pladserne. Man forsøgte ikke at undersøge store områder, der kunne fortælle noget om sammenhænge på bopladserne (Thrane 1985). Stiftsmuseets af Gudmund Hatt inspirerede udgravning på Lundsgård er det første fynske eksempel på en fladeafdækning, der rigtigt nok også gav bonus i form af de første fynske oldtidshustomter (Albrechtsen 1946), men det er måske symptomatisk, at det var en ikke-fagarkæolog - Svend Larsen - som ledede gravningen de første år. Han kunne nok lettere godtage det nye, end de arkæologer, der allerede var indlært på den gode gamle facon.

Denne idylliske situation, hvor arkæologen og hans hjælper tog på cykel eller med tog ud til gravepladsen, hvor lokale arbejdsmænd stod parat med skovlene fra forårets gennembrud til efteråret satte ind, er for længst et kært minde hos de overlevende. Nu graves der året igennem, hvis vejret overhovedet tillader det. Arkæologerne kører i museets bil (der var en overgang, hvor enhver arkæolog havde egen bil, men lønudviklingen har stoppet den tendens). Der venter ingen arbejdsmænd, men en gravemaskine den første dag, så muldjorden kan tages af over nogle hundrede eller tusinde kvadratmeter. Så kommer skovlene godt nok frem igen

sammen med graveskeerne, målebåndene osv., og når pladsen er gravet færdig (dvs. når der ikke er flere penge), kommer gravemaskinen måske igen og dækker til. Det gør den nu kun, hvis det er en almindelig gravning på landbrugsjord. Mere almindeligt er det snart, at andre maskiner kommer og graver rør ned osv. Arkæologen er blevet en af de mange entreprenører, som er med til udførelsen af det moderne samfunds faciliteter.

Det har naturligvis medført en ændret graveteknik og også en anden planlægning end i 30'erne, hvor planlægningen afhang af apoteker Helweg Mikkelsens interesse, hvor graveholdet var "hans mand", hvor apotekerens bil var det eneste 4-hjulede køretøj til den arkæologiske udryknings-tjeneste.

Hvad har da ændret sig? Ja, måske er det nemmere at beskrive, hvad der ikke har ændret sig: Tingene kommer stadigvæk på museum, også dem som Universitetet udgraver.

Stiftsmuseets målsætning har været at klare Fyns arkæologi uden indblanding ude fra. Det er stort set lykkedes med to undtagelser. Fredningsstyrelsen påtog sig administrationen af den arkæologiske del af naturgasnettet og gennemtvang sin specielle model, som delte det arkæologiske arbejde i to. Den ene del forblev alene Fredningsstyrelsens, den anden fik interesserede museer lov at udføre (jvf. Thrane 1984). Skellet blev sat mellem prøvegravninger og egentlige udgravninger, kun de sidste kunne museerne få. Det bevirkede stundom, at det samme område blev gravet op og tildækket to gange, inden gasledningen kom og gjorde det tredje gang og det medførte andre ligeså absurde og uøkonomiske ordninger. Det ødelagde også totalt det samarbejdsforhold, som siden 1972 havde eksisteret mellem Fredningsstyrelsen og museerne, men det var åbenbart mindre væsentligt. Fra januar 1986 er det endelig ændret.

Det andet punkt var arbejdet med amtsvejene, hvor Fredningsstyrelsen pludselig overførte modellen fra naturgassen og gav vejvæsenerne besked om at de ikke mere måtte fortsætte deres samarbejde med de lokale museer. Et af resultaterne var, at et vejarbejde på Tåsinge blev "glemt"!

Vor holdning har hele tiden været den, at vi kunne gøre arbejdet ligeså billigt og bedre end folk fra København, der jo ikke havde nogen forudsætning for at kende de specielle fynske forhold, men denne holdning er aldrig blevet godtaget i Frednings-

styrelsen. Det er ikke længere Sophus Müller, som provinsmuseerne rasede imod, men sporene ligner hans (jvf. Svend Larsens bitre bemærkninger 1935).

Målet at være selvhjulpet betyder dog ikke isolation. Ligesom man i 1939 hentede Gudmund Hatt til at inspirere Lundsgårdgravningen, har der i 70'erne været påvirkninger ude fra. Studenter fra Århus og København har været udgravere og udgravningsledere, arkæologer fra Forhistorisk Museum har gravet vigtige pladser ud i større eller mindre samarbejde med stiftsmuseet; tænk på Bro, Sarup og Tybrind Vig (S.H. Andersen 1973; N.H. Andersen 1981; S.H. Andersen 1980). Fredningsstyrelsen har medvirket ved Kappeshøjjudgravningen (Eriksen 1980) og har lavet andet arbejde alene (Thorsen 1981); Nationalmuseet har gravet på egen hånd i tre tilfælde (Grindløse, Nyborg og Gudme) og har været bedt om at tage andre undersøgelser uden dog at kunne hjælpe.

Samarbejde er et elastisk begreb og kun i enkelte af de nævnte tilfælde har samarbejdet været så intensivt, at man ville bruge ordet på normal vis, men et ægte jævnbyrdigt samarbejde er målet.

Fastholdelsen af målet som grundlag for stiftsmuseets strategi bygger på den overbevisning, at der hører lokalkundskab til en saglig vurdering af problemerne. Uanset vore manglende evner til det ene og det andet må vi fastholde, at stiftsmuseet er stedet, hvor der er samlet den grundigste viden om Fyns arkæologi, og at denne viden er det bedste grundlag for at vurdere og prioritere undersøgelsesprogrammet.

Strategien går ud på at skabe en fyldestgørende viden om Fyns kulturhistoriske udvikling fra de første spor af menneskelig aktivitet til og med vikingetiden. Helst skal der skaffes et ensartet grundigt materiale fra alle perioder, så udviklingen kan belyses uden huller. Det bliver derfor i høj grad hullerne i vor nuværende viden, der bestemmer den fremtidige indsats. Vi ønsker fremfor alt at kunne belyse bebyggelseshistorien, dvs. "studiet af bebyggelsens udvikling i forhold til landskabet, dens udnyttelse af de økologiske ressourcer og fordelingen af de forskellige bebyggelsesenheder i forhold til jordbunden, til hinanden og til samfærdselsveje".

Da bebyggelsen jo ikke er noget luftigt begreb, men en ramme om menneskets udfoldelse, er det væsentligt at kende den økonomiske og sociale struktur, politiske systemer, teknologi, kult og religion, der kan have bestemt meget, som vi normalt

vil tilskrive helt andre motiver, råstofudvinding, forbindelser med omverden osv.

Hertil kræves undersøgelser af fremfor alt typiske bopladser med tilhørende gravpladser og produktionssystemer (marker og veje og den slags), men også af landskabets udvikling, så man har en ramme at sætte arkæologien ind i. Bopladserne lå jo i et landskab med dyr og planter, vand og jord og dette landskab var ikke det samme i yngre stenalder som i vikingetid, bl.a. fordi mennesket/kulturen havde sat sine spor i landskabet og fordi klima og landsænkning/hævning havde forandret landskabet. Det er helheder og sammenhænge, der er nøgleordene. Vi skal undersøge hele bopladser og hele gravpladser for at få belyst bredden i de samfund, som efterlod disse pladser. Vi har brug for sammenhænge mellem bo- og gravpladser for at få bedre udgangspunkter for studiet af lokalsamfundenes struktur og udvikling.

Vi vil så gerne vide, hvad der var normalt i fortiden, og det får man ikke automatisk at vide ved at grave de første de bedste pladser ud. Det normale kan kun konstateres på en baggrund af en bred orientering i den enkelte periodes fundstof og kulturelle og naturmæssige situation.

Ser man på de fund og de udgravningsberetninger, som fylder museets magasiner og arkiv, må det erkendes, at der er langt igen, før vi kan beskrive blot nogle af de nævnte hovedlinier i længere perioder end sige gennem hele oldtiden. Man kan også diskutere, om den måde vi siden 1972 har brugt, er den rigtige. Vi graver og graver, men er det de rigtige pladser vi graver ud? Det er ikke helt uinteressant at søge et ærligt svar på dette spørgsmål. Men lad mig få lov at beskrive den situation, som bestemmer vor aktivitet lidt nærmere, idén jeg forsøger et svar.

Som jeg gentagne gange har påstået (Thrane 1974, 1981, 1985), befinder vi os siden midten af 1950'erne i en undtagelsestilstand. Dengang begyndte landbrugets mekanisering at give sig arkæologiske udslag, men det tog sin tid, før det blev erkendt (Thrane 1971 og 1974). Det store byggeboom i 60'erne og 70'erne og ikke mindst byudvidelserne blev for sent erkendt som et arkæologisk problem og er kun ganske få steder imødegået ved arkæologiske forundersøgelser. Opgaven syntes vel så overvældende, at man på forhånd gav op. Hvor skulle også pengene være kommet fra? Intet museum havde mandskab til en sådan indsats på det tidspunkt. Så var det nemmere at overse vejarbejderne og navnlig da det lykkedes at få motorvejskontoret med på galejen (Andersen 1977, Jacobsen 1984), men da kørte bilerne på den vestlige halvdel af den fynske motorvej!

Hver dag ødelægges hundredvis af arkæologiske kilder ved kloak- og kabelgrøfter, ved pløjning og grubning, ved grusgravning og tørvegravning, ved byggemodning, højspændingsmaster og meget andet. Det er umuligt at holde øje med det hele, men de mere omfattende ødelæggelser, som foretages af det offentlige, må der reageres på. Derfor søger landets museer at redde stumperne før det er for sent, vel vidende, at det netop kun er stumperne de søger at samle, og at de fleste altid vil mangle.

Med mindre vi tilkaldes til en ødelæggelse, som er i fuld sving, er proceduren normalt den, at der forud for graveriet rekognosceres på overfladen for at afgrænse mulighederne. Det er jo fysisk umuligt at undersøge en tracée på 100 x 0.03 km med samme grundighed. Kun de klart afgrænsede fundpladser kan undersøges. Da det virker uetisk at lukke øjnene for en gravplads eller en boplads med masser af fund, er arkæologens valg på forhånd indskrænket. Noget kan der ses stort på, men andet er man pisket til at undersøge, ellers vil de gældende love (nu Museumsloven) hurtigt blive sat ud af kraft.

Vilkårene for administrationen af Fyns arkæologi er således lagt fast af en række forhold, der kun tildels ligger inden for vor kompetence. Foruden de nævnte forhold er det økonomi, tid, mandskab, prioritering, forskning og publikation. I sidste instans er det simpelt hen ressourcer det drejer sig om.

Udviklingen i undersøgelsesøkonomien fremgår af tabellen fig. 1. Det ser voldsomt ud, navnlig når man sammenligner med museets eget undersøgelsesbudget. Ser man alene på museets undersøgelsesbudget, ser udviklingen ganske jævn ud. Der er sket en løbende ajourføring efter pristal osv. fra 1978, da budgettet blev justeret ud fra en mere realistisk vurdering af behovet. Hvis man sammenholder budgettet med udgifterne, er der imidlertid slet ingen logik eller sammenhæng at læse ud af tallene. I de senere år har store og uforudsigelige stats- og amtsopgaver bragt en ny og stor pengestrøm ind igennem undersøgelseskontoen. Det er karakteristisk for tiden efter den nye fredningslov i 1969, at der er kommet store beløb som refusion fra staten og andre offentlige kasser. De første år var det en stor nåde at få penge til en enkelt beskeden udgravning (som en 12'er i tipning) og det har det igen været de sidste 4 år, fordi der nu er så mange gravende museer, som alle gerne vil have del i kagen. Kagen er i dette tilfælde statens konto til undersøgelser af truede fortidsminder på privat grund, dvs. stort set den gruppe udgravninger, som man kendte i gamle dage. Da en enkelt normal gravhøj næppe kan graves fornuftigt

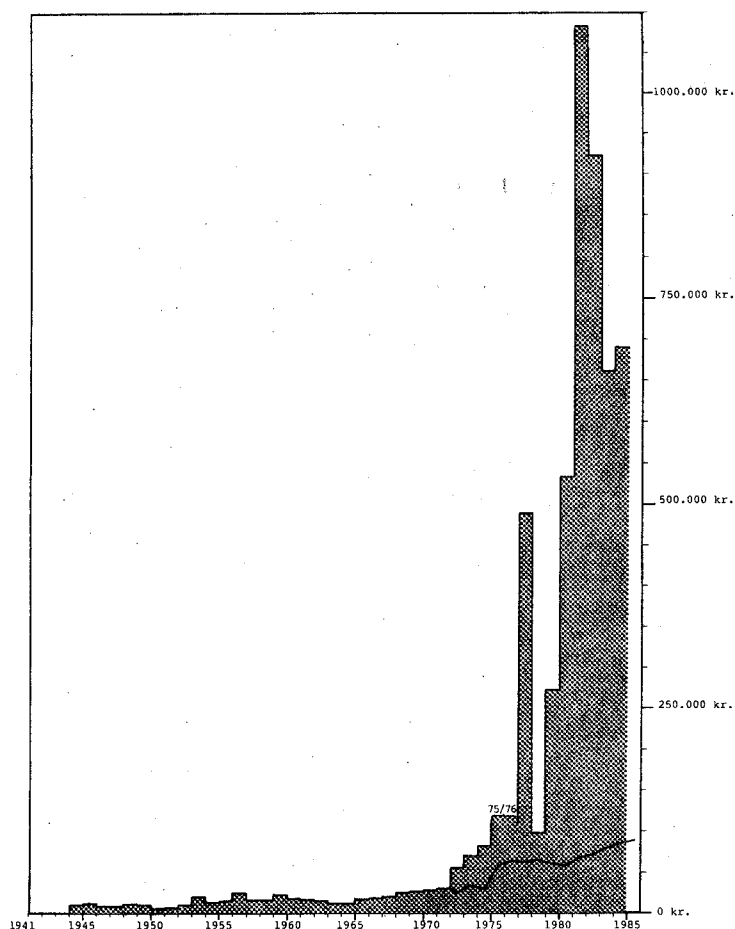

Fig. 1. Fyns Stiftsmuseums udgifter til undersøgelser 1944.-1985 incl. Linien inde i diagrammet markerer museets eget undersøgelsesbudget.

under 30.000 kr. kan pengene jo hurtigt formøbles. Det er da heller ikke denne konto der har ydet de store beløb. De er kommet fra de andre kasser, som skal betale for udgravninger på offentligt ejede arealer. Det har på Fyn først og fremmest været motorvej og naturgasledningerne, der har udgjort de største poster.

Pengene er brugt til arbejds løn, maskinkraft og til kørsel. Museets faste mandskab består af en museumsinspektør og 1 museumsassistent, de øvrige medarbejdere har opgaver hjemme på museet og kan kun inddrages i særlige tilfælde, f.eks. feltkonservering. Dvs. at enhver undersøgelse ud over et bestemt omfang må betjenes af ekstra mandskab, som naturligvis skal have løn ude fra. Ved hjælp af disse refusioner har udgravningsstyrken siden 1977 næsten konstant været udvidet med 1-2 akademikere og 1-2 arbejdsmænd.

Udgifterne til maskinkraft er set i forhold til hvad det ville koste at udrette det

samme arbejde med skovl og spade ikke nogen stor post; nye maskiner med løftearm graver langt forsigtigere end de første gummigeder og slæbeskovle, som karakteriserede 70'erne. Efterhånden er det sådan, at det anses for uartigt, hvis man ikke fjerner muldlaget med maskinkraft. Gudme - og andre metalfundsrige bopladser her dog senest givet en reaktion herimod.

Kørselsudgifterne har udhulet de normale budgetter, som ikke blev forhøjet i takt med den voldsomme stigning i kørselsudgifterne, som var et biprodukt af oliekrisen.

Tid er ikke blot penge, det er en mangelvare for arkæologer. Der er tidnød på bestemte årstider, inden så tid, efter høst og inden frost; der er tidnød inden gravemaskinerne skal til, når en entrepreneurs tidsplan skal overholdes; der er tidnød når syv forskellige steder skal rekognosceres inden for de samme 14 dage; der er tidnød når resultaterne skal bearbejdes, men det vender vi tilbage til. Manglen på tid afspejler selvfølgelig samfundets almindelige rastløshed og den besynderlige situation, hvor for mange slet ikke har noget arbejde og flere og flere får for meget arbejde til at den normerede tjenestetid slår til. Problemet kan ikke løses uden ændring af denne skæve fordeling; om det kan lade sig gøre afhænger af den politiske holdning til arbejdsløshedssamfundet.

Mandskab er også et problem og i og for sig en udløber af tidsproblemet. Hvis der var kvalificeret mandskab nok til de forskellige opgaver, ville tidnøden jo være væk. Problemet er dels at fastholde et mandskab med bestemte kvalifikationer, som til en vis grad kan læres f.eks. på universitetet eller på udgravningen, men andre kvalifikationer lærer man ikke på kurser, det er engagement og evnen til at iagttage, til at skelne væsentligt fra uvæsentligt og til at se sammenhænge. Rekognoscering og udgravning kræver ligesom tegning eller snedkeri uddannelse og talent. Derfor er det væsentligt at kunne holde på de medarbejdere, som har vist sig at have disse egenskaber. Uden normerede stillinger er dette lidt af en kunststykke, på forhånd er det umuligt at vide, om der kommer opgaver nok til f.eks. i 1987 at fastholde graveholdet. I spidsbelastningsperioder kan det være nødvendigt med to hold, så der skal også være reserver at tage af - det er for dyrt at indforskrive studenter eller magistre fra København eller Århus. Siden 1979 har vi stort set været selvforsynende med akademiske arkæologer og arbejdsmænd/studenter. Der er grund til at takke de mange, der på usikre ansættelsesvilkår har deltaget i arbejdet. Glemmes bør det heller ikke, at der jo også skal folk til hjemme på museet. Hver undersøgelse afsluttes jo med en beretning, der er

retfærdiggørelsen for selve graveriet. Teksten, foto- og oldsagslisterne skal renskrives, regnskabet skal stemme, opmålinger og planer skal rentegnes, fotografier kopieres, så dokumentationen ligger parat til fremtidige brugere. Fundene skal rengøres, nummereres, konserveres og registreres inden de går på plads i magasinerne, der er et kapitel for sig.

Prioritering er et nøgleord i den moderne administration, pengene skal bruges på den mest indbringende måde. Dvs. på den måde der bringer os nærmere målsætningen. Prioritering er et ganske sammensat begreb. Uden ydre påvirkninger vil det være nemt at prioritere og sige, at kun en bestemt type fundpladser skal undersøges, hvis visse forudsætninger er opfyldt. Problemet med udgravningen er, at vi først ved om forudsætningerne passer, når udgravningen er afsluttet. Der er nok af eksempler på at man kan se ét på overfladen, men finder noget ganske andet under pløjelaget (Jacobsen 1984; Jacobsen, Madsen og Thrane 1985).

Det er denne sløring, som gør arkæologi så forbandet kostbar og lotterilignende.

Helt så skærende sært er det jo normalt ikke, og med tiden lærer vi vel også at vurdere disse forhold, så vi kan afgøre at en bestemt slags overfladefund på en bestemt jordbund og i et bestemt terræn dækker over f.eks. yngre jernalders bopladser (Jacobsen, Madsen og Thrane 1985). Blot må man igennem et vist antal forbiere, som koster tid og penge. Disse forbiere er i det lange løb ikke fejlinvesteringer, men kan på kort sigt virke som fejlprioriteringer.

Prioritering kan altså kun vurderes i langtidsperspektiv - som det f. eks. forsøges i denne artikel. Vi forsøger naturligvis løbende at få prioriteringen til at passe med langtidsmålet, men må engang imellem tage hensyn til f. eks. museumspolitiske forhold. Hvis vi en lang tid ikke har været på en bestemt del af øen, vil en gravning netop dér tillægges større værdi end en tilsvarende gravning på en hyppigt hjem søgt del. Det er også en form for vurdering, der er yderst relevant, den vedrører repræsentativiteten af vort materiale.

Både prioritering og repræsentativitet og andre udvælgelseskriterier afhænger af forskningen. Uden forskning er målsætning, planlægning og udvælgelse af undersøgelsesmål begreber uden betydning.

Problemet er, at forskning er noget man altid kan lave, der er ikke det samme

tidspres som på undersøgelserne. Ingen står og tripper, hvis der ikke foreligger et færdigt undersøgelsesresultat til en fastsat dato. Derfor bliver forskningen stedbarnet i museumsarbejdet, medmindre medarbejderne simpelt hen ikke kan lade være og derfor forsker i deres fritid. Men pludselig er de der måske ikke længere!

Hele museumsarbejdet står således på hovedet. Det, som skulle danne grundlaget for undersøgelsesarbejdet og for publikationen af resultaterne, bliver en slags hobby. Denne skævhed kan ikke rettes op uden en tilbundsgående ændring. Den forudsætter en styrkelse af de forskende medarbejdere. Der skal skaffes tid til at de kan afslutte undersøgelserne, ikke blot med en beretning, men med en videnskabelig vurdering af præmisserne for og udbyttet af undersøgelsen, så erfaringerne kan indgå i det fortsatte vurderingsarbejde - og naturligvis viderebringes til andre i publikationen.

Fyn er ikke større end at et overblik over oldtiden kan skaffes (Albrechtsen 1974), men der er et spring fra den viden, som ligger hos udgraverne og i arkivets beretninger og til den viden som er alment tilgængelig for planlægning og for undervisning osv. Naturligvis er der forsket i det forløbne år, og noget er bragt videre, men der ligger unægtelig en forsknings- og publikationspukkel af uhyggeligt stort omfang. Faktisk kunne vi allesammen bruge de næste 10 år til at få ryddet op i bunken.

Publikation dækker her alle former for viderebringning af forskningsresultater til verdenen udenfor Fyns Stiftsmuseum, det være sig i så simple former som årsberetninger², emnekasser og hæfter til skoleundervisning, omvisninger, besvarelse af forespørgsler, mere avancerede som foredrag, forelæsninger og kurser, seminarer og symposier, hvor sammenhænge med andre områder søges etableret, eller de trykte artikler og bøger, som museets medarbejdere skriver, eller som andre skriver om museets materiale. Begrebet dækker også den normale museumsformidling gennem udstillinger, der jo nok er den side som publikum kender bedst - og vurderer museet efter. Denne side er vigtig, fordi den skal demonstrere museets eksistens-berettigelse og er da også i de senere år skubbet frem sideløbende med arbejdet med udflytning af museets samlinger til Hollufgård.

Der er en organisk sammenhæng mellem publikation og forskning. Det er umuligt at publicere museets viden uden en forskningsindsats, der bearbejder den indsamlede viden og sætter den i perspektiv. Da publikationsvirksomheden er nødvendig for at

skabe den ønskede vekselvirkning til og fra museet og befolkningen, må den forceres frem - også selv om forskningen ikke kan følge med. Igen bliver forskningen altså den flaskehals, som betinger udbuddet - med mindre man springer forskningen over og kører på rutinen. Men før eller siden står man så igen og kan ikke komme videre uden ny forskning. Der er først og fremmest brug for at skaffe forskningen tid og ro til at afslutte undersøgelserne, så de kan indgå i beslutningsgrundlag for prioriteringen med den rette vægt og danne udgangspunkt for den brede vifte af publikationer, som publikum med rette kan forvente.

De foregående bemærkninger var ikke tænkt som nogen jeremiade, men som et forsøg på at påpege nogle sammenhænge i museumsarbejdet og nogle afgørende forudsætninger for den form for arkæologi, som Fyns Stiftsmuseum står for. Lad os nu se på, hvad den afstukne periode har bragt; for den foregående periode forelægger en udmærket oversigt i min forgængers arkæologiske testamente (Albrechtsen 1974).

Kortet fig. 2 viser, hvor der i disse år er arbejdet, det viser ikke, hvor mange år der er gravet på de enkelte pladser f.eks. tog Lusehøj 3 år. Denne dimension må aflæses af de kort, som findes i museets årsberetninger.

Læserne kan selv vurdere, hvilke egne der er over- og hvilke der er underrepræsenterede, men grunden til skævhederne kan ikke aflæses af kortet.

Sydvestfyn er overrepræsenteret, fordi dette hjørne blev udvalgt som intensivområde for den bebyggelsesundersøgelse, som var 70'ernes vigtigste overordnede undersøgelse (Thrane 1984 og s. 3ff. her).

Den var et forsøg på at undgå den onde cirkel, som arkæologen normalt sidder fast i, idet han altid drives frem af andre og aldrig når at forberede sig, så det er ham der bestemmer, hvad kræfterne skal bruges på.³ Sydvestfynsundersøgelsen har sat noget igang, men den har også vist, hvor svært det er at holde fast ved et fastlagt mål. 1980'ernes store offentlige anlægsarbejder har tvunget os fra Sydvestfyn. Der var simpelt hen ikke kræfter nok til at fortsætte sideløbende med naturgas og motorvej. Vi må således erkende, at alle gode viljer til trods kan et provinsmuseum ikke overkomme flere så omfattende projekter på samme tid.

Sydvestfyn har givet en række væsentlige resultater, som har udfyldt vigtige huller.

Fig. 2. Placeringen af udgravninger foretaget 1972-85 incl. Hver prik markerer en udgravning, uanset om den har været flere sæsoner, om der kun er en type objekt eller f.ex. både boplads og grave på samme lokalitet.

Nok så vigtige er nok de impulser til fremtidig indsats, som foreløbig er kommet fra Sydvestfyn. Det er jo sådan, at forskning er en uendelig proces: der indsamles et materiale, det vurderes og der peges på svage punkter eller huller, manglende teknik osv. og på grundlag heraf opstilles nogle nye emner for materialeindsamling,

som igen vurderes osv. Denne forskningsspiral (Gardin 1979) er livsnerven i en forskende institutions arbejde og dermed også i stiftsmuseets. Et negativt undersøgelsesresultat kan derfor i det lange løb være ligeså væsentligt som et strålende udbytte af en gravning.

En af samme stykke var "Landsbyens opståen", der blev gennemført som et af Odense kommunes første beskæftigelsesprojekter 1976-78, og som er publiceret i to licentiatafhandlinger som udtryk for det samarbejde mellem museum og Odense Universitet, der har eksisteret siden 1968, og som blomstrede særligt rigt i 1970'erne (Porsmose og Jeppesen 1981). Den hurtige gennemførelse og publikation og den afgrænsede målsætning gav resultater, som har sat meget igang i både Danmark og Sverige. At blive inspirator er jo ikke det ringeste udbytte af en undersøgelse.

Sidste undersøgelse inden for denne bebyggelseshistoriske række er Gudmeundersøgelsen, der siden slutningen af 1982 har overtaget Sydvestfyns rolle som intensivområde. Her er endnu et eksempel på, hvor vanskeligt det er at planlægge. Gudme var udset til undersøgelsesområde i 1976, men måtte udskydes. En sand flod af danefæ fremtvang en nyprioritering med det resultat, at Gudme nu står som spidsprojekt (Thrane m.fl. 1985).

Et fjerde, mere overordnet projekt er samarbejdet med de fynske amatørarkæologer. Allerede i 1972 blev det forsøgt at få amatørerne til at gå fra udgravninger til rekognoscering i forbindelse med og som supplement til Sydvestfynsundersøgelsen. Det lykkedes kun delvis, bl.a. fordi museet i flere år søgte at imødekomme amatørernes brændende ønsker om at komme ud at grave ved at arrangere gravelejre sammen med Harja. Senere er der dog kommet gang i rekognosceringerne ved hjælp af museets amatørudviklingsmedarbejder.

Vi ser det som en vigtig opgave at yde bistand til amatørarkæologerne, og vi håber, at det nye Hollufgård må blive stedet, hvor denne form for fremtidsforskning vil sætte mange blomster.

Motorvejsarkæologien blev et særligt kapitel i kraft af sit volumen både m.h.t. arbejdets omfang og varighed.

Naturgasundersøgelserne brød med hidtidige praksis og skabte så megen ill-will, at jeg havde nægtet at røre den, hvis jeg havde kunne ane alle de ubehageligheder,

det medførte foruden den belastning af museets ressourcer, som blev resultatet.

Tager vi undersøgelserne bagfra, har vores ældste stenalder været berørt ved udgravningen af Bro II-bopladsen (endnu ikke publiceret); et rentakslagvåben fra Arreskov sø og en række flintfund fra Ejby Mose giver gode håb for fremtiden, når omgivelserne rekognosceres grundigt. C14-dateringen af Koelbjergskelettet har bekræftet dettes position som det hidtil ældste danske menneskefund.

Maglemosekulturen er repræsenteret af amatørlejren ved Arreskov sø og nye iagttagelser i Neverkærmøserne giver gode muligheder for fremtidige udgravninger af små bopladser.

Ertebøllekulturen tegnes så smukt af Søren Andersens gravninger på havbunden i Tyrbrind Vig (Andersen 1980), at de store overskrifter gang på gang har måttet frem. En ny plads på hævet havbund på Nordfyn bør utvivlsomt undersøges, inden sænkning af vandstanden ødelægger det organiske materiale, der her er lettere at grave frem end på havbunden.

Yngre stenalder står i Sarups tegn. Denne gravning, der begyndte helt normalt i 1971, blev 70'ernes sensation og har unægtelig sat nye tanker igang (Andersen 1981). Nu fortsættes med studiet af Sydvestfyns samtidige grave og bopladser for at få det så eftertragtede bebyggelsesmønster frem som baggrund for Sarupanlægget (Andersen 1981, Madsen og Thrane 1983).

Resten af stenalderen er skidt repræsenteret, enkeltgravshøjen fra Emmelev udgravet 1984 retter kun lidt op på denne mangel.

Broncealderen er til gengæld godt behandlet, både grave og bopladser står stærkt; de første hustomter, og den klassiske Kirkebjergboplads ved Voldtofte har givet uventede nyheder (Berglund 1982). Det forslidte emne bronzealderhøje har vist sig at have spændende overraskelser, som også kan sætte nye tolkninger igang - ikke mindst Lusehøj (Thrane 1984). Også her har den regionale ramme vist sig at kunne tilføre vigtigt nyt (Thrane 1982).

Ældre bronzealders fund er publiceret (Aner og Kersten 1976) og yngre bronzealders gravfund skal gerne følge efter i de kommende år.

Målt i antal og penge står ældre jernalders bopladser som den største post på regnskabet. Hvis man kun leder efter huller i vor viden, er det ikke videre smart, så sandt som Fyn jo længe har været ældre jernalders eldorado (Albrechtsen 1971). Vor viden om jernalderens hustyper har dog fået et meget stort supplement trods slem mishandling igennem intensiv dyrkning (Jacobsen 1984). Landsbyplaner af vidt forskellig karakter er gravet frem ved Sarup (Becker 1982) og Lykkebjerg (specialeafhandling ved Århus Universitet). Lidt spredt nyt fra vor ældste jernalder (periode I) er der kommet, og det bør snart bearbejdes.

Jernaldergravpladserne markerer sig ikke så stærkt, men de var jo også grundigt studeret i forvejen (Albrechtsen 1968-73). Interessen samler sig nu om gravpladser fra overgangen til germansk jernalder for at få dateringsproblemerne belyst og få afklaret Møllegårdsmarkens problemer (Jensen 1977, Christoffersen 1985). For øvrigt er det stadig interessant at få totaludgravet små jernaldergravpladser.

Det store hul ligger stadig i yngre jernalder. Det har taget sin tid at indkredse problemet, men nu ved vi i det mindste, at bopladersene opfører sig helt anderledes end ældre jernalders (Jacobsen, Madsen og Thrane 1985), og vi ved, hvor vi skal lede efter disse tidligere så vildledende indicier. Gudmeundersøgelsen har taget hul på en helt anden og iøjnefaldende side af germansk jernalder, den store guldrigdom og dennes baggrund, men denne undersøgelse er endnu stort set på planstadiet.

Vikingetiden har lidt under de samme erkendelsesproblemer, men har dog givet et par gravpladser med meget spændende holdepunkter for en social vurdering inden for bebyggelsesstudiet - Rosenlund og Lykkebjerg, begge endnu upublicerede, og Ladbyhøjen har givet spændende nyt (Madsen og Thrane 1985). En kampagne for at finde yngre jernalderspladser sammen med amatørarkæologer begyndte i 1985.

Endelig kom de første vikingetidsbopladser ved vejarbejderne og gassen - et kært gennembrud. Ikke mindst er problemet om vore nuværende landsbyers alder taget op utraditionelt og med resultater, der nu er ved at blive fordøjet rundt omkring (Jeppesen 1981).

Egentlig hører middelalderarkæologien ikke hjemme på Fyns Stiftsmuseum, men da ingen andre gad gøre noget ved den, har vi følt os tvunget til at grave f.eks. i Åstrup og Flemløse Kirkelade og har da også fået interessante resultater ud af det.

Hvis man interesserer sig for bebyggelseshistorie er det svært at sætte et skel ved 1050, der rent arkæologisk er nok så håbløst at administrere. Man kan så undre sig over, at middelalderarkæologerne holder sig inden for de gamle købsteders grænser, da størstedelen af befolkningen boede på landet og da den landlige middelalder er ligeså truet som al forhistorien.

Til slut vil jeg vende tilbage til spørgsmålet fra side 89 - har vi gravet de rigtige pladser?

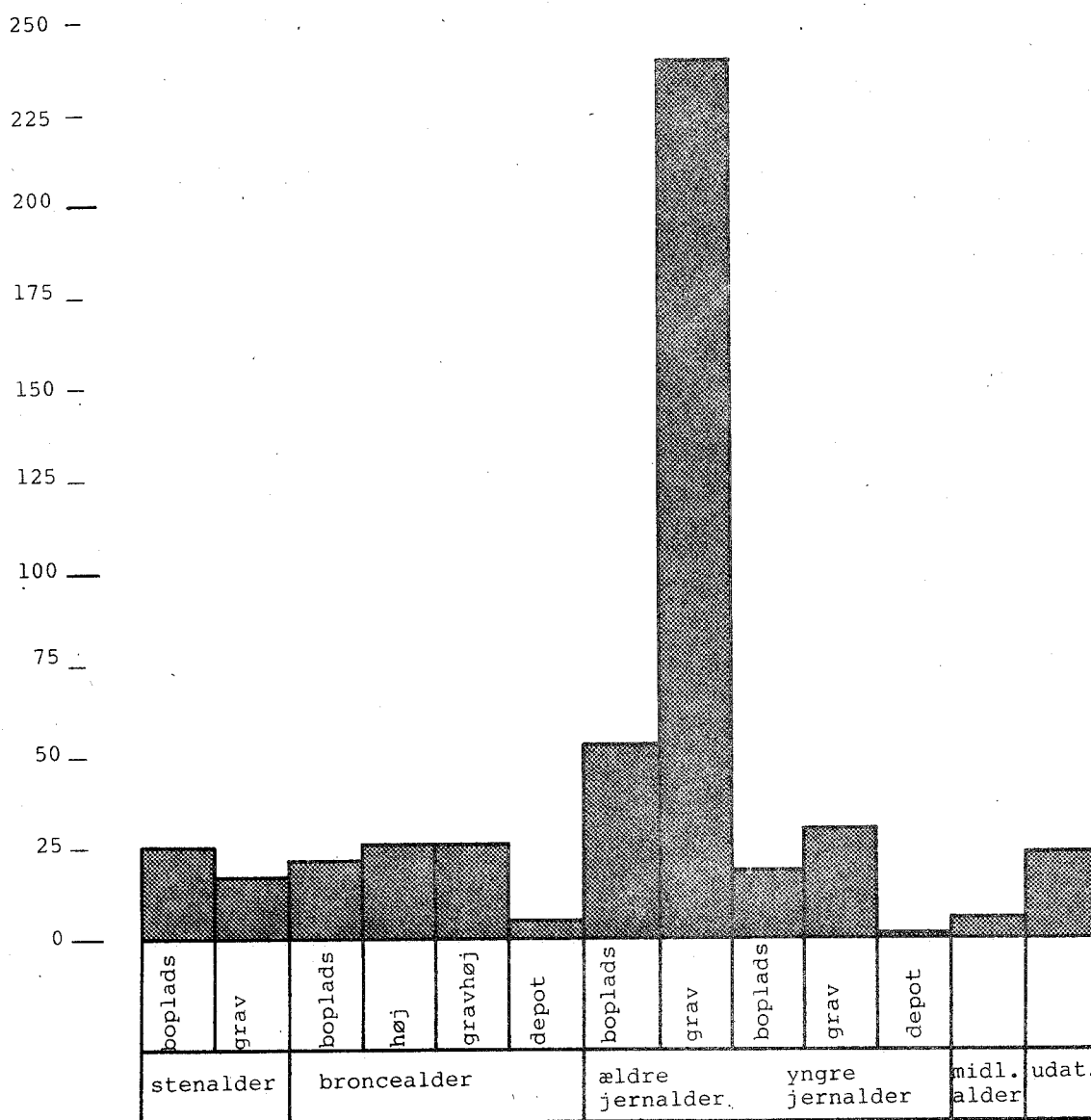

Fig. 3. Fordelingen af anlægstyper udgravet i 1972-85 incl. Her er de enkelte objekter søgt udskilt i modsætning til fig. 2.

Der er lavet spændende og væsentlige gravninger, men i forhold til de millioner, som er brugt, kunne man nok have ønsket pengene fordelt lidt anderledes. Tabellen fig. 3 viser, hvilke fundtyper der er undersøgt; jernalderbopladserne falder straks i øjnene. Der er gravet flere kvadratmeter ældre jernalderboplads end i de foregående 100 år, men ikke een boplads er udgravet totalt. Der er også gravet på flere jernaldergravpladser, men næppe een kan anses for udtømt. Lidt bedre i den henseende er det for bronzealderhøjene og stendysserne, her er det hele højgrupper og dyssekomplekser, der mangler. Ved Brydegård mangler der 1 høj i at få en sådan gruppe gravet færdig.

Hvis det anses for så væsentligt, må man naturligvis spørge, hvorfor det da ikke er sket forlængst? Svaret er enkelt - der har ikke været penge. Redningen af et antal grave eller en vejbanebredde boplads kan man få betalt, men den samme kasse kan ikke betale for at få gravet sådan en plads færdig. Derfor står vi med en stribe kvarte eller mindre udsnit af pladser, hvoraf flere nok kunne fortjene at blive gjort færdige. Det samme gælder højgrupperne; Tålmodigheden hos de bevilligende institutioner svinder, når de år efter år ser de samme navne på ansøgningerne, så hellere sætte pengene i noget nyt. Det er virkelig et problem, som bør behandles alvorligt der, hvor pengene fordeles.

Vej- og naturgasgravningerne kan betegnes som een lang række prøvegravninger. Når man i årevis har sukket over at der ikke var materiale til at bedømme, hvad der burde totaludgraves, er en så stor række prøvegravninger et ubetinget fremskridt (Thrane 1982). Derimod kan det diskuteres, om det er de rigtige pladser, der blev prøveudgravet. Det har normalt været pladser med overfladefund, som blev valgt. Derfor er der så mange ældre jernalderboplads i statistikken. Hvis man havde benyttet chancen til at grave mere systematisk - også på steder uden de sædvanlige potteskår, som det oprindeligt også var tanken med naturgasprojektet - havde vi fået en ny viden, som måske kunne have ført videre end de mere eller mindre interessante ældre jernalderbopladsudsnit.

Vi stiler mod snart at totaludgrave en typisk boplads for hver hovedperiode fra ældre stenalder, yngre stenalder, bronze- og jernalder, helst med tilhørende gravplads og mose til pollenanalyse, så naturudviklingen og menneskets indgreb i den kan komme med i sammenhængen. Vi ved, hvor der ligger egnede boplads fra flere af perioderne, men problemet er at få ressourcer til både undersøgelse, bearbejdning og publikation.

Der bør også foretages supplerende undersøgelser i forbindelse med en række vigtige fund, f.eks Koelbjergkvindens omegn, Pipstorn, broncealderstorhøjene på Sydfyn, ikke mindst Voldtofte, Gudme, Ladby osv.

På eet punkt har vi set et gennembrud. De første to pollendiagrammer fra Sydvestfyn er ved at blive gjort publikationsklare takket være forskningsrådet og Uppsala Universitet (Königsson 1984). Forhåbentlig kan Fyn også få gavn af det program for regionale pollendiagrammer, som Fredningstyrelsen og Danmarks geologiske Undersøgelse i disse år samarbejder om; Gudmeområdet ville være et oplagt sted at forsøge.

Ingen vil påstå, at programmet for Fyns oldtidsforskning kan gennemføres på en generation, men det gør heller ikke så meget, blot vi kan holde os på rette vej. Det kan vi, hvis vi kan få nogle af de bearbejdningsbjerge udjævnet, som blokerer udsigten over den fynske arkæologi. Jeg har søgt at lægge problemerne frem, så man kan vurdere, hvad vi arbejder med, og hvordan vi forsøger at gøre det. Om ikke for andre, så kan det være nyttigt for os, der sidder i det til hverdag.⁴

NOTER

1. Artiklen var tænkt som led i det odenseanske museums væsens jubilæumsårbog 1985, men blev for omfattende til at kunne komme med. Selv om det er Fyns Stiftsmuseums problemer, der fremlægges, må det ikke glemmes, at der i snart 20 år har været et nært sammenhæng mellem museet og Odense Universitet ved det personsammenfald mellem inspektør og lektor i nordisk arkæologi, som stadig eksisterede til august 1986. Derigennem har universitetet også været indblandet i flere af de mest markante undersøgelser: Sydvestfyn, Lusehøj, Kirkebjerg, Sarup, landsbyundersøgelserne, Gudme m.fl. Bortset fra museets pligt til at lave nødudgravninger, er der ikke nogen interessekonflikt mellem de to institutioners arkæologiske indsats.
2. Yderligere materiale om enkeltundersøgelser og om tendensen i arbejdet kan findes i de årsberetninger, som Fyns Stiftsmuseum siden 1971/72 til 1984 udsendte separat, før og efter disse år i Odense Bys Museers fælles årsberetninger.

3. Apotheker Poul Helweg Mikkelsen udformede i 1935 en totrinsplan for en komplet nyindsamling af arkæologisk fundmateriale med registrering af såvel ødelagte som bevarede mindesmærker, dvs. en ny, betydeligt forbedret sogneberegning. Desværre blev denne plan, hvortil apothekeren ville yde 1000 kr årligt til Nationalmuseet, som skulle stille arkæologer til rådighed, aldrig til noget. Ladbyudgravningen slugte pengene, og Nationalmuseet og stiftsmuseet blev ikke enige om samarbejdet. Fyn ville være blevet Danmarks førende region, arkæologisk set, hvis planen var blevet gennemført.
4. Efter at dette var skrevet er en lignende redegørelse udsendt af Forhistorisk Museum, Moesgård.

LITTERATURLISTE

- Albrechtsen, E. 1946,
Albrechtsen, E. 1954-73,
Albrechtsen, E. 1971,
Albrechtsen, E. 1974,
Andersen, N.H. 1977,
Andersen, N.H. 1981,
Andersen, S.H. 1973,
Andersen, S.H. 1980,
Aner, E. & Kersten, K. 1977,

Berglund, J. 1982,

Becker, C.J. 1982,

Christoffersen, J. 1985,

Eriksen, P. 1980,

Gardin, J.C. 1979,
Jacobsen, J.A. 1984,

Jacobsen, J.A.J., Madsen, C. og
Thrane, H. 1985,
Fynske Jernaldergrave I-V, København og
Odense.
Den ældre Jernalders bebyggelse på Fyn.
KUML 1970, 123-144.
Fyn i Oldtiden, Odense University Studies in
History and Social sciences, 20, Odense.
Arkæologi langs den østjyske motorvej.
KUML 1976, 199-219.
Sarup. Befæstede neolitiske anlæg og deres
baggrund, KUML 1980, 63-104.
Bro, En senglacial boplads på Fyn, KUML
1972, 7-60.
Tybrind Vig. Antikvariske Studier 4, 7-22.
Die Funde der Alteren Bronzezeit des
Nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-
Holstein und Niedersachsen III, Bornholm,
Maribo, Odense und Svendborg Amter, Neu-
münster.
Kirkebjerg, A Late Bronze Age Settlement
at Voldtofte, Southwest Funen, J.D.A. 1,
52-64.
Siedlungen der Bronzezeit und der Vorrö-
mischen Eisenzeit in Dänemark, Offa 39,
53-71.
Møllegårdsmarken, Gravpladsens struktur og
varighed, Skrifter fra Historisk Institut,
Odense Universitet nr. 33, 51-67.
Capeshøj på Tåsinge, Antikvariske Studier IV,
31-48.
Archaeological Constructs, Cambridge.
A Contribution to the Evaluation of Archae-
ological Field Surveying, J.D.A. 3, 187-198.
Nye Bopladsfund fra yngre Jernalder, Fynske
Minder 1984, 7-18.

- Jensen, S. 1976,
Byhøjene i Thy og aspekter af samfundsudviklingen i ældre jernalder, MIV 6, 64-77.
- Jensen, S. 1977,
Fynsk Keramik i gravfund fra Senromersk Jernalder, KUML 1976, 151-189.
- Jensen, S. 1979,
Byhøjenes rolle i jernalderens bebyggelsesperiode, Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet nr. 27, 22-30.
- Jeppesen, T. Grøngaard, 1981a,
Middelalderlandsbyens opståen, Fynske Studier XI, Odense.
- Jeppesen, T. Grøngaard, 1981b,
Åstrup II. Fynske Minder 1981, 59-72.
- Königsson, L.-K. 1984,
Voldtofte Boplatsen i Pollenanalytisk Belysning, Preliminära Synpunkter, skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet nr. 32, 26-28.
- Larsen, S. 1935,
Et Provinsmuseums Historie, Odense
- Madsen, C og Thrane, H. 1983,
Sydvestfynske Dysser og Yngre Stenalderes Bebyggelse. Fynske Minder 1982, 17-42-
- Thorsen, S. 1981,
Klokkehøj ved Bøjden. KUML 1980, 105-146.
- Thrane, H. 1971,
En bronzealderboplads ved Jyderup Skov i Odsherred, NM Aarb. 1971, 141-164.
- Thrane, H. 1974,
Bebyggelseshistorie - En Arbejdsopgave. Fortid og Nutid XXV, 229-321.
- Thrane, H. 1981,
Eine Untersuchung der Besiedlungsgeschichte Südwest-Fünens in Vorzeit und Mittelalter, Kiel Papers 80, 15-25, Kiel
- Thrane, H. 1982,
Towards a Research Policy for Bronze Age Settlements, J.D.A. I, 45-50.
- Thrane, H. 1984,
Lusehøj ved Voldtofte, Fynske Studier XIII, Odense.
- Thrane, H. 1985,
Bronze Age Settlements, Kristiansen, K. ed. Archaeological Formation Processes, 142-155. Thrane, H. 1985, Gudmeproblemet, Skrifter fra Historisk Institut, Odense, Universitet nr. 33, 4-9.

